

*Міністерство освіти і науки України
Харківська національна академія міського господарства*

В. В. Димченко

Конспект лекцій

*Фінанси та
фінанси підприємства*

Харків ХНАМГ 2009

Димченко В. В. Конспект лекції з дисципліни “Фінанси та фінанси підприємства” (для студентів 3 курсу денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки 0504 (6.020107 “Туризм”, 6.140101 „Готельно-ресторанна справа”) / В. В. Димченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2009. – 178 с.

Автор: В. В. Димченко

Конспект лекції скомпонований за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу та узгоджений з орієнтовною структурою змісту навчальної дисципліни, що рекомендована Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

Рецензент: проф., к.е.н. кафедри Облік і аудит Гордієнко Н. І.

Рекомендовані кафедрою Облік і аудит, протокол № 3 від 9.10.2009р.

Зміст

Лекція	Назва	Стр.
	Вступ.....	4
1	Основні функції і задачі фінансів , їх роль у туризмі	8
2	Фінансова система.....	21
3	Фінансова політика й фінансовий механізм.....	31
4	Державні фінанси.....	46
5	Підприємство-основа економіки.....	53
6	Ринкове середовище господарювання підприємств та організацій.....	62
7	Сутність підприємства та його основні види.....	73
8	Основи формування ринкових відносин.....	80
9	Фінанси господарських суб'єктів.....	82
10	Організація грошових розрахунків підприємства.....	90
11	Формування і розподіл прибутку підприємства.....	98
12	Фінансування та організація обігових коштів підприємства.....	105
13	Оподаткування підприємств.....	115
14	Фінансові аспекти використання основних засобів та інших необоротних активів.....	125
15	Кредитування підприємств.....	142
16	Організація та методи фінансового планування.....	157
17	Фінансовий аналіз діяльності підприємств.....	162
	Список літератури.....	176

Вступ

Реформування економіки вимагає осмислення накопиченого досвіду, виявлення еволюційних процесів, методів і принципів фінансування державних витрат і підприємницької діяльності.

Фінанси, кредит, грошовий обіг – торкаються широкого кола проблем. Дослідженнями в цій сфері переймається велике коло фахівців. Разом з тим, зовсім недостатньо концептуальних і аналітичних досліджень, що узагальнюють фактори об'єктивного характеру. Навчальна література багато в чому орієнтована на закордонний досвід.

У навчальній дисципліні розглянута концепція функціонування фінансів держави і підприємств, спрямована на вивчення фінансових категорій, закономірностей і напрямків розвитку держави, забезпечення підприємницької діяльності необхідними фінансовими й кредитними ресурсами стосовно до періоду реформування економіки і формування стійкого ринку товарів і капіталів; розглянуті етапи розвитку фінансів держави, підприємств, що дозволяють в історичному аспекті оцінити й осмислити закономірності змін у фінансово-кредитній області.

Предмет вивчення курсу — економічні, організаційні, правові й соціальні аспекти фінансування і кредитування державної діяльності й підприємств.

Об'єкт вивчення — практичний досвід, накопичений у сфері функціонування фінансів на макро - і мікрорівнях, фінансового регулювання підприємств різних організаційно-правових форм у рамках діючих законодавчих і нормативних актів.

Мета вивчення курсу — на основі теоретичного і практичного аналізу процесів фінансування і кредитування, а також узагальнення законодавчих і нормативних документів, досвіду ринкових перетворень у сфері державної і підприємницької діяльності опанувати механізмами організації, планування, стимулювання, керування фінансами держави і підприємства.

У конспекті лекцій розглядаються наступні конкретні питання:

- теоретичний зміст і функції фінансів держави і фінансів підприємства і зв'язаних з ними категорій;
- взаємодія різних факторів, що впливають на фінанси держави і підприємств;
- принципи, методи і форми фінансового забезпечення підприємницької діяльності при діючому державному регулюванні і законодавчій базі ринкової економіки;
- тенденції зміни фінансових взаємин підприємств із державними органами влади і керування, фінансовими і податковими органами, інституціональними інвесторами, комерційними банками;
- особливості фінансів підприємств стосовно до різних організаційно-правових форм;
- особливості і фактори, що регулюють вартісну оцінку активів, що беруть участь у відтворювальних процесах, і сукупний грошовий капітал підприємств;
- напрямки диверсифікованості фінансового забезпечення підприємницької діяльності;
- функціональні права й обов'язки фінансової служби підприємства, її відповідальність перед власниками і підприємцями.

Ринкова концепція фінансів підприємства заснована на відособленості бюджету держави і бюджету підприємства.

Фінанси підприємства мають єдину ціннісну орієнтацію, але в кожному конкретному випадку відбивають галузеві особливості, що виражаються в специфіці обороту капіталу, обслуговуванні відтворювальних процесів, емісійної й інвестиційної діяльності.

Фінанси підприємств дозволяють ефективно і комплексно впливати на оборот коштів з дотриманням принципів самооплатності і самофінансування.

Розвиток фінансів підприємства визначають необхідністю створення єдиної системи фінансового впливу на збалансований рух ресурсів і капіталу

в рамках підприємницьких структур, застосування нового ринкового законодавства до управління грошовим обігом і формування цільових джерел фінансування, стимулювання ділової активності, економічного росту, нагромадження капіталу, ефективних відтворювальних процесів.

Головна задача курсу — ознайомити студентів з сукупністю і взаємозалежністю змін, що відбуваються у фінансовій сфері, їхню загальну спрямованість і цільову орієнтацію; зі значенням фінансів держави і підприємств для перспективи розвитку держави і підприємництва; можливими альтернативами в реалізації ринкових підходів до фінансового регулювання відтворювальних процесів. Отримані знання дозволять орієнтуватися в потоці фінансової інформації, змінах законодавчого і нормативного характеру.

Курс «Фінанси та фінанси підприємств» містить:

- сукупність фінансових відносин, які виникають у процесі формування і використання грошових доходів і фондів на різних рівнях економічної системи: *загальнодержавному* (макрорівень), *регіональному* (рівень адміністративно-територіальних одиниць) і на рівні *окремих суб'єктів господарювання* (мікрорівень).

теоретичні положення, *що* розкривають концепцію фінансів підприємств:

- сутність і особливості фінансів підприємств різних організаційно-правових форм, об'єктивні умови їхнього функціонування; сукупність принципів і методів, форм і умов фінансового забезпечення підприємницької діяльності;

- вплив фінансів підприємств на управління сукупною вартісною оцінкою активів, що беруть участь у відтворювальних процесах, і сукупним грошовим капіталом; роль і значення фінансів підприємств у приватизації; реалізація диверсифікованого підходу до фінансування поточних витрат та інвестицій;

- виявлення функції фінансів підприємств з урахуванням вирішення тактичних і стратегічних задач;

- економічний зміст категорії, що забезпечує реалізацію ринкових підходів до вивчення фінансів на мікрорівні;

методологічне положення:

- функціонування системи фінансування і кредитування заобігових і обігових активів, що забезпечують відтворювальні процеси, і грошового капіталу;

- вивчення методів, що дозволяють накопичувати капітал, здійснювати емісійну й інвестиційну діяльність, спрямовану на підтримку прибутковості і ліквідності підприємства;

методичне положення: ринкової моделі функціонування фінансів підприємств, за допомогою якої забезпечується:

- підготовка висококваліфікованих фінансових службовців, що сприяють становленню ринку капіталу;

- формування особливої системи фінансових взаємин підприємницьких структур, що стимулюють розвиток широкої й різноманітної інфраструктури ринку капіталу, функціональні права, обов'язки й вимоги, пропоновані до фінансових працівників. Спрощені підходи до фінансової роботи, що виражаються в спробах адміністративними методами управляти капіталом, фондами коштів, грошовим обігом поза зв'язком з формуванням ринку капіталу, об'єктивними процесами, що протікають у сфері фінансів, сприяють лише нагромадженню деформації і зниженню керованості економіки. Рівень професіоналізму підготовки фінансистів значно впливає на ефективність управління акціонерним капіталом, позиковими й притягнутими засобами.

Лекція 1. Основні функції і задачі фінансів , їх роль у туризмі

Виходячи з концептуальних положень фінансів, визначені основні функції фінансів в туризмі:

- 1) оперативний аналіз, контроль і управління процесами формування, просування й реалізації турпродукту, а також стратегічного планування і прогнозування діяльності турорганізацій;
- 2) оперативна передача (прийом) необхідного обсягу і якості фінансової інформації в заданий час і в потрібне місце;
- 3) оперативний контроль за переміщенням туристів і турпродукту;
- 4) інтеграція окремо функціонуючих інформаційних систем туристичної інфраструктури (локальні, регіональні, трансконтинентальні мережі) в єдину логістичну інформаційну систему;
- 5) на основі аналізу і прогнозування розвитку негативних тенденцій у туристській сфері — розрахунок і організація фінансового буфера на випадок настання економічного форс-мажору;
- 6) забезпечення проведення селекторних нарад, відеоконференцій, симпозіумів і т.д. працівників і представників туристських організацій у місцевому, регіональному та глобальному масштабах.

Важливість і перспективність функцій, які виконують фінанси в туризмі, підтверджується прогнозами вчених на ХХІ ст., згідно з якими ледве не половина обслуговуючого персоналу адміністративних, комерційних та інших служб готелів, мотелів, кемпінгів, флотелів, турбаз і т.д. будуть задіяні до індустрії інформатики й туризму.

Відповідно з функцією до основних, практично вирішуваних задач у туризмі варто віднести раціоналізацію:

- 1) формування, просування і реалізацію турпродукту;
- 2) способів перевезення туристів і екскурсантів;
- 3) організації оперативно-інформаційного обміну між постачальниками і споживачами турпродукту;
- 4) планування, прогнозування і контроль фінансових потоків.

В умовах ринкової економіки підвищення ефективності використання матеріальних потоків досягають за рахунок поліпшення фінансового обслуговування, що можливе лише за рахунок застосування логістичних методів і способів. Варто помітити при цьому, що в сфері туризму матеріальні потоки складають в основному нетоварно-матеріальні цінності, а саме: формування, просування і реалізація турпродукту (право на тур), екскурсійні послуги, послуги гідів-перекладачів, транспортних організацій, страхових компаній; інформаційні, готельні, ресторани послуги та інші.

Механізм фінансового обслуговування матеріальних потоків у турдіяльності в даний час є найменш вивченою сферою: частину питань взагалі не розглядається в спеціальній літературі, по іншій частині питань є істотні розбіжності за самим визначенням фінансових потоків. Так, наприклад, у деяких друкованих джерелах під фінансовим потоком розуміють будь-яке переміщення фінансових коштів в мікро- або макрологістичному середовищі; рух фінансових коштів тільки в логістичних системах або між ними; рух фінансових коштів між логістичною системою і зовнішнім середовищем і та ін. У свою чергу, в сфері туризму фінансові операції передбачають не окремі одноразові платежі, а безліч розподілених в часі грошових надходжень (платежів) і виплат.

Сукупність ряду розподілених у часі платежів прийнято називати потоком платежів або фінансовим потоком. Як правило, будь-яка фінансова операція в туристській діяльності припускає наявність двох потоків платежів: вхідного — надходження (доходи) і вихідного — виплати (витрати, внески). Ці потоки, а також потік відсоткових нарахувань формують грошовий фонд.

Фінанси – історична економічна категорія. Термін „фінанси” з’явився в XIII столітті. Він походить від середньовічного латинського терміну „financia”, що означає обов’язкову сплату грошей. У середньовіччі слово „finis”, тобто кінець, вживали для позначення строку сплати, а потім і для визначення документів, що свідчили про погашення боргу.

У докапіталістичних формаціях більша частина потреб держави задовольнялась через установлення різного роду натуральних зборів, податку, повинностей, а грошове господарство було тільки в армії.

Основними витратами рабовласницьких і феодальних держав були витрати на ведення війн, утримання монаршого двору та державного апарату, будівництво суспільних споруд (храмів, каналів, зрошувальних систем, доріг, водоводів). Основними доходами були: надходження від державного майна (доменів) і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли і торгівлю певними товарами), військова здобич, данина з покорених народів, натуральні й грошові збори, мито, позики.

З розпадом феодалізму й поступовим розвитком в його надрах капіталістичного способу виробництва, все більшого значення стали набувати грошові доходи і витрати держави, а частка натуральних зборів - скорочувалась.

На ранніх стадіях розвитку держави не існувало розподілу між ресурсами держави і ресурсами її глави: монархи розпоряджались коштами держави як своєю власністю. Тільки з відділенням державної казни від власності монарха (XVI—XVII ст.) виникають поняття державні фінанси; державний бюджет; державний кредит.

Фінанси, як і ціна, кредит, заробітна плата, існують об'єктивно як продукт економічного розвитку суспільства.

До початку XVIII ст. під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення нижчого рівня, наприклад: земство, міська община тощо. Отже, фінанси пов'язували з передачею частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та інші витрати державного значення.

У XVIII ст. трактування поняття фінансів як державного господарства набуло подальшого розвитку. Державні утворення різного рівня стали називатися союзами громадського змісту, а фінанси - формами й методами

добування коштів і їх витрачання цими союзами під час виконання покладених на них функцій.

У XIX ст. спостерігається бурхливий економічний розвиток. Поглиблюється саме розуміння фінансів. Крім державного господарства, до їх складу почали включати фінанси сфери виробництва, виконання робіт і надання послуг. Виникають фінансові ринки, набуває розвитку державний кредит та інші фінансові інститути. Фінанси перетворюються на вагомий фактор політичного й економічного життя держави.

Найвищого розквіту фінанси досягли в XX ст., коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Значний розвиток отримали місцеві (регіональні) фінанси, позабюджетні спеціальні фінансові фонди, фінанси підприємницьких структур.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано, по-перше, з розвитком товарно-грошових відносин і, по-друге, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то причиною появи фінансів можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.

Предметом науки про фінанси є сукупність фінансових відносин, які виникають у процесі формування і використання грошових доходів і фондів на різних рівнях економічної системи: загальнодержавному (макрорівень), регіональному (рівень адміністративно-територіальних одиниць) і на рівні окремих суб'єктів господарювання (мікрорівень). Окремо виділяються міжнародні фінанси.

Фінанси — продукт наявності держави і товарно-грошових відносин.

Фінанси виникли в умовах регулярного товарно-грошового обігу в зв'язку з розвитком держави і потреби у фінансових ресурсах.

Вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що фінанси - це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язане з об'єктивною необхідністю

розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів та потреб.

Але система суспільних інтересів і потреб досить різноманітна й охоплює загальнодержавні, галузеві, відомчі, корпоративні, колективні, групові, регіональні, місцеві й особисті інтереси. До цього переліку слід додати ще міжнародні та міждержавні. Зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів і на протистояння інтересів один одному, доволі складно досягти оптимального співвідношення в їх задоволенні у процесі вартісного розподілу. Задоволення інтересів одних за рахунок ущемлення інших загрожує суспільству негативними наслідками, пов'язаними з суто етичними міркуваннями, соціальним невдоволенням, економічними негараздами і навіть політичними потрясіннями. Тому як на макро-, так і на мікрорівнях слід якнайбільше уваги приділяти мотивації нарощування обсягів виробництва і реалізації продукції, робіт та послуг, обсягів фінансових ресурсів, а в ширшому розумінні — валового внутрішнього продукту та національного доходу держави, що може бути забезпечене через розвиток національного підприємництва, створення нових підприємств, розв'язання платіжної кризи, збільшення кількості робочих місць, доходів і купівельної спроможності населення.

У сучасній економічній і фінансовій літературі фінанси визначають як систему економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту, а в певних умовах - і національного багатства, з метою формування фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання і держави, використання їх для розширеного відтворення та задоволення інших суспільних інтересів і потреб.

Оскільки використання фінансових ресурсів відбувається в основному через фонди цільового призначення, існує також визначення фінансів як економічної категорії, що відображає створення, розподіл і використання

фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій (див.:Василик О. Д., Теорія фінансів: Підручник. - К.: НІОС, 2000. - С. 7). Або фінанси трактуються як економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави і забезпечення умов розширеного відтворення (див.: Финансы: Учебник/ Под ред. Л. А. Дробозиной.- М.:ЮНИТИ, 1999.-с.13). Під централізованими фінансами розуміють економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі і урядових позабюджетних фондах, під децентралізованими фінансами - грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств. Отже, як впливає з наведених визначень, фінансовими будуть ті грошові відносини, що опосередковують відносини розподілу і перерозподілу вартості ВВП.

Ці визначення економічної сутності фінансів не вичерпують всього розмаїття концептуальних підходів та міркувань з даного питання. Про розбіжність позицій можна судити хоча б з такого короткого їх переліку.

Отже фінанси є складним багатоплановим суспільним явищем, що характеризується різними сутнісними ознаками й формами прояву. Важливою ознакою фінансів є їх грошовий характер. У повсякденному житті ми часто вживаємо слово «фінанси», маючи на увазі гроші. Справді, фінанси завжди мають грошову форму вираження. Гроші є обов'язковою умовою існування фінансів. У цьому зв'язку неправомірно відносити до фінансів натуральні відносини, які мали місце в епоху рабовласництва і феодалізму. Наявність фінансових відносин завжди супроводжується реальним рухом грошових коштів. Немає грошей - не може бути і фінансів. Тому часто вживається таке визначення, як фінансово-грошові відносини. Але це не дає підстав для ототожнення категорій «фінанси» і «гроші». За своїм місцем у

товарному виробництві й обігу гроші — це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом. Гроші мають своє призначення в економічному житті суспільства, що виражено в їхніх функціях.

Гроші - поняття більш загальне. Можна мати гроші і водночас не мати жодного стосунку до фінансів, і навпаки, при відсутності грошей, лише володіючи майном, майновими правами, правами інтелектуальної власності, оцінивши їхню вартість, можна здійснювати інвестування, бути співзасновником фірми, тобто мати стосунок до фінансово-господарської діяльності фірми.

Функціонування фінансів базується на таких функціях грошей, як засіб платежу, засіб нагромадження, світові гроші.

Розподіл і перерозподіл вартості за допомогою фінансів обов'язково супроводжується рухом грошових коштів, які набувають специфічної форми фінансових ресурсів. Вони формуються у суб'єктів господарювання і держави за рахунок різних грошових доходів, відрахувань і надходжень, а використовуються на розширене відтворення виробництва, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Матеріальними носіями фінансових відносин виступають фінансові ресурси.

Фінансові ресурси самі по собі не визначають сутності фінансів, не розкривають їх внутрішнього змісту і суспільного призначення. Фінансова наука вивчає не фінансові ресурси як такі, а економічні відносини, що виникають у процесі їх формування, розподілу і використання.

Фінансові ресурси - це фонди коштів, що перебувають в розпорядженні держави, господарських суб'єктів і населення, утворені в процесі розподілу вартості ВВП у грошовій формі й призначені для забезпечення відтворювального процесу й задоволення загальнодержавних потреб.

Централізовані фінансові ресурси зосереджені в державному бюджеті, державних цільових позабюджетних фондах. Утворюються вони за рахунок наступних джерел:

- податкових надходжень;
- неподаткових надходжень;
- обов'язкових відрахувань;
- надходжень від населення (у вигляді: обов'язкових податків, відрахувань, зборів, надходжень від державних позик і лотерей, добровільних пожертвувань);
- державних кредитів;
- емісії грошей.

Децентралізовані фінансові ресурси знаходяться в розпорядженні суб'єктів господарської діяльності різних форм власності і населення. Створюються згадані вище ресурси за рахунок прибутків і накопичень резидентів:

- прибутку;
- амортизаційних відрахувань;
- приросту стійких пасивів;
- кредитів банку - позикових коштів;
- кредиторської заборгованості - позикових коштів;
- коштів, отриманих від випуску цінних паперів;
- коштів, долучених у порядку перерозподілу (засоби асоціацій, асигнування з бюджету і та ін.).

Однією з важливих ознак фінансів, як економічної категорії, є розподільний характер фінансових відносин. Учасниками таких відносин у межах національної держави є держава, підприємства, установи, організації, громадяни. Фінансові операції можуть також відбуватися між державами, національною державою і міжнародними фінансовими інституціями, між вітчизняними підприємствами та інофірмами.

Сферою виникнення фінансових відносин є процеси первинного розподілу вартості суспільного продукту, тобто коли цю вартість розподіляють на зарплату, прибуток тощо і формують грошові доходи. Відокремлення в складі виручки від реалізації продукції прибутку, відрахувань на соціальне страхування, амортизаційних відрахувань відбувається за допомогою фінансів і відображає процес розподілу вартості відповідно до цільових призначень кожної її частини.

Подальший перерозподіл вартості між суб'єктами господарювання (вилучення частини прибутку на користь держави, сплата податків громадянами тощо) і конкретизація цільового її використання (направлення прибутку на фінансування капітальних вкладень, економічне стимулювання, виплату дивідендів і та ін.) теж відбувається на основі фінансів.

З огляду на те, що економіка передбачає існування різноманітних форм власності, а фонди коштів перебувають у власності або розпорядженні суб'єктів господарської діяльності, зазначимо, що фінансові відносини можуть супроводжуватися зміною власника чи розпорядника коштів, зміною форм власності, а можуть і не зазнавати подібних змін. Так, сплата податків державі означає передання коштів у розпорядження держави (супроводжується зміною власника, розпорядника), форма власності при цьому може залишатися незмінною (сплата податків державними підприємствами) або змінюватися (сплата тих самих податків державі, але недержавними підприємствами). А, наприклад, розподіл чистого прибутку підприємства на внутрішні його потреби не супроводжується зміною ні власника, ні форми власності.

Як уже зазначалося, фінансові відносини супроводжуються реальним рухом грошових коштів, що має місце в процесі розподілу й обміну. Але характер руху вартості (в її грошовій формі) на цих стадіях відтворювального процесу різний. У процесі розподілу рух вартості в грошовій формі відбувається відособлено від руху товарів і характеризується її відчуженням

(переходом від одних власників до інших) або цільовим відособленням кожної частини вартості (в межах одного власника).

Під час обміну вартість у грошовій формі обмінюють на товарну форму, тобто відбувається акт купівлі-продажу. Вартість не відчужується, а тільки змінює свою форму - з грошової на товарну. Отже, на стадії розподілу має місце односторонній (без зустрічного еквівалента) рух грошової форми вартості, а під час обміну - двосторонній (зустрічний) рух вартостей, одна з яких перебуває у грошовій формі, а інша - в товарній. На наш погляд, обмінні операції обслуговуються такими категоріями, як гроші і ціна.

Фінанси мають більш широкий діапазон розподілу, ніж ціна. Вони забезпечують не тільки первинний розподіл вартості валового внутрішнього продукту на рівні виробничої структури, а й подальший перерозподіл через бюджетну систему. На цьому етапі ціни можуть регулювати за допомогою дотації і виплати із бюджету різниці в цінах (дотації вугільній промисловості, дотації на комунальні послуги, потреби електротранспорту, на окремі види ліків).

У розподільних процесах поряд із фінансами та ціною беруть участь також заробітна плата і кредит. У практиці господарювання доцільне комплексне використання всіх цих економічних категорій з урахуванням відмінностей кожної з них.

Понятійний апарат фінансової науки охоплює загальноекономічні та фінансові категорії, які в абстрактно-теоретичній формі характеризують різні сторони реальної фінансової дійсності. Через використання фінансової категорії як інструмента наукового пізнання, досягають більш глибокого розкриття сутності фінансів, їх специфіки і особливостей функціонування.

Сутність фінансів відбивають наступні фінансові категорії:

- податки;
- державні прибутки;
- державний бюджет;
- державні витрати;

- державний кредит;
- фінанси держави.

З появою держави з'явилися і фінансові категорії: як податки і державний кредит. Податок — це найпростіша «фінансова клітинка» державних фінансів, в якій сфокусовані основні сутнісні ознаки і властивості фінансів. Податки, які сплачують усі суб'єкти економічного життя, формують державні прибутки, що концентруються в державному бюджеті. У наступному з державного бюджету фінансують державні витрати. У випадку, коли державний бюджет не в змозі профінансувати всі державні витрати, держава використовує державний кредит - бере в борг у вітчизняних або іноземних кредиторів, якими виступає населення або суб'єкти, що господарюють. Усі п'ять перерахованих вище категорій формують фінанси держави.

Фінансові категорії утворюють піраміду, підніжжя якої складають податки, а верхівку - фінанси держави.

Первинною категорією в системі фінансових відносин виступають податки, в яких сфокусовані основні сутнісні риси і властивості фінансів. За допомогою податків держава вилучає частину чистого прибутку суспільства і прибутків населення і розподіляє її відповідно до економічних, політичних і соціальних завдань. Податки виступають найважливішою формою регулювання економічних відносин.

Фінанси держави складаються з фінансів підприємств різних форм власності і загальнодержавних фінансів.

Фінанси підприємств різних форм власності являють собою сукупність грошових відносин, пов'язаних з планомірним утворенням, розподілом і використанням грошових прибутків і накопичень підприємств. За допомогою фінансів підприємств різних форм власності формують і використовують децентралізовані фонди коштів.

Загальнодержавні фінанси включають державний бюджет, державний кредит, державне соціальне, майнове й особисте страхування. За допомогою

загальнодержавних фінансів формують і використовують централізовані фонди фінансових ресурсів. При цьому поява нових фінансових категорій, зокрема таких як фінанси підприємств, фінансовий ринок, страхування тощо, їх функціонування і еволюція обумовлені розвитком усієї системи фінансових категорій

Прояв сутності фінансів у реальній практичній діяльності розглядають через характеристику функції, що притаманна даній категорії.

Вивчаючи функцію фінансів, необхідно усвідомити, що вона завжди похідна від сутності, яку вона виражає, і показує як, у який спосіб реалізують суспільне призначення даної економічної категорії. Оскільки специфічне суспільне призначення фінансів — забезпечити розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту, вираженої у грошовій формі, між різними суб'єктами господарювання і напрямками цільового використання, сутність фінансів проявляють, насамперед, через розподільну функцію. Фінанси за допомогою розподільної функції обслуговують різні етапи розподілу (первинний розподіл і перерозподіл вартості суспільного продукту), різні сфери суспільного життя — сферу матеріального виробництва, сферу обміну й споживання. Фінансовому розподілу притаманні різні види розподілу: внутрішньогосподарський, внутрішньогалузевий, міжгалузевий, міжтериторіальний..

Об'єктами дії розподільної функції фінансів є вартість валового внутрішнього продукту (ВВП), а також частина національного багатства, яка набуває грошової форми.

Суб'єктами при фінансовому методі розподілу ВВП є юридичні й фізичні особи, в розпорядженні яких формуються фінансові ресурси, а також держава.

Розподільну функцію фінансів реалізують у процесі первинного розподілу і перерозподілу вартості ВВП. Первинний розподіл — це розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, які беруть участь у створенні ВВП. Первинними доходами на цій стадії є: у фізичних

осіб - заробітна плата, в юридичних осіб - прибуток, у держави - прибуток державного сектора, який централізують у бюджеті, надходження від державних послуг, ресурсів, угідь, а також непрямі податки.

Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів. За рівнем централізації їх поділяють: на загальнодержавні, регіональні, відомчі й корпоративні. Загальнодержавні включають державний бюджет і фонди цільового призначення, регіональні - місцеві бюджети і позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування. Відомчі - це фонди, що створюють міністерства і відомства. Корпоративні фонди передбачають централізацію частини доходів структурних підрозділів у корпоративних об'єднань.

Провідну роль у перерозподільному процесі відіграє держава. У процесі перерозподілу на загальнодержавному рівні можна виділити окремі стадії перерозподілу. Спочатку відбувається мобілізація й формування загальнодержавних фондів (державного бюджету і цільових загальнодержавних позабюджетних фондів), а потім - стадія використання цих фондів - направлення коштів на розвиток пріоритетних галузей народного господарства, соціально-культурні заходи, управління, оборону, виплату пенсій тощо. Звідси виникають відносини вторинного перерозподілу.

Кінцевим результатом перерозподільного циклу є те, що одна частина перерозподілених грошових ресурсів через механізм бюджетного фінансування знову переходить до сфери матеріального виробництва, щоб почати новий цикл первинного розподілу з наступним перерозподілом, інша частина перерозподілених грошових ресурсів переходить до сфери споживання (освіта, охорона здоров'я, культура, оборона, фізкультура і спорт держуправління тощо).

Таким чином, беручи активну участь у розподілі й перерозподілі створеної вартості, фінанси сприяють трансформації пропорції, що виникла під час її первинного розподілу, в пропорцію кінцевого використання.

Поряд з розподільною, фінанси виконують контрольну функцію, сутність якої проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами й каналами розподілу та їх цільовим використанням.

Основу контрольної функції фінансів становить рух фінансових ресурсів, який відбувається у фондовій і нефондовій формах. Через кількісне вираження фінансових ресурсів фінанси здатні кількісно відображати вартісні пропорції, що формуються в суспільстві, і контролювати їх. Саме завдяки контрольній функції фінансів суспільство контролює повноту і своєчасність забезпечення фінансовими ресурсами різних суб'єктів господарювання, включаючи державу, економне й ефективне використання коштів. Головною контрольною пропорцією є пропорції між фондами нагромадження і споживання.

Контрольна функція діє не ізольовано, оскільки тісно пов'язана з розподільною. У практичній діяльності контрольна функція проявляється у фінансовому контролі.

Інструментом реалізації контрольної функції фінансів виступає фінансова інформація, яка укладена у фінансових показниках, наявних у фінансовій, статистичній та оперативній звітності.

Деякі економісти стверджують, що фінансам притаманні й інші функції: оперативна, регулююча, стимулююча, перерозподільна, відтворювальна, формування грошових фондів, використання грошових фондів, стабілізаційна функція, а також виробнича. Не применшуючи значення таких підходів, можна стверджувати, що фінанси держави відіграють важливу роль у розширеному відтворенні саме завдяки розподільній функції.

Лекція 2. Фінансова система

Існують певні особливості у створенні й використанні фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, підприємницьких

структур, певних фінансових інституцій для фінансового забезпечення їхньої діяльності.

Фінансову систему визначають як сукупність окремих сфер і ланок фінансових відносин, що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, а також фінансових органів інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками.

Тому фінансову систему розглядають з двох сторін:

- за внутрішньою будовою;
- за організаційною структурою.

За внутрішньою будовою фінансова система являє собою сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту (Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2001. - С. 27-28).

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. В основу виділення сфери покладений рівень економічної системи:

- рівень мікроекономіки - фінанси суб'єктів господарювання;
- рівень макроекономіки - державні фінанси;
- рівень світового господарства - міжнародні фінанси;
- забезпечуюча сфера - фінансовий ринок.

Ланка фінансової системи є відособленою частиною фінансових відносин. Її відокремлення проводять за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

В основу побудови фінансової системи України покладені такі принципи:

- розподілу фінансових ресурсів на централізовані й децентралізовані;
- самостійності (кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від іншої);

- єдності (ланки фінансової системи тісно пов'язані між собою за допомогою системи фінансових відносин у зв'язку з розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів):
- функціонального призначення ланок фінансової системи; адміністративно-територіальний принцип.

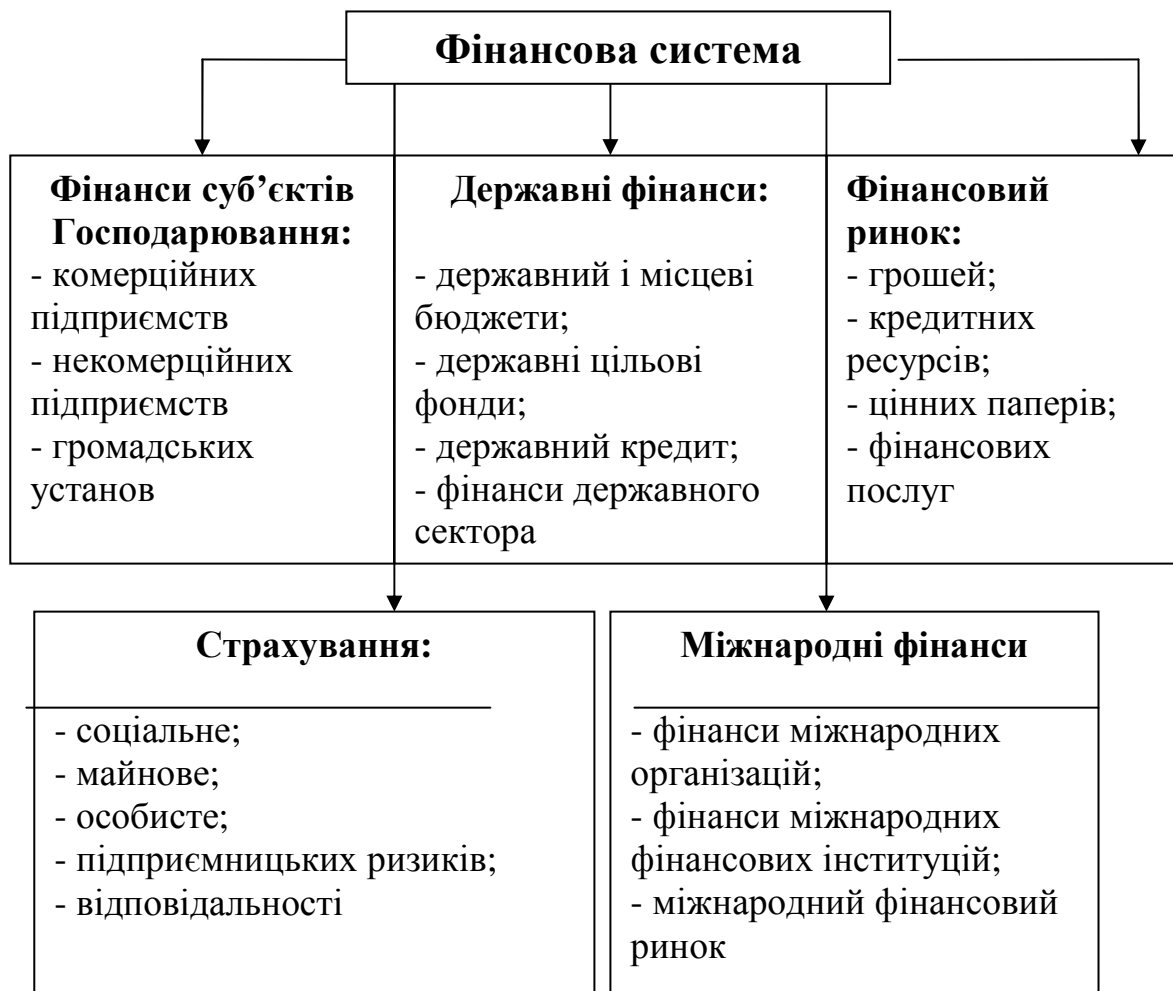

Рис. 1 - Сфери й ланки фінансової системи

Базовою ланкою фінансової системи (рис.1) є фінанси підприємницьких структур, до якої належать фінанси як виробничої, так і невиробничої сфер. Вони обслуговують створення валового внутрішнього продукту - основного джерела фінансових ресурсів.

Фінанси виробничої сфери залежно від форми власності поділяються: на державні, акціонерні, колективні, індивідуальні, орендні, спільні тощо, а

залежно від виду діяльності суб'єкта господарювання - на фінанси машинобудування, будівництва, сільського господарства, транспорту тощо.

Фінанси соціальної сфери, що поділяються на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, оборони, фізкультури і спорту та інших підрозділів, характеризуються особливостями створення та використання фондів і фінансових ресурсів, зокрема, наявністю поряд з власними - джерелами бюджетного фінансування.

Провідне місце належить підприємствам державної форми власності, хоча з розвитком ринкових відносин питома вага підприємств недержавної форми власності зростатиме. У процесі своєї діяльності підприємства вступають у взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання, з фізичними особами, з різними ланками фінансової системи. Фінанси підприємницьких структур пов'язані з розподільними і перерозподільними відносинами, які можна об'єднати в три групи: внутрішні, внутрішньокорпоративні й зовнішні.

Державні фінанси охоплюють: державний та місцеві бюджети; державні фонди цільового призначення; державний кредит; фінанси підприємств і організацій державної форми власності. У сфері державних фінансів грошові потоки відображають відносини перерозподілу ВВП. Переважно це зовнішні відносини. Провідне місце у державних фінансах належить бюджетам різних рівнів, які об'єднуються в Україні до зведеного бюджету держави.

Мобілізуючи доходи до бюджету, держава впливає на фінансові можливості господарських структур і громадян, використовуючи, насамперед, податковий механізм (за допомогою об'єктів оподаткування, ставок податків і пільг в оподаткуванні), а також створюючи сприятливий інвестиційний клімат для залучення зовнішніх джерел фінансування, зокрема, через надання привілеїв в імпорті, створення спеціальних економічних зон, технополісів тощо.

Із бюджету фінансують операційні та інші витрати на розвиток агропромислового комплексу, надають дотації вугільній промисловості, спрямовують капіталовкладення в об'єкти загальнодержавного значення, фінансують науково-технічні програми.

Державні фонди цільового призначення концентрують у своєму розпорядженні майже чверть усіх фінансових ресурсів держави. До них належать: Пенсійний та інші соціальні фонди.

Така ланка фінансової системи, як державний кредит, покликана мобілізувати фінансові ресурси для фінансування витрат з бюджету, що не відшкодовуються його доходами. Кошти державного кредиту, як правило, спрямовують на покриття бюджетного дефіциту. Через державний кредит держава має змогу впливати на інфляційні процеси в бік їх зменшення.

Фінансовий ринок, як сфера фінансової системи, включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

Ринок грошей, або валютний ринок, - це створення фондів фінансових ресурсів для здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Ринок кредитних ресурсів є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби. Регулюється ринок кредитних ресурсів за допомогою облікової ставки Національного банку України. Ринок цінних паперів - це мобілізація коштів на потреби господарської діяльності через випуск і реалізацію цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання доходу. Операції з реалізації цінних паперів здійснюють на фондовому ринку. Ринок фінансових послуг в Україні тільки формується.

Важливу роль у фінансовій системі має відігравати така її сфера, як страхування. У ній формуються фонди фінансових ресурсів, основне призначення яких - покрити втрати економіки та окремих громадян, що виникли з непередбачених причин. Страхові фонди перебувають у розпорядженні страхових компаній і можуть бути використані також як

інвестиційний та кредитний ресурси в економіці до настання страхового випадку.

Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільні відносини на світовому рівні. Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн: між урядами, між підприємствами, громадянами й урядами. Міжнародні фінансові організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з метою формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовують на фінансування централізованих заходів, проектів і програм, на фінансову допомогу окремим країнам, на утримання апарату цих організацій.

Оскільки окремі складові фінансової системи мають конкретне функціональне призначення в обслуговуванні відтворювальних процесів в економіці, можна стверджувати, що кожна ланка фінансової системи є самостійним елементом, проте ця самостійність відносна в середині єдиного цілого. Наприклад, недоліки в організації фінансової діяльності підприємницьких структур, їх збитковість, зменшують надходження до бюджетної системи, централізованих цільових фондів, страхових фондів. Це звужує фінансові можливості держави, зумовлюючи дефіцит бюджету. Наявність дефіциту бюджету може призвести до зростання інфляції або державного боргу, що негативно позначиться на діяльності всіх учасників фінансового ринку.

За організаційною структурою фінансова система являє собою сукупність фінансових органів і інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками. Управління фінансовими потоками забезпечується фінансовим апаратом. Фінансовий апарат - це сукупність фінансових установ, на які покладене управління фінансовою системою держави.

До організаційного складу фінансової системи України відносяться:

- органи управління: Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація, Державна контрольно-ревізійна служба, Державне казначейство, Рахункова палата, Державна комісія з цінних паперів і

фондового ринку, Аудиторська палата, Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування та ін.;

- фінансові інститути: Національний банк України, комерційні банки, небанківські кредитні установи, страхові компанії, фондові біржі, міжбанківська валютна біржа, фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Розподіл функцій в управлінні фінансами між органами державної влади й управління такий:

Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади, ухвалює закони, в тому числі - з фінансових питань, затверджує Державний бюджет України на наступний рік та вносить зміни до нього; здійснює контроль за ходом виконання Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої й зовнішньої політики.

Президент України, як глава держави, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи й служби; підписує Закони, ухвалені Верховною Радою України; має право накладання вето щодо цих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд на пленарний засіданнях Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, медицини, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; організовує розроблення проекту Закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Провідну роль в управлінні фінансами виконує Міністерство фінансів України (Мінфін). Саме на нього покладені завдання загального керівництва всією фінансовою системою країни. Мінфін України має розгалужену

регіональну структуру, яка включає: Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим, фінансові управління обласних адміністрацій та міст Києва, Севастополя ,районні й міські (міст обласного підпорядкування) фінансові відділи.

Регіональні фінансові органи мають систему подвійного підпорядкування. Вертикально вони підпорядковані відповідному фінансовому органу вищого рівня (наприклад, районні фінансові відділи - обласному фінансовому управлінню). Горизонтально фінансові органи підпорядковані місцевим органам державного управління, тобто входять до складу відповідних державних адміністрацій.

Основні функції Міністерства фінансів:

- вироблення основ і напрямів фінансової політики держави та заходів щодо їх реалізації;

- організація бюджетного процесу, складання проекту Державного бюджету та хід його виконання після затвердження Верховною Радою України;

- організаційне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через установлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку й стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;

- організація функціонування ринку цінних паперів;

- здійснення заходів щодо мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;

- забезпечення фінансових відносин держави з іншими країнами, міжнародними організаціями і фінансовими інституціями;

- організація і здійснення фінансового контролю в країні.

Удосконалення діяльності Міністерства фінансів України і перетворення його в координатора економічних реформ у країні передбачає значне розширення його функцій, зокрема таких як:

- розробка макроекономічної стратегії та макроекономічного прогнозування;
- розробка податкової та фіскальної політики;
- забезпечення стабільності державних фінансів;
- розробка митної політики й організація митної справи;
- організація і контроль за страховою діяльністю;
- сприяння розвитку місцевого самоврядування і реформування міжбюджетних відносин та ін.

До складу Міністерства фінансів України входять два відособлені підрозділи: контрольно-ревізійна служба і державне казначейство.

Державна контрольно-ревізійна служба складається з Головного контрольно-ревізійного управління України, контрольно-ревізійних управлінь в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві й Севастополі, контрольно-ревізійних підрозділів (відділів, груп) у районах, містах і районах у містах. Спеціалізується на здійсненні фінансового контролю.

Органи Державної контрольно-ревізійної служби виконують такі функції:

- організовують роботу контрольно-ревізійних підрозділів на місцях щодо проведення ревізії та перевірок, узагальнюють наслідки ревізій і перевірок у випадках, передбачених законодавством, повідомляють про них органам законодавчої та виконавчої влади;
- проводять ревізії та перевірки фінансової діяльності, стану і збереження коштів і матеріальних цінностей, достовірності обліку й звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, в державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджету та з державних валютних фондів;
- проводять ревізії та перевірки правильності витрачання державних коштів на утримання місцевих органів державної виконавчої влади, установ і

організацій діють за кордоном і фінансуються за рахунок державного бюджету.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, що складається під впливом попиту і пропозиції як на національну, так і на іноземну валюти. Вплив Національного банку на ринковий курс національної валюти здійснюється завдяки участі його в торгах через скупку тієї чи іншої валюти або валютні інтервенції.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів і регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія здійснює контроль за діяльністю суб'єктів ринку цінних паперів - емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж - відповідно до чинного у цій сфері законодавства.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення - організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого - вторинний ринок може функціонувати поза біржею. У зв'язку з цим розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Як центр торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій підприємств. Цим створюється система незалежної і досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств. Тому бюлетені фондових бірж мають велике значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами. З одного боку, за дорученням емітентів вони проводять випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку, з іншого - вони проводять операції з купівлі

цінних паперів на підставі угод з інвесторами. Діяльність фінансових посередників засновується на їх інформованості та глибокому знанні ринку цінних паперів.

Пенсійний фонд створений з метою акумуляції раціонального розміщення коштів, призначених для пенсійного забезпечення. Він виконує функції нарахування пенсій і проведення їх виплат. Пенсійний фонд, як орган управління, має відповідні повноваження з контролю за повнотою і своєчасністю сплати внесків підприємств до фонду.

Фонд соціального страхування виконує аналогічні функції стосовно відповідного цільового фонду.

Лекція 3. Фінансова політика й фінансовий механізм

Фінансова політика має самостійне значення і водночас є важливим засобом реалізації політики держави в будь-якій сфері суспільної діяльності - в економіці, соціальній сфері, військовій реформі, в міжнародних відносинах тощо.

Фінансова політика є особливою сферою економічної діяльності держави, спрямованої на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання для забезпечення функцій держави.

Фінансова політика - спосіб впливу фінансових відносин на економічний і соціальний розвиток суспільства; вона знаходиться в безпосередній залежності від характеру виробництва й сутності виробничих відносин; проявляється в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу.

Суб'єктом фінансової політики виступає держава.

Реалізація фінансової політики забезпечується сукупністю заходів держави, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і перерозподіл для виконання державою її функцій і програм.

Основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами та територіями.

Зміст фінансової політики охоплює комплекс таких заходів:

- розробку загальної концепції фінансової політики, визначення її основних напрямків, цілей і головних завдань, які необхідно вирішити для досягнення поставлених цілей за певний період;
- створення адекватного фінансового механізму, за допомогою якого відбувається виконання всієї діяльності держави в сфері фінансів;
- управління фінансовою діяльністю держави та інших суб'єктів економіки, тобто підбір і розміщення кадрів, здатних організувати розв'язання поставлених завдань.

Залежно від тривалості періоду й характеру завдань, що вирішуються, фінансову політику поділяють на фінансову стратегію й фінансову тактику.

Фінансова стратегія - довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною й соціальною стратегією.

У процесі її розробки прогнозують основні тенденції розвитку фінансів, формують концепції їх використання, визначають принцип організації фінансових відносин.

Фінансова тактика спрямована на розв'язання завдань конкретного етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків.

Основні завдання фінансової політики:

- забезпечення умов для формування максимально можливих фінансових ресурсів;
- встановлення раціонального розподілу й використання фінансових ресурсів;
- організація регулювання й стимулювання економічних і соціальних процесів фінансовими методами;
- розробка фінансового механізму і його розвиток відповідно до змін мети і завдань стратегії;

- створення ефективної і максимально ділової системи управління фінансами.

Оцінюючи фінансову політику, що проводилася в умовах адміністративно-командної системи управління, слід відзначити, що сама по собі фінансова політика не може бути поганою чи доброю. Визначальним є те, наскільки вона відповідає інтересам суспільства й наскільки сприяє досягненню поставленої мети і вирішенню конкретних завдань. Фінансова політика на нинішньому етапі повинна характеризуватись якісно новими підходами до суб'єктів господарювання з урахуванням переходу на ринкові відносини, реформи цін, оплати праці, податкової й кредитної системи, спрямованих на формування нового фінансового механізму.

Щоб краще усвідомити зміст, завдання та вимоги до фінансової політики, виділяють як самостійні складові бюджетну грошово-кредитну й міжнародну фінансову політику.

Під бюджетною політикою розуміють визначення державою:

- джерел формування доходів державного й місцевих бюджетів;
- пріоритетних напрямів видатків бюджету;
- допустимих меж розбалансованості бюджету;
- джерел фінансування бюджетного дефіциту;
- принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

У свою чергу, в складі бюджетної політики набуває відносну самостійність податкова політика, що визначає вибір складу податків, розмір їх ставок, пільг і санкцій з кожного виду податків.

Податкова політика реалізує інтереси держави, її головне призначення - вилучення частини ВВП на загальнодержавні потреби, перерозподіл цих коштів через бюджет.

Під кредитно-грошовою політикою розуміють забезпечення стабільності грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці; забезпечення своєчасності

розрахунків у народному господарстві й у різних ланках фінансової системи через регламентацію та регулювання діяльності банківської системи; управління діяльністю фінансового ринку через регламентацію емісії та розміщення державних і корпоративних цінних паперів і регулювання їх доходності.

У кредитно-грошовій політиці відносно самостійність мають: емісійна, цінова, валютна, кредитна політика, а в ній, у свою чергу, наприклад, процентна політика й інвестиційна політика.

Дедалі більшого значення набуває міжнародна фінансова політика. В її основу покладене управління валютно-фінансовими й кредитними відносинами в сфері міжнародних взаємин. Особливо великого значення в сучасних умовах набуває фінансова політика таких міжнародних фінансових організацій, як Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції й розвитку, Європейський банк реконструкції й розвитку, Лондонський та Паризький клуб кредиторів та ін.

Держава захищає свої інтереси через митну й валютну політику. Відповідно до зацікавленості держави в розширенні або скороченні свого експорту чи імпорту, застосовують систему митних платежів або конкретний митний режим. Головним завданням митної й валютної політики є забезпечення примноження золотовалютних резервів держави.

Завдання фінансової політики реалізують через фінансовий механізм.

Фінансовий механізм – це сукупність фінансових форм і методів утворення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різних потреб держави, суб'єктів господарювання і населення.

До структури фінансового механізму входять п'ять елементів:

- фінансові методи - спосіб впливу фінансових відносин на господарський процес (планування, прогнозування, інвестування, кредитування, оподатковування, страхування, оренда і та ін.);

- фінансові важелі - інструмент, за допомогою якого здійснюють утворення й розподіл централізованих і децентралізованих фінансових

ресурсів (прибуток, дохід, норми амортизаційних відрахувань, фінансові санкції, орендна плата, ціна, дивіденди, процентні ставки, внески, штрафи і та ін.);

- правове забезпечення функціонування фінансового механізму включає Закони, Укази Президента та постанови Кабміну України, накази й листи міністерств і відомств, статут підприємства;

- нормативне забезпечення створюють інструкції, нормативи, норми, методичні вказівки й роз'яснення та ін.

- інформаційне забезпечення - інформація різного вигляду й роду.

Можна виділити три головні методи впливу фінансового механізму на процеси суспільного розвитку:

- 1) фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення;
- 2) фінансове регулювання економічних і соціальних процесів;
- 3) фінансове стимулювання.

Фінансове забезпечення відтворювального процесу — це покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою.

В умовах економічної і фінансової самостійності суб'єкти господарювання формують джерела розширеного відтворення за рахунок власних фінансових ресурсів, залучених на акціонерній основі або на пайових засадах грошових коштів інших підприємств, використання банківських кредитів, бюджетних асигнувань і та ін. Додатковими джерелами фінансового забезпечення можуть бути кошти, мобілізовані на ринку цінних паперів, іноземні інвестиції.

Фінансове забезпечення розширеного відтворення може здійснюватись у таких формах:

- самофінансування передбачає відшкодування видатків суб'єктів господарювання з основної діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел. Принцип самофінансування допускає залучення кредитних ресурсів;

- кредитування — це надання коштів на принципах повернення, платності, строковості й забезпеченості;

- бюджетне фінансування як надання коштів з бюджету на безповоротних засадах.

Асигнування з бюджету (державне фінансування) може мати вигляд дотацій, субсидій, субвенцій.

Дотація - форма державного централізованого регулювання доходів підприємств галузей народного господарства, окремих бюджетів, у яких планові витрати перевищують отримані доходи. Дотації не мають строго цільового призначення й виділяються з поточного бюджету.

Субсидія - допомога в грошовій формі, має цільовий адресний характер. Характер цього виду бюджетного фінансування є одноразовим або змінним, кошти виділяються також з бюджету поточних витрат.

Субвенція - вид допомоги місцевим бюджетам з боку держави, має строго цільовий характер, виділяють з бюджету розвитку на основі участі на паях у фінансуванні передбачених видатків.

Фінансове регулювання укладається в регламентації розподільних процесів на макро- і мікроекономічному рівнях.

Фінансове регулювання економічних і соціальних процесів відбувається, насамперед, через перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів до бюджетів і державних цільових фондів для задоволення державних потреб.

Фінансове регулювання припускає два методи розподілу:

- сальдовий, коли розподіл здійснюють за елементами, серед яких один є результативним — сальдовим, а інші - визначають на підставі самостійних розрахунків;

- податковий - коли всю суму прибутку розподіляють за встановленими законом ставками і термінами.

Фінансове стимулювання - це сукупність фінансових відносин, за допомогою яких можна впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання.

У складі фінансових стимулів розвитку виробництва і підвищення його ефективності можна виділити:

- бюджетні стимули;
- ефективне інвестування фінансових ресурсів;
- фінансові пільги і санкції.

Розглянемо окремі елементи фінансового механізму. Так складовими елементами фінансового механізму є фінансове планування і прогнозування. У процесі фінансового планування і прогнозування визначають обсяги фінансових ресурсів, які створюватимуться в державі в цілому, обсяги ресурсів, що зосереджуватимуться й розподілятимуться через бюджетну систему та інші фінансові інститути, а також тих, які перебуватимуть у розпорядженні підприємницьких структур і населення.

Фінансове планування — діяльність зі складання планів формування, розподілу й використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, країни в цілому.

Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу й перерозподілу ВВП.

Основні завдання фінансового планування:

- 1) визначення обсягу й джерел фінансових ресурсів за всіма централізованими і децентралізованими фондами, їх розподіл між матеріальною і нематеріальною сферами;
- 2) стимулювання зростання виробництва;
- 3) концентрація фінансових ресурсів на найбільш важливих напрямках економічного й соціального розвитку держави;

4) узгодження основних параметрів фінансових планів зі всіма іншими показниками плану економічного й соціального розвитку, забезпечення збалансованості матеріальних, трудових і фінансових ресурсів;

5) визначення фінансових взаємовідносин суб'єктів економічної діяльності з фінансово-кредитною системою.

Принципи фінансового планування:

- наукова обґрунтованість планів, що припускає збалансованість усіх фінансових, матеріальних і трудових ресурсів;
- предметно-цільовий принцип, що передбачає визначення конкретного призначення фінансування, забезпечує цільову спрямованість у використанні фінансових ресурсів.

Методи фінансового планування:

- нормативний метод фінансового планування полягає в тому, що під час розрахунку фінансових показників за основу беруть фінансові нормативи, до яких належать норми амортизаційних відрахувань, рентабельність окремих видів товарів, робіт та послуг, обігових коштів, ставки заробітної плати, норми витрачання коштів у бюджетних установах, норми відрахувань до фондів соціального призначення тощо;

- розрахунково-аналітичний метод фінансового планування ґрунтується на фактичних показниках фінансової діяльності за попередні звітні періоди. На основі базових показників, а також коефіцієнтів, що характеризують зміни умов діяльності, розраховують фінансові показники на плановий період. Це досить трудомісткий метод, що потребує значної аналітичної роботи, але на сьогодні його застосування є найреальнішим;

- балансовий метод у фінансовому плануванні передбачає відповідність видатків джерелам їх покриття, ув'язку всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, унаслідок чого досягають збалансованості плану;

- метод економіко-математичного моделювання ґрунтується на розробці математичної моделі фінансової діяльності підприємства або держави в плановому періоді.

Результатом фінансового планування є різні види фінансових планів і прогнозів.

Фінансовий план — це план формування і використання фінансових ресурсів.

Всі фінансові плани поділяють на дві великі групи — зведені й індивідуальні.

Зведені фінансові плани поділяють на:

- загальнодержавні;
- плани окремих господарських об'єднань (промислово-фінансових груп, концернів, асоціацій тощо);
- територіальні.

Індивідуальні - це фінансові плани окремих підприємницьких структур.

За тривалістю дії розрізняють:

- перспективні фінансові плани (на період понад один рік);
- поточні (на один рік);
- оперативні (на квартал, місяць).

Фінансові плани складають усі ланки фінансової системи. Причому форма фінансового плану, склад його показників, відображають специфіку відповідної ланки фінансової системи. Так, підприємства й організації, що функціонують на комерційній основі, становлять баланс прибутків і видатків, платіжний календар, бізнес-план; бюджетні установи, які здійснюють некомерційну діяльність - кошторис доходів і видатків; страхові компанії, громадські об'єднання - фінансові плани; органи державної влади - бюджети різних рівнів.

Важливим елементом фінансового механізму є фінансові норми, нормативи, ліміти, резерви, стимули - їх ще називають фінансовими важелями.

Фінансові норми умовно поділяють на чотири групи.

До першої - належать норми, які централізовано затверджують органи законодавчої та виконавчої влади - ставки заробітної плати, розмір стипендій, ставки податків, деяких видів зборів і відрахувань.

До другої групи належать норми, що ґрунтуються на матеріальних потребах. Це норми витрат на харчування в дошкільних та інших закладах освіти та охорони здоров'я, норми витрат на медикаменти, освітлення, опалення тощо.

Третю групу становлять норми, які визначають міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Це, зокрема, норми значної частини витрат бюджетних установ.

Четверта група - це норми і нормативи, що характеризують пропорції економічного та соціального розвитку. На сьогодні ця група найменш досліджена.

Ліміти є певним обмеженням на витрати в інтересах держави, підприємця або громадянина.

Резерви мають нейтралізувати вплив не передбачуваних факторів, що можуть виникнути в майбутньому.

Фінансові стимули передбачають застосування як матеріального заохочення, так і економічних санкцій.

У фінансових важелях важливе місце займає фінансова санкція як особлива форма організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання щодо виконання взятих зобов'язань (договірних умов, сплати податків і зборів тощо). В умовах ринку роль фінансової санкції значно зростає. Найбільш поширеними серед них є штраф і пеня.

Штраф - це засіб матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або чинних правил. Стягують, як правило, в твердій грошовій сумі.

Пеня - застосовують у разі несвоєчасного виконання грошових зобов'язань і нараховують за кожен день прострочення. Розмір пені встановлюють у відсотках від суми простроченого платежу.

Важливою складовою фінансового механізму є управління фінансами. Це процес управління формуванням і використанням фондів фінансових ресурсів на рівні держави, підприємницьких структур, інших господарських об'єднань і громадян, якщо вони здійснюють фінансові операції за допомогою специфічних прийомів і методів.

В управлінні фінансами виділяють об'єкт і суб'єкт управління. Об'єктом є централізовані й децентралізовані фонди фінансових ресурсів, які створюють і використовують в усіх ланках фінансової системи.

Суб'єкт управління - держава (в особі законодавчих і виконавчих, у тому числі - фінансових органів), фінансові служби підприємств, організацій, установ, міністерств і відомств.

Зміст фінансового менеджменту визначають функціями управління: вироблення стратегії, планування тактики її реалізації, організація виконання розроблених планів, облік і контроль.

Фінансовий контроль, як одна з функцій управління фінансами, являє собою особливу діяльність з перевірки формування та використання фондів фінансових ресурсів у процесі створення, розподілу й споживання валового внутрішнього продукту з метою оцінювання обґрунтованості й ефективності прийняття рішень, результатів їх виконання і доцільного використання грошових ресурсів.

Об'єктом фінансового контролю є грошові, розподільчі процеси формування і використання фондів фінансових ресурсів на всіх рівнях і ланках народного господарства. Суб'єкт контролю - це носій контрольних функцій щодо об'єкта контролю. Його, як правило, визначають законодавством держави, нормативно-правовими актами суб'єктів фінансової діяльності.

Найважливіші принципи фінансового контролю:

- незалежність;
- гласність;
- превентивність (попереджувальний характер);
- дієвість;
- регулярність;
- об'єктивність;
- всеохоплюючий характер.

Залежно від суб'єктів, які здійснюють контроль, розрізняють такі види фінансового контролю: загальнодержавний, муніципальний, відомчий, внутрішньогосподарський, громадський і аудиторський.

Основна особливість загальнодержавного контролю полягає в тому, що він є позавідомчим, проводиться стосовно будь-якого суб'єкта незалежно від його відомчої належності й підпорядкування. Цей контроль здійснюють державні органи законодавчої і виконавчої влади і спеціальні державні органи контролю: Рахункова палата; Міністерство фінансів, Державна контрольно-ревізійна служба, Державне казначейство, Державна податкова адміністрація, Державна комісія з коштовних паперів і фондового ринку, Аудиторська палата й аудиторські фірми.

Кожний з цих органів фінансового контролю має свої функціональні обов'язки і завдання.

Контроль за витрачанням державних коштів, дотриманням норм фінансового законодавства, за реалізацією фінансової політики органами виконавчої влади, покладений на Рахункову палату Верховної Ради України.

Президент України забезпечує фінансовий контроль під час розгляду проекту Закону про Державний бюджет України на наступний рік і внесення його на розгляд сесії Верховної Ради України.

Важливі функції у фінансовому контролі виконує Кабінет Міністрів України, який організовує і контролює процес складання проекту зведеного й державного бюджетів та їх виконання.

Створення Державного казначейства пов'язане з необхідністю посилення державного фінансового контролю за виконанням державного бюджету. Казначейство приділяє також значну увагу своєчасності розрахунків з бюджетом, розмежуванню доходів між державним і місцевими бюджетами.

Державна податкова адміністрація контролює правильність і своєчасність розрахунків платників з бюджетом щодо сплати податків і платежів.

Муніципальний - це контроль органів місцевого самоврядування, який здійснюють органи представницької та виконавчої влади місцевих рад через відповідні комісії і місцеві фінансові органи.

Об'єктом муніципального контролю є місцеві бюджети, позабюджетні фонди, господарсько-фінансова діяльність підприємств і організацій комунальної власності.

Суб'єктами відомчого фінансового контролю є контрольно-ревізійні служби галузевих міністерств, відомств та інших вищих органів управління. Відомчий фінансовий контроль поширюють на підвідомчі підприємства, організації та установи. До функцій відомчого фінансового контролю належать: перевірка законності господарських і фінансових операцій; контроль за використанням матеріальних і фінансових ресурсів; перевірка збереження грошових коштів і матеріальних цінностей; правильність постановки бухгалтерського обліку, а також достовірність бухгалтерської звітності; проведення перевірок на підвідомчих підприємствах і в організаціях.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюють економічні служби підприємств, організацій, установ (бухгалтерія, фінансовий відділ тощо). Об'єкт контролю - господарська і фінансова діяльність самого підприємства та його структурних підрозділів.

Громадський фінансовий контроль здійснюють громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації). Він може проводитись групами

спеціалістів, які створюються при комітетах Верховної Ради, комісіях Рад народних депутатів, а також безпосередньо на підприємствах.

Аудит - це незалежний фінансовий контроль, заснований на комерційних засадах. Аудит здійснюють незалежні особи - аудитори або аудиторські фірми. Аудиторські перевірки можуть проводити за ініціативи керівництва або власників, засновників, суб'єкта господарювання. Крім того, для певного переліку підприємств і організацій чинним законодавством установлений обов'язковий аудит, зокрема для банків, інвестиційних фондів, інвестиційних компаній, інших небанківських фінансових установ, які здійснюють залучення коштів громадян або залучення чи торгівлю цінними паперами (крім операцій з випуску (емісії) власних корпоративних прав), бірж, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів.

Результати проведення аудиторської перевірки оформляють аудиторським висновком, який є офіційним документом і має бути засвідчений підписом та печаткою аудитора або аудиторської фірми. У ньому повинен бути зроблений висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Залежно від часу проведення виділяють такі форми фінансового контролю:

- попередній, здійснюють на стадії складання, розгляду й затвердження фінансових планів підприємств, кошторисів доходів і видатків установ і організацій, проектів бюджетів, текстів договірних угод, установчих документів;
- поточний, проводять у процесі виконання фінансових планів, у ході здійснення господарсько-фінансових операцій, коли перевіряють дотримання норм і нормативів витрати товарно-матеріальних цінностей і коштів;
- наступний, здійснюють шляхом аналізу й ревізії бухгалтерської фінансової звітності після закінчення певних періодів, за підсумками місяця, кварталу, року.

Методи фінансового контролю, як конкретні способи і прийоми його проведення, включають тематичні перевірки, обстеження, аналіз, ревізії, нагляд, безперервний нагляд за фінансовою діяльністю.

Перевірка - здійснюють її з метою докладного вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Обстеження охоплює окремі сторони діяльності підприємств, організацій, установ. Але на відміну від перевірок, обстеження охоплює більш широке коло показників, і визначає фінансове становище госпорганів, перспективи їх розвитку, необхідність реорганізації або переорієнтації виробництва. Проводяться опитування, анкетування.

Аналіз як метод фінансового контролю повинен бути системним і пофакторним. Його проводять за періодичною або річною звітністю.

Ревізія - це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку й звітності, спосіб документального викриття недостач, витрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Ревізії бувають:

- комплексні, що охоплюють усі сторони діяльності підприємства;
- часткові (охоплюють лише її окремі сторони);
- тематичні (одночасно проводять в однотипних установах з певного переліку питань);
- планові й позапланові;
- суцільні й вибірккові (залежно від повноти залучення документів).

Нагляд проводять контролюючі органи за економічними суб'єктами, що одержали ліцензію на той чи інший вид фінансової діяльності, і припускає дотримання ними встановлених правил і нормативів.

Спостереження - постійний контроль з боку кредитних організацій за використанням виданої позички й фінансовим станом підприємства -

клієнта; неефективне використання отриманої позички й зниження платоспроможності може призвести до жорсткості умов кредитування, вимоги дострокового повернення позички.

Для нормального функціонування фінансового механізму, (а в його складі - фінансових методів і важелів) необхідне відповідне їх нормативно-правове забезпечення. Насамперед, це Конституція України, велика кількість законів, а також підзаконних нормативно-правових актів.

Закони (приймає найвищий законодавчий орган — Верховна Рада України), є обов'язковими до виконання, мають вищу юридичну силу відносно інших нормативних актів.

Підзаконні нормативно-правові акти приймають компетентні державні органи на підставі чинних законів та на їх виконання. До таких документів належать Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, інструкції, накази міністерств, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, тощо.

Стабільність економічного зростання і підвищення суспільного добробуту потребують постійного вдосконалення фінансового механізму в кожній з його складових.

Лекція 4. Державні фінанси

Державні фінанси — це складова фінансової системи держави, її центральна сфера, через яку здійснюють вплив держави на економічний і соціальний розвиток.

За своєю економічною сутністю державні фінанси — це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

З допомогою державних фінансів держава розподіляє і перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансових відносин. Суб'єктами державних фінансів, з одного боку, є

держава, з іншого - населення й підприємницькі структури. До складу державних фінансів включають: сукупність усіх бюджетів держави; централізовані й децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте і майнове страхування.

Держава може впливати на розподіл обмежених народногосподарських ресурсів за допомогою таких засобів:

- обґрунтування і здійснення права власності;
- прямі адміністративні розпорядження з відповідними штрафними санкціями за їх порушення;
- пряме надання державою певних благ, що фінансуються з бюджету за рахунок загальних податків або спеціальних зборів;
- використання податків і зборів як інструменту управління виробництвом або споживанням (збори за очищення води, податкові пільги для інвестицій з охорони навколишнього середовища);
- формування податкової системи з урахуванням економічної та структурної політики, пільги для певних форм одержання і використання доходу (податкові пільги для заощаджень);
- державні субсидії підприємствам (замість податкових пільг), здешевлення кредитів за рахунок бюджетних коштів, надання суспільних благ за ціною, нижчою від витрат;
- часткове взяття державою на себе підприємницького ризику через надання гарантій щодо тих видів діяльності, які становлять інтерес з погляду економічного зростання і структурної політики (ризик експортних операцій, інноваційного розвитку).

Держава впливає на розподіл і перерозподіл доходів і майна громадян під час проведення заходів з надання державної допомоги незахищеним верствам населення, формування податкової політики. При цьому можуть бути використані такі інструменти:

- податки як інструмент перерозподілу (у формі прогресивного податку на дохід, податку на майно);
- пряме надання суспільних благ без участі користувача у витратах («безкоштовна» освіта, державна система охорони здоров'я);
- надання різних видів грошової допомоги, стипендій студентам, субсидій на оплату житла і комунальних послуг;
- дотації держави системі соціального страхування;
- субсидії виробникам певних благ для підтримання низького рівня цін;
- адміністративне регулювання мінімальної заробітної плати, введення обов'язкового соціального страхування.

Держава також проводить заходи, спрямовані на краще використання виробничих ресурсів, забезпечення рівня зайнятості та стабільності цін. Інструментами забезпечення стабілізаційної політики є:

- зміна обсягу й структури державних витрат;
- зміна видів і ставок податків, зборів, тарифів;
- заходи у сфері державної заборгованості, зміна структури державного боргу і джерел його фінансування;
- проведення певної політики в сфері заробітної плати і зайнятості;
- пряме і непряме субсидування підприємств (фінансування збитків приватних і державних підприємств, витрат підприємства на освіту, проведення державної тарифної політики).

Розвиток загальної теорії держави пов'язаний з еволюцією поглядів на сутність державного фінансового господарства. Використовуючи ідеї неокласиків і вчення про правову державу, фінансова наука обґрунтувала й дала чітке визначення основних елементів фінансового господарства держави:

- фінансові ресурси;
- державні доходи й державні видатки;
- доходи й видатки бюджетів.

На перший погляд ці фінансово-економічні категорії сприймаються як синоніми. Але, з'ясувавши їх внутрішню природу, можна чітко розмежувати ці поняття.

Фінансові ресурси — це першооснова фінансового господарства держави. Фінансові ресурси держави включають:

1. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні органів державного управління:

- ресурси державного бюджету;
- ресурси місцевих бюджетів;
- цільові державні фонди;
- фінансові ресурси державних фінансових інституцій (Національного банку, державних страхових органів, державних кредитних установ).

2. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні господарських підприємств, установ і організацій різних форм власності та видів діяльності.

3. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні населення (вклади, заощадження, депозити).

Державні доходи являють собою ту частину грошових відносин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП, що пов'язана з формуванням доходів одного з головних суб'єктів розподільних відносин держави.

За матеріальним змістом державні доходи — це сума коштів, які мобілізує держава на забезпечення своєї діяльності.

Залежно від рівня розміщення, виділяють централізовані й децентралізовані державні доходи. До централізованих доходів належать кошти, що призначені на формування централізованих грошових фондів, - державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів. Децентралізовані доходи - це доходи державних підприємств, установ, організацій, що формуються переважно за рахунок їхнього прибутку і використовуються за місцем створення.

Залежно від методів акумулювання фінансових ресурсів можна виділити такі групи державних доходів:

- обов'язкові платежі й збори;
- добровільні надходження;
- емісія (включаючи як емісію грошей, так і кредитну емісію);
- надходження від роздержавлення та приватизації державного майна;
- державний кредит;
- надходження від зовнішньоекономічної діяльності.

Джерелами формування державних доходів можуть бути: доходи, отримувані від розподілу заново створеної вартості, тобто національного доходу; доходи, що включаються до складу фонду відшкодування (наприклад, амортизаційні відрахування); доходи від реалізації національного багатства.

Державні доходи можуть формуватись на поворотній і безповоротній основі. *Поворотні доходи* — це державні позики. До *безповоротних доходів* відносять доходи власне держави і доходи, які надходять від інших суб'єктів розподільних відносин на законодавчій основі.

Центральне місце в системі доходів держави посідають доходи державного і місцевих бюджетів, завдяки яким мобілізують основну частку фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Державні видатки — це грошові відносини, що складаються при розподілі й використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб.

За матеріальним змістом державні видатки - це сума коштів, що витрачається державою у процесі здійснення її фінансової діяльності.

Відповідно до рівня розміщення державних доходів державні видатки також поділяються на централізовані (з бюджету і фондів цільового призначення) і децентралізовані (витрати підприємств державного сектору).

За роллю в суспільному виробництві розрізняють поточні видатки і видатки на розвиток. В окремих випадках це закріплюють в офіційному поділі бюджету на дві частини: поточний і капітальний бюджети.

Відповідно до цільового призначення видатки класифікуються за статтями витрат, наприклад, капітальні вкладення, капітальний ремонт, оплата праці, послуг, матеріалів і та ін.

За формами фінансування розрізняють такі державні видатки: кошторисне фінансування, державне фінансування інвестицій, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії і виплати.

Кошторисне фінансування - забезпечення державними грошовими коштами установ і організацій соціально-культурної сфери, оборони, органів державного управління, правоохоронних органів і органів безпеки, органів судової влади і прокуратури. Вони отримують кошти на своє утримання з бюджету на підставі фінансових документів - кошторисів.

Державне фінансування інвестицій включає в себе державні інвестиції на основні об'єкти економічного й соціального розвитку. Фінансування капітальних вкладень з бюджету за умов ринку має свої особливості. Держава втручається в процес фінансово-кредитного забезпечення капітальних вкладень державних підприємств. Поряд з бюджетними коштами залучаються також іноземні джерела інвестиційного фінансування як з боку іноземних держав, так і міжнародних і приватних вітчизняних комерційних банків та кредитних установ.

Бюджетні кредити - це фінансова підтримка державних та інших підприємств, у яких понад 50 % майна є державною власністю. Здійснюється вона з бюджетних асигнувань на поворотній і, як правило, платній основі під затверджені проекти використання коштів, що надаються як державна підтримка. Фінансову підтримку як бюджетну позику в Україні надає Міністерство фінансів на договірних засадах. Державні позики надаються різним галузям на значно м'якших умовах, ніж це робиться комерційними установами.

Державні дотації - це форма бюджетного фінансування планово-збиткових підприємств, організацій і установ, які надають послуги або виготовляють необхідні товари, витрати на виробництво яких перевищують ціну продажу.

До субсидій у вузькому значенні належать трансферти підприємствам з боку держави (у грошовій формі або у вигляді послуг, що мають грошову оцінку) на фінансування поточних витрат. До субсидій у широкому значенні відносять всі форми втручання держави в економічну діяльність, унаслідок яких змінюються ціни на товари або фактори виробництва.

У сучасних умовах посилюється роль і значення управління фінансовими ресурсами, що перебувають у розпорядженні держави.

Управління державними фінансами — це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на формування й використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні державних органів управління.

Понад 70 % фінансових ресурсів держави становлять кошти бюджету. Тому бюджетний менеджмент є центральною ланкою управління державними фінансами. Бюджетний менеджмент спрямований на управління бюджетними ресурсами в процесі їх руху на всіх етапах бюджетного процесу.

Менеджмент державних фінансів має об'єкт і суб'єкт управління. *Об'єктом управління* є процес створення та використання державних фондів і фондів підприємницьких структур державної форми власності; *суб'єктом управління* - фінансові органи держави. Організаційну й методичну роботу з управління державними фінансами в Україні здійснює Міністерство фінансів України. Його повноваження та основні функції визначає положення «Про Міністерство фінансів України», яке затверджує Кабінет Міністрів.

Лекція 5. Підприємство – основа економіки

В Україні основним юридичним актом, що є законодавчою базою функціонування підприємства, є Закон України “Про підприємства в Україні”, прийнятий Верховною Радою 27 березня 1991 р. Цей Закон постійно доповнюється і уточнюється. Він спрямований на реалізацію Декларації про державний суверенітет України. Закон визначає види і організаційні форми підприємств, правила їх створення, реєстрації, реорганізації і ліквідації, організаційний механізм здійснення ними підприємницької діяльності в умовах переходу до ринкової економіки. Він створює рівні правові умови для діяльності підприємств незалежно від форми власності на майно та їх організаційної форми. Закон спрямований на забезпечення самостійності підприємств, визначає їх права і відповідальність у здійсненні господарської діяльності, регулює відносини з іншими підприємствами і організаціями, місцевими радами, органами державного управління.

***Підприємство** - основна організаційна ланка народного господарства України. Підприємство - самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).*

Підприємство має самостійний баланс, поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів і послуг. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Підприємство здійснює будь-які види господарської діяльності, якщо вони не заборонені законодавством України і відповідають цілям, передбаченим статутом підприємства.

У разі збиткової діяльності підприємств держава, якщо вона визнає продукцію цих підприємств суспільно необхідною, може надавати таким підприємствам дотацію, інші пільги.

Види підприємств

В Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- *приватне що*, засноване на власності фізичної особи;
- *колективне що*, засноване на власності трудового колективу підприємства;
- *господарське товариство*;
- *підприємство*, яке засноване на власності об'єднання громадян;
- *комунальне що*, засноване на власності відповідної територіальної громади;
- *державне що*, засноване на державній власності, в тому числі - казенне підприємство. Особливості створення управління, діяльності, реорганізації, ліквідації казенного підприємства встановлені розділом VIII згаданого вище Закону.

Відповідно до обсягів господарського обороту підприємства і чисельності його працівників (незалежно від форм власності) останнє може бути віднесене до категорії малих підприємств.

До малих підприємств належать новостворювані та діючі підприємства:

- у промисловості й будівництві - з чисельністю працюючих до 200 чоловік;
- в інших галузях виробничої сфери - з чисельністю працюючих до 50 чоловік;
- у сфері науки і наукового обслуговування - з чисельністю працюючих до 100 чоловік;
- у галузях невиробничої сфери - з чисельністю працюючих до 25 чоловік;
- у роздрібній торгівлі - з чисельністю працюючих до 15 чоловік.

Особливості створення і діяльності малих підприємств встановлює законодавство України.

Можуть діяти також інші види і категорії підприємств, у тому числі - орендні, створення яких не суперечить законодавчим актам України.

Об'єднання підприємств

Підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою виробничу, наукову, комерційну та інші види діяльності, якщо інше не передбачене законодавством України. Підприємства можуть об'єднуватись:

в асоціації - договірні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-кого з її учасників;

корпорації - договірні об'єднання, створені на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників;

консорціуми - тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення спільної мети;

концерни - статутні об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі тощо на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємців;

інші об'єднання за галузевим, територіальним та іншими принципами.

Об'єднання діють на основі договору або статуту, який затверджується їх засновниками або власниками. Підприємства, які входять до складу зазначених організаційних структур, зберігають права юридичної особи і на них поширюється дія вищезгаданого Закону.

Рішення щодо створення об'єднання (установчий договір) і статут цього об'єднання погоджують з Антимонопольним комітетом України в порядку, що визначений чинним законодавством.

В об'єднання підприємств, що зареєстровані в Україні, можуть входити підприємства інших держав. Підприємства України можуть входити в об'єднання, зареєстровані в інших державах. Порядок вступу до об'єднання у зазначених випадках здійснюють відповідно до законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність.

Об'єднання є юридичною особою, яка може мати самостійний і зведений баланси, поточний і вкладний (депозитні) рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням.

Реєстрацію об'єднання проводять в порядку, що встановлений Законом „Про підприємства в Україні”.

Об'єднання не відповідає за зобов'язання підприємств, які входять до його складу, а підприємства не відповідають за зобов'язання об'єднання, якщо інше не передбачене установчим договором (статутом).

Підприємства, які входять до об'єднання, можуть вийти з його складу із збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими підприємствами та організаціями. Вихід структурних підрозділів і самостійних підприємств із об'єднання може здійснюватись за згодою власника майна чи уповноваженого ним органу і за участю трудового колективу з наданням їм права підприємства.

Відмову власника може бути оскаржено трудовим колективом до суду.

Об'єднання ліквідують за рішенням підприємств, які входять до нього. Ліквідацію об'єднання здійснюють у порядку, що встановлений згаданим вище Законом щодо підприємства. Майно, яке залишилося після ліквідації об'єднання, розподіляють між учасниками згідно зі статутом об'єднання.

Порядок створення, реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп, а також їх реєстрацію регулює спеціальне законодавство.

Законодавство про підприємство

Відносини, що пов'язані з підприємствами в Україні, регулює Закон “Про підприємства в Україні”, а також спеціальне законодавство, до якого відносять: податкове, митне, валютне, фінансове, інвестиційне та інше, що регулює окремі особливості, сторони та види діяльності підприємств в Україні.

Якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлені й інші правила, ніж ті, що містить законодавство про підприємство, то застосовують правила міжнародного договору або міжнародної угоди.

Особливості застосування цього Закону для окремих видів підприємств, діяльність яких пов'язана з надзвичайними суспільними

інтересами, та перелік таких видів підприємств визначають Кабінет Міністрів України і затверджує Верховна Рада України.

Створення підприємства і порядок його реєстрації

Підприємство створюють згідно з рішенням власника (власників) майна чи уповноваженого ним (ними) органу, підприємства-засновника, організації або за рішенням трудового колективу у випадках і порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України. Рішення щодо створення підприємства у випадках, передбачених чинним законодавством, приймають за погодженням з Антимонопольним комітетом України.

Підприємство може бути створене внаслідок примусового поділу іншого підприємства згідно з антимонопольним законодавством України.

Підприємство може бути створене в результаті виділення зі складу діючого підприємства, організації одного або кількох структурних підрозділів, а також на базі структурної одиниці діючих об'єднань за рішенням їх трудових колективів, якщо на це є згода власника чи уповноваженого ним органу.

Створення підприємств шляхом виділення здійснюють зі збереженням за новими підприємствами взаємозобов'язань та укладених договорів з іншими підприємствами.

У випадках, коли для створення і діяльності підприємства потрібні природні ресурси, дозвіл на їх використання видає відповідна місцева рада народних депутатів, а в передбачених законодавчими актами випадках - Верховна Рада України за поданням первинного природокористувача при наявності позитивного висновку державної екологічної експертизи або відповідно місцевої ради. Відмову в наданні природних ресурсів може бути оскаржено в порядку, передбаченому законодавством України.

Підприємству може бути передана в колективну власність або надана в користування, в тому числі - на умовах оренди, земельна ділянка в порядку, встановленому Земельним кодексом України.

Підприємство набуває прав юридичної особи від дня його державної

реєстрації.

Державна реєстрація підприємства

Підприємство вважається створеним і набуває прав юридичної особи від дня його державної реєстрації.

Державну реєстрацію підприємств здійснюють відповідно до Закону України "Про підприємництво".

Створення відособлених підрозділів підприємства

Підприємство має право створювати філіали, представництва, відділення та інші відособлені підрозділи з правом відкриття поточних і розрахункових рахунків і затверджує положення про них.

Погодження питання щодо розміщення таких відособлених підрозділів підприємства з відповідними місцевими радами проводять в порядку, встановленому для створення підприємства.

Діяльність розташованих на території України відособлених підрозділів підприємств, які знаходяться за межами країни, регулює згаданий вище Закон та інші Закони України.

Ліцензування видів діяльності

Окремими видами діяльності підприємство може займатися тільки на підставі спеціального дозволу (ліцензії).

Перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також порядок одержання дозволу (ліцензії) для здійснення такої діяльності встановлює Закон України "Про підприємництво".

Статут підприємства

Підприємство діє на основі статуту. Статут затверджує власник (власники) майна, а для державних підприємств - власник майна за участю трудового колективу.

У статуті підприємства визначають власника та найменування підприємства, його місцезнаходження, предмет і сфера діяльності, його органи управління, порядок їх формування, компетенція та повноваження трудового колективу і його виборних органів, порядок накопичення майна

підприємства, умови реорганізації та припинення діяльності підприємства.

У найменуванні підприємства визначають його назву (завод, фабрика, майстерня і та ін.) і вид (індивідуальне, сімейне, приватне, колективне, державне) і та ін.

До статуту можуть включати положення, що пов'язані з особливостями діяльності підприємства: про трудові відносини, що виникають на підставі членства; про повноваження, порядок створення та структуру ради підприємства; про знаки для товарів, послуг і та інше.

У статуті підприємства визначають орган, який має право представляти інтереси трудового колективу (рада трудового колективу, рада підприємства, профспілковий комітет і та ін.).

Утворення і використання майна

Майно підприємства становлять основні фонди й оборотні кошти, а також інші цінності, вартість яких відображають у самостійному балансі підприємства.

Майно підприємства відповідно до Законів України, статуту підприємства та укладених угод належить йому на праві власності, повного господарського відання або оперативного управління.

Майно, що є державною власністю і закріплене за державним підприємством (крім казенного), належить йому на праві повного господарського відання.

Здійснюючи право повного господарського відання, державне підприємство володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном на свій розсуд, виконуючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать чинному законодавству та статуту підприємства.

Майно, що є у державній власності і закріплене за казенним підприємством, належить йому на праві оперативного управління.

Здійснюючи право оперативного управління, казенне підприємство володіє та користується зазначеним майном.

Казенне підприємство має право розпоряджатися закріпленим за ним

на праві оперативного управління майном, що є у державній власності і належить до основних фондів підприємства, лише з дозволу органу, уповноваженого управляти відповідним державним майном. Особливості розпорядження іншим майном казенного підприємства визначають у його статуті.

Відчуження від держави засобів виробництва, що є державною власністю і закріплені за державним підприємством, здійснюють виключно на конкурентних засадах (через біржі, за конкурсом, на аукціонах) у порядку, що визначає Фонд державного майна України. Одержані в результаті відчуження зазначеного майна кошти, направляють виключно на інвестиції.

Джерелами формування майна підприємства є:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи, що одержані від реалізації продукції, а також від інших видів господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- надходження від роздержавлення і приватизації власності;
- придбання майна іншого підприємства, організації;
- безоплатні або благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян;
- інші джерела, не заборонені законодавчими актами України.

Підприємство, (якщо інше не передбачене чинним законодавством та його статутом) має право продавати і передавати іншим підприємствам, організаціям та установам, обмінювати, здавати в оренду, надавати безоплатно в тимчасове користування або в позику належні йому будинки, споруди, устаткування, транспортні засоби, інвентар, сировину та інші матеріальні цінності, а також списувати їх з балансу.

Підприємству надане право, (якщо інше не передбачене чинним законодавством та його статутом), продавати, передавати безоплатно,

обмінювати, здавати в оренду громадянам засоби виробництва та інші матеріальні цінності, за винятком тих, які (відповідно до законодавчих актів України) не можуть бути в їх власності.

Безоплатну передачу і надання підприємствами матеріальних цінностей громадянам здійснюють з дозволу власника або уповноваженого ним органу, крім випадків, передбачених законодавством України.

Володіння і користування природними ресурсами

Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює у встановленому порядку за плату, а у випадках, передбачених законодавчими актами України, - на пільгових умовах.

Власники землі та землекористувачі щорічно вносять оплату за землю у вигляді земельного податку або орендної плати.

Підприємство зобов'язане своєчасно здійснювати природоохоронні заходи, спрямовані на зниження і компенсацію негативного впливу його виробництва на природне середовище, здоров'я та власність людей. Фінансування таких заходів відбувається за рахунок власних коштів або інших джерел. У випадках банкрутства підприємства фінансування проводять за рахунок коштів від продажу його майна, а якщо цих коштів не вистачає - за рахунок бюджету відповідної місцевої ради або держави.

Підприємство (відповідно до чинного законодавства України) несе відповідальність за додержання вимог і норм щодо охорони, раціонального використання та відновлення до рівня встановлених нормативів земель, вод, надр, лісів, інших природних ресурсів, а також за додержання встановлених нормативів викидів і скидання забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і розміщення в ньому відходів.

При порушенні цих норм і вимог його діяльність може бути зупинена частково, тимчасово або повністю відповідно до законодавства України.

Участь підприємства у випуску та торгівлі цінними паперами

Підприємство має право на випуск власних цінних паперів та реалізацію їх юридичним особам, громадянам України та інших держав.

Підприємство може бути співзасновником фондових бірж України і учасником фондових бірж України, колишніх союзних республік та інших держав.

Підприємство має право на придбання цінних паперів юридичних осіб України та інших держав.

Підприємство випускає, реалізує і купує цінні папери відповідно до чинного законодавства України.

Гарантії майнових прав підприємства

Держава гарантує захист майнових прав підприємства. Вилучення державою у підприємства його основних фондів, оборотних коштів та іншого використовуваного ним майна здійснюють тільки у випадках, передбачених законами України.

Збитки, завдані підприємству в результаті порушення його майнових прав громадянами, юридичними особами і державними органами, відшкодовують підприємству за рішенням арбітражного суду.

Лекція 6. Ринкове середовище господарювання підприємств та організацій

У широкому розумінні ринок є цариною прояву економічних відносин між людьми, що виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання. У вузькому розумінні ринок – це сфера товарного обігу і зв'язана з ним сукупність товарно – грошових відносин, що виникає між виробниками (продавцями) та споживачами (покупцями) у процесі купівлі – продажу товарів.

Розширене трактування розкриває дуже важливий суттєвий аспект ринку, який дає змогу визначити його місце і роль у процесі відтворення: ринок забезпечує органічний зв'язок між виробництвом і споживанням, перебуває під їхнім впливом і сам впливає на них.

На ринку виявляються реальні обсяги та структура різноманітних потреб, суспільна значущість виробленого продукту й витраченої на його

виготовлення праці, встановлюється співвідношення між попитом і пропозицією, яке дарує певний рівень цін на товари та послуги.

Окрім спеціальної функції із забезпечення руху товарів від виробника до споживача ринок виконує в економічній системі суспільства регулятивно – контрольну й стимулюючу функції. Світовий досвід свідчить, що ринок є найбільш досконалим інструментом саморегуляції суспільного виробництва. Через його посередництво визначають що?, скільки?, коли?, як? і для кого? виробляти. Унаслідок дії закону вартості і закону попиту та пропозиції встановлюють необхідні відтворювальні пропорції, оптимізують розподіл інвестиційних, матеріальних і трудових ресурсів між сферами діяльності та галузями виробництва, забезпечують дійовий економічний контроль за раціональним рівнем виробничих витрат.

Стимулююча функція ринку полягає в тому, що він ініціює виробництво саме тих товарів, які потрібні споживачам. Через механізм конкуренції ринкові відносини активно впливають на розширення асортименту й поліпшення якості продукції, зниження витрат виробництва та обігу, вилучення з виробництва і споживання застарілих видів продукції, які не мають перспективи розширення збуту.

Прагнення дістати переваги на ринку стимулює інтенсивну інноваційну діяльність виробників, спрямовану на своєчасне оновлення техніки – технологічної бази підприємств, освоєння нових видів продукції і послуг, а також підсилює спонукальні мотиви працівників до підвищення своєї кваліфікації, творчої та високопродуктивної роботи.

Ринкові відносини мають загальний характер, поширюються на всі господарські сфери й регіони країни, проникають до всіх компонентів економічної системи держави. У ці відносини вступає безліч суб'єктів, а до сфери обігу надходять різноманітні товари й послуги, що формує складну структуру ринку. Вивчення останньої уможливорює комплексне дослідження єдності, взаємозв'язку і взаємодії складових елементів ринку, пошуки та розвиток нових організаційних форм господарських зв'язків і товарно-

грошового обміну, управління попитом і пропозицією, механізми самоналагоджування основних ланок виробництва на ефективний режим господарювання. З огляду на такі завдання найбільш поширеним є чотирипозиційний підхід до загальної структуризації ринку, а саме: з позиції його суб'єктного складу, продуктово-ресурсного наповнення, елементно-технологічних зв'язків і територіально-просторової організації.

Найбільше охоплення суб'єктів ринку, групування їх з урахуванням специфічних особливостей ринкової поведінки досягається виділенням п'яти основних типів ринків:

- ринку споживачів – окремих осіб і домашніх господарств, які купують товари чи отримують послуги для особистого споживання;
- ринку виробників – сукупності осіб і підприємств, що закупають товари чи отримують послуги для особистого споживання;
- ринку проміжних продавців (посередників) – сукупності осіб та організацій, які стають власниками товарів для перепродажу або передачу їх в оренду іншим споживачам із зиском для себе;
- ринку господарських установ, які купують товари та послуги для забезпечення сфери комунального господарства або для забезпечення діяльності різних некомерційних організацій;
- міжнародного ринку – зарубіжних покупців, споживачів, виробників, проміжних продавців.

До найбільш розвинутих елементно-технологічних форм ринку, які відносно відокремились і відіграють важливу самостійну роль як об'єкти обміну у відтворювальному процесі, належать: ринок засобів виробництва; ринок предметів споживання; ринок інвестицій; ринок інновацій та інформації; ринок робочої сили; грошово-кредитний і валютний ринки.

Зазначена система ринків, незважаючи на відносну обмеженість елементів, що до неї входять, охоплює основні цикли відтворювального процесу (інноваційного, інвестиційного, виробничого), поділяє (з урахуванням неоднакового економічного призначення, обігу й споживання)

суспільний продукт на засоби виробництва і предмети споживання, інтегрує фактори виробництва (робочу силу й засоби виробництва), охоплює ринок грошей як необхідну передумову здійснення обмінних операцій, придбання на елементних ринках товарів, необхідних для тих чи інших процесів споживання та відтворення. Цим зумовлюється її значення для розуміння першочергових завдань зі створення ключових товарних ринків як нерозривної взаємозв'язаної і взаємодіючої системи, що формує ринкове середовище.

Ринок як сфера товарного обміну має свої просторово-територіальні межі. З урахуванням останніх, а також масштабів товарообміну, можна виділити місцевий (локальний), регіональний, національний, транснаціональний і світовий ринки. Кожному з них притаманні власні специфічні риси, обумовлені місткістю ринку, різновидами товарів і послуг, що реалізуються, структурою товарообігу, складом агентів товарного руху, особливостями інфраструктури, рівнем цін та іншими ринковими чинниками.

Розвиток територіальних ринків, їхнє взаємопроникнення та інтеграція в масштабніші ринкові структури можливі тільки на основі подальшого поглиблення міжнародного поділу праці. Останнє розширює межі ринкового простору до тих граничних розмірів, що в них цю продукцію може набувати, реалізувати з відшкодуванням виробничих і транспортних витрат та з одержанням нормативного прибутку.

Безперебійне функціонування такої складної і багаторівневої системи, як ринок, котрий у розвиненому товарному виробництві репрезентований понад двадцятьма основними його видами, потребує високорозвинутої і широко розгалуженої загальної та спеціальної інфраструктури, що враховує ринкові особливості.

Інфраструктуру ринку становить сукупність організацій (установ), які мають різні напрямки діяльності, забезпечують ефективну взаємодію товаровиробників та інших ринкових елементів, що здійснюють оборот товарів, просування останніх зі сфери виробництва до сфери споживання.

До найбільш важливих елементів ринкової інфраструктури належать: комерційні інформаційні центри; сировинно-товарні, фондові, валютні біржі; комерційні, інвестиційні, емісійні, кредитні банки; транспортні й складські мережі.

У забезпеченні безперервного руху товарів визначальну роль відіграють постачально-збутові організації – посередники, дилерська мережа підприємств оптової і роздрібної торгівлі, пункти прокату та лізингу, ремонтні й сервісні центри з обслуговування виробів у споживачів, страхові, аудиторські, холдингові, брокерські компанії, торгові дома, аукціони, виставки, система зовнішньоторговельних організацій.

Принципи поведінки суб'єктів господарювання на ринку

Поряд із визначеними законодавством України нормами і правилами господарювання та юридичної відповідальності за їх порушення, у ринковій економіці сформувалися й широко використовуються в підприємницькій діяльності загальновизнані принципи поведінки суб'єктів господарювання на ринку. Особливе місце займає *принцип соціального партнерства*, який, виходячи із широти охоплення поведінкових аспектів і напрямків їхньої реалізації, належить до базових, а відтак визначає будь – яку розвинуту ринкову економіку як соціально орієнтовану. Цей принцип впливає з того, що підприємство як соціально – економічна цілісність водночас є складовою частиною свого зовнішнього оточення. Тому разом із суто економічними функціями з виробництва продукції і послуг та одержання завдяки цьому максимально можливого прибутку, підприємство зобов'язане постійно займатися питаннями соціального розвитку не тільки свого трудового колективу, а й місцевого населення. Соціально відповідальна поведінка всіх суб'єктів господарювання уможливорює необхідний громадський консенсус, надійне партнерство підприємців та інших суверенних соціальних верств і груп, державних і громадських організацій.

Іншим важливим принципом поведінки на ринку є *принцип свободи підприємництва*. Останній забезпечується певними правами підприємства, а саме:

- по-перше, можливістю ініціативної, самостійної, здійснюваної на свій ризик і під свою майнову відповідальність економічної діяльності будь-якого дієздатного громадянина держави, громадян інших держав у межах правових повноважень, а також будь-якої групи громадян (партнерів), що об'єднуються для колективного підприємництва (акціонерні товариства, орендні колективи, спілки);

- по-друге, самостійністю організації виробництва (вибір напрямків діяльності, постачальників, посередників, споживачів виготовлюваної продукції чи послуг) та його ресурсним забезпеченням (використання з цією метою власного майна, залучення на добровільних засадах майна юридичних осіб і громадян, а також будь-яких інших ресурсів);

- по-третє, самостійністю у прийнятті будь-яких господарських рішень, комерційною свободою ціноутворення, виходячи з економічної вигоди і ринкової кон'юнктури, правом визначення шляхів і способів реалізації продукції, в тому числі експортованих товарів і послуг;

- по-четверте, реальним правом розпорядження майном, а також прибутком, що залишається після сплати податків та інших платежів, установлених законом.

Ці принципи конкретизуються через певні локальні засади саморегуляції господарської поведінки. Основними з них є:

- спільність комерційних інтересів і постійний пошук засобів максимального задоволення потреб споживачів;

- взаємовигідність ділових стосунків, що передбачає забезпечення достатнього прибутку партнерам за господарськими угодами;

- рівноправність у взаємовідносинах, що означає однакову відповідальність за порушення умов угоди, альтернативу у виборі контрагентів господарських зв'язків;

- відповідальність перед кінцевим споживачем продукції всіх суб'єктів господарювання (виробників, продавців, торгових посередників), що беруть участь у виробництві та обігу товарів;

- самообмеження особистого споживання, добровільне прагнення до постійного виробничого інвестування, якісного задоволення нових суспільних потреб, створення додаткових робочих місць;

- підпорядкування виробничої та комерційної діяльності не досягненню короточасних успіхів, а забезпеченню економічного стану підприємств у тривалій перспективі, досягнення комерційної переваги тільки завдяки інноваційним перетворенням в усіх сферах діяльності.

З метою формування сприятливого економічного середовища треба розробити й дотримуватись також певних етичних норм поведінки суб'єктів господарювання на будь-якому ринку. Вони поряд із загальними етичними цінностями (взаємна довіра, порядність, сумлінність, чесність, повага до людини та віра в її сили) включають також правила етичної поведінки в бізнесі, вірність слову та послужливість у взаємостосунках.

Усе це разом сприяє формуванню іміджу фірми як партнера, з яким можливе тривале, надійне і взаємовигідне співробітництво, що є життєво важливим у швидкозмінливому ринковому середовищі.

Ринок складається в міру формування визначених історичних умов, врахування яких необхідне при характеристиці положення підприємства в умовах ринкової економіки.

Перш за все - це суспільний розподіл праці, виникнення обміну, що призвело до появи грошей, які розширили стимули до виробництва тих чи інших товарів спеціально для продажу. В результаті з'явилося товарне виробництво, тобто випуск таких виробів, які потрібні виробнику не для особистого споживання, а як носія вартості, що дозволяє одержати взамін інші необхідні для нього предмети.

Важливою умовою складання ринкових відносин є економічна відокремленість виробника. Товарний обмін обов'язково передбачає

прагнення отримати замість свого товару еквівалентну кількість іншого. Таке прагнення виникає в результаті економічної відокремленості інтересів, що історично виникли на основі приватної власності.

Але щоб ринкове господарство ефективно функціонувало, необхідна і ще й третя умова – самостійність виробника, свобода підприємництва. Чим менше скований товаровиробник, тим більше простору для розвитку ринкових відносин.

Самостійність підприємства

Підприємство володіє самостійністю в організації виробництва і комерційною свободою. Воно визначає шляхи і способи реалізації своєї продукції, вибирає контрагентів, з якими матиме справу.

Важливою умовою комерційної свободи є також вільне ціноутворення.

Незалежність як початкову ознаку організації підприємства не можна розуміти спрощено. В економіці абсолютної свободи виробників не існує. Підприємство має повну самостійність у тому розумінні, що над ним не має інстанції, яка б керувала його господарською діяльністю. Але воно не вільне від ринку, від його жорстких вимог.

Взаємодіє з самостійністю принцип особистої економічної зацікавленості осіб, які створили підприємство. Підприємство в ринкових умовах виступає як джерело особистої вигоди, що є одним з ведучих факторів підприємницької діяльності. Цей фактор виражається у прагненні організувати роботу підприємства так, щоб отримати максимально можливу вигоду. Однак особливістю товарного виробництва є те, що підприємець, переслідуючи свою особисту вигоду, між тим працює на суспільство в кінцевому результаті, задовольняючи свої інтереси, створює більш якісні типи продукції.

Володіючи самостійністю, підприємство бере на себе відповідальність за результати виконуваної діяльності. Окрім того, підприємство повинно бути організоване таким чином, щоб раціонально використовувати землю та інші природні ресурси, що знаходяться в його розпорядженні, не

забруднювати навколишнє середовище, не порушувати правил техніки безпеки на виробництві і т.д.

Характерною ознакою діяльності підприємства є господарський ризик. Ринкові відносини вимагають від підприємства виробництва якісної і конкурентоспроможної продукції. Ключовий момент, що лежить в основі господарського ризику, – співвідношення між очікуваними витратами і результатами. Якщо ціни вироблених продуктів не покривають витрат, це означає, що або підприємець не зумів ефективно організувати діяльність свого підприємства, або несприятливо склалася кон'юнктура.

Свобода підприємництва, свобода вибору і особистий інтерес формують відносини змагання, конкуренції між учасниками ринкового обміну.

Підприємство в різних ринкових структурах

На поведінку кожного підприємства впливають характер, тип ринку, на якому воно функціонує. Тип ринку залежить від виду продукції, кількості підприємств (фірм), наявності чи відсутності обмежень на вхід до галузі чи на вихід з неї, доступність інформації щодо ціни, нововведення і т.д.

Розрізняють такі типи ринків чи ринкових структур: чиста (досконала) конкуренція, монополія, монополістична конкуренція, олігополія.

Чиста конкуренція виникає за певних умов:

- наявність множини малих фірм, що пропонують на ринку однорідну продукцію;
- доля кожного підприємства на ринку галузі незначна, так що ні одне з них не може реально вплинути на ціни продуктів;
- фірма може легко, без обмежень входити і виходити з галузі;
- фірма без обмежень має можливість отримати будь-яку інформацію відносно ціни на товари та ресурси, щодо затрат та якості товарів.

Конкуренцію, за якої не виконується хоча б один із принципів досконалої конкуренції, називають недосконалою.

Повною протилежністю досконалої конкуренції є чиста монополія. В умовах чистої монополії в галузі діє тільки одне підприємство, тобто межі фірми і галузі співпадають. Чиста монополія виникає там, де продукт, який випускає підприємство, є унікальним, відсутні його аналоги чи близькі замітники. Причиною виникнення монополії може бути наявність бар'єрів для вступу в галузь.

Якщо в умовах досконалої конкуренції підприємство вибирає тільки обсяг виробництва, ціну задають зовнішні фактори і підприємство вимушене підстроюватися під неї, то в умовах монополії підприємство – монополіст не тільки визначає особистий обсяг виробництва, але й встановлює ціни.

Але не слід перебільшувати і силу монопольної влади окремого підприємства. Навіть чиста монополія вимушена рахуватися з потенційною конкуренцією. Конкуренція може загостритися внаслідок нововведень, появи товарів – заміників, імпортом аналогічних товарів.

Монополістична конкуренція виникає там, де в галузі діють десятки підприємств, що виробляють різноманітну диференційовану продукцію. Диференціація може базуватися не тільки на різноманітностях товару, але й на тих послугах, що пов'язані з їх обслуговуванням.

Важливе значення при монополістичній конкуренції має не тільки ціна, але й нецінові фактори: реклама, умови продажу, наявність чи відсутність гарантійного ремонту, можливість купівлі в розстрочку.

В умовах монополістичної конкуренції немає високих бар'єрів для вступу нових підприємств до галузі. Але легкість вступу ще не означає відсутність бар'єрів для діяльності.

При значній диференціації вироблюваної продукції важко знайти два підприємства, які виробляли б аналогічну продукцію чи послуги.

Кожне підприємство проводить самостійну цінову політику й здійснює товарну стратегію, а з другого боку, таємний зговір між ними і проведення єдиної ринкової політики є досить складною справою.

Олігополія – ринкова структура, за якої в галузі діє обмежена кількість продавців, а вхід до галузі нових підприємств обмежений високими бар'єрами. В умовах олігополії декілька підприємств контролюють основну частину ринку.

Олігопольна ситуація звичайно виникає внаслідок високих бар'єрів для вступу до галузі.

В умовах олігополії характерною особливістю є висока взаємозалежність – число підприємств настільки обмежене, що кожне з них змушене при формуванні економічної політики (прийняття рішень щодо цін і обсягу виробництва) зважати на реакцію зі сторони конкурентів.

При олігополії можливі два варіанти поведінки підприємства: некооперативне і кооперативне. При некооперативній поведінці кожне підприємство самостійно вирішує проблеми економічної політики, не оглядаючись на дії чи відповідну реакцію зі сторони інших фірм галузі. Така поведінка може бути характерною для “ведучої фірми”, яка здійснює контроль більше, ніж за половиною ринка, або для підприємства, що розпочинає цінову війну.

При кооперативній поведінці підприємства олігополісти враховують і узгоджують ринкові стратегію і тактику. Одні фірми намагаються передбачити поведінку суперників, іншим подобається діяти заодно, домовляючись про єдину політику цін, про розподіл ринків збуту.

Прагнення підприємств до сумісних дій знаходить відображення у виникненні картелей, негласних домовленостей. Якщо учасники договору досягають твердої домовленості щодо ціни, розподілу ринку та інші способи обмеження конкуренції, то олігополія фактично перероджується в чисту монополію.

Лекція 7. Сутність підприємництва та його основні види

Ринкова система є системою вільного підприємництва. Вона являє собою складний механізм координації, який діє через систему цін та ринків; механізм зв'язку, що служить для об'єднання дій мільйонів різних індивідів; має певний внутрішній порядок та підлеглість певним закономірностям.

У ринковій економіці немає адміністративного контролю виробництва та споживання. Функції контролю тут виконує механізм конкуренції. Конкурентна ринкова система стимулює технічний прогрес. Застосування технологій, що приводять до скорочення витрат на виробництво, дає підприємству (фірмі) можливість одержати додатковий прибуток. Більше того, конкурентна ринкова система створює обстановку, що сприяє швидкому розповсюдженню нової технології. Конкуренти мають наслідувати приклад найпрогресивнішої фірми, в протилежному випадку їх очікують збитки і навіть - банкрутство.

Ринкове господарство являє собою господарство економічно уособлених, самостійних виробників, які орієнтуються у своїй діяльності на ринок. Скільки і яких товарів виробляти, за якими цінами їх продавати, куди вкладати капітали - все це визначають не розпорядженням зверху, а механізмом попиту та пропозицій, нормою прибутку, курсом акцій, курсом валюті та ін.

Ринкова економіка не залишається незмінною, вона змінюється з розвитком суспільства. На сьогодні в багатьох індустріально розвинутих країнах функціонує соціальна ринкова економіка, що включає соціальну захищеність трудящих та гарантує нормальні умови існування кожній людині. Соціальна ринкова економіка забезпечує також захист споживача від свавілля підприємців, застосовуючи антимонопольну політику, певне регулювання економіки з боку держави. При цьому ринкова економіка зберегла свої основні риси: свободу приватного підприємництва, конкурентність, орієнтацію на прибуток.

Суб'єктами ринкової економіки є приватні власники, але ними можуть

бути і колективні власники, і групи власників, і орендарі.

Підприємницьку діяльність в Україні регулює Закон України “Про підприємництво”, що введений в дію в 1991 році. Згідно з цим Законом підприємницька діяльність визначається як ініціативна самостійна діяльність громадян та їх об’єднань, що спрямована на отримання прибутку. *Згідно із Законом розрізняють дві форми підприємницької діяльності: індивідуальне підприємництво громадян і підприємництво юридичних осіб.* Основним критерієм цього вирізнення є використання найманої праці. Підприємницьку діяльність, яку здійснюють без залучення найманої робочої сили, вважають індивідуальною трудовою діяльністю. При необхідності підприємець використовує труд своєї сім’ї. Однак це не означає, що він діє ізольовано і не може залучати до своєї господарської сфери інших підприємців. На основі громадянсько-правових договорів підяду, перевезень, купівлі-продажу, позики, зберігання і та ін. він здійснює будь-які операції, щодо не заборонені законом.

Підприємець може відкривати рахунки в банку, виконувати безготівкові розрахунки, користуватися банківськими позиками, мати товарний знак або знак обслуговування. Він хоч і спрощено, але веде бухгалтерський облік, розраховує суму отриманих доходів і сплачує податки. Однак майно, що призначене для господарської діяльності, не відокремлене від іншого майна підприємця. Звідси впливає і форма відповідальності - стягнення за зобов’язаннями підприємця може бути звернуте на все його майно (за винятком деякої його частини). На майно, виділене для господарської діяльності, може бути звернуте стягнення за борги, що не пов’язані з підприємництвом. Відсутність найважливішої ознаки - відокремленість майна, необхідного для господарської діяльності не дозволяє віднести індивідуальну трудову діяльність до такої форми, як підприємство.

Друга форма підприємництва - підприємницька діяльність юридичних осіб, тобто підприємств. Тут підприємницька діяльність ведеться з

використанням найманої праці, а підприємство як суб'єкт господарської діяльності має всі ознаки юридичної особи: відокремлення майна, відповідальність за зобов'язаннями цим майном, виступ від свого імені, наявність розрахункового рахунку в банку і самостійного бухгалтерського балансу. *Організаційно - правовими формами підприємства є державні й муніципальні підприємства, а також нові ринкові форми - товариства та акціонерні товариства, індивідуальні (сімейні) приватні підприємства.*

Державні й муніципальні підприємства засновані на державній власності, тоді як недержавні - на колективній власності (загальній пайовій або сумісній). Виняток складає індивідуальне (сімейне) приватне підприємство.

Товариство являє собою об'єднання громадян чи юридичних осіб (або тих і інших) для сумісного ведення господарської діяльності. Особливість цих форм полягає в тому, що особиста участь у діяльності товариства обов'язкова, а число членів - невелике. Учасники товариства не можуть бути одночасно учасниками інших аналогічних організацій на відміну від засновників акціонерних товариств. Розрізняють повні й командитні товариства.

Повне товариство виникає, якщо його учасники утворюють власність, що відокремлена від товаришів. Кожен з них вносить вклад у будь-якій формі, і таким чином формує так зване складочне майно, що в подальшому поповнюється за рахунок отриманих доходів, додаткових пайових внесків та інших джерел. Частки учасників, як правило, відповідають вартості внесених товаришами вкладів, хоч договором може бути передбачене інше - частки можуть враховувати ступінь особистої участі кожного товариша в сумісній підприємницькій діяльності. Повне товариство вирізняє невелика кількість учасників, звичайно фізичних осіб.

Повне (відкрите) товариство передбачає, що кожний товариш особисто бере участь у справах товариства і несе повну відповідальність за його зобов'язаннями не тільки вкладеним капіталом, але і всім своїм майном.

Командитне товариство - об'єднання, що складається з повних товариств, які несуть відповідальність тільки в межах свого вкладу. Керують товариством і здійснюють його представництво, як правило, повні товариші. В Україні мають місце і товариства з обмеженою відповідальністю.

Товариство з обмеженою відповідальністю являє собою форму об'єднання окремих капіталів у загальний. Учасники товариства несуть відповідальність за його зобов'язаннями тільки своїм вкладом, а не всім своїм майном, тобто несуть обмежену відповідальність. Учасники товариства володіють кількістю голосів пропорційно розміру їх частки в статутному капіталі.

Для товариства з обмеженою відповідальністю немає тих обмежень з використання найманої праці, які існують, наприклад, у кооперативі. Від акціонерного товариства з обмеженою відповідальністю відрізняється тим, що в ньому кожний член має свою частку, але не має цінних паперів акціонерного товариства. При виході учасника з товариства з обмеженою відповідальністю йому сплачують вартість, що пропорційна його паю в товаристві. У той же час тут ведеться справа з конкретними людьми, а не з анонімними власниками акцій. Пай не може передаватись або бути проданим іншій особі без дозволу пайовиків. Товариство не зобов'язане публікувати відомості щодо результатів своєї діяльності, тоді як акціонерне товариство зобов'язане це робити.

Для заснування товариства з обмеженою відповідальністю необхідно укласти установчий договір, в якому зазначають сторони договору, мету створення товариства, юридичний статус, місце знаходження, статутний капітал та порядок його формування, розподіл доходів, зобов'язання сторін за договором. Другим документом є статут. Держава встановлює мінімальний статутний фонд для гарантії інтересів клієнтів і кредиторів. Частина вкладів до статутного фонду може бути внесена у формі матеріальних цінностей (автомобілі, земельні ділянки, ліцензії). Керують товариством з обмеженою відповідальністю і здійснюють його

представництво директори, яких обирають на зборах засновників товариства. Дозволяється призначення одного або декількох директорів, які індивідуально або колективно представляють товариство. Бувають випадки, коли товариство представлено довіреною особою (прокуристом). Рішення щодо питання представництва має бути відображено в установчому договорі.

Кооператив - це товариство, діяльність якого спрямована не на отримання доходів, а на надання допомоги та сприяння членам товариства. Для цієї форми характерне встановлення тісного зв'язку членів кооперативу з самим кооперативом. Кожний член кооперативу має в управлінні підприємством один голос, незалежно від розміру внесеного ним паю і повинен працювати в ньому.

Кооператив обмежує комерційну діяльність, оскільки немає зацікавленості в його членів внести великий пай, найняти робітників. Разом з тим, кооператив являє собою найдемократичнішу форму колективного підприємництва. Кооперативне підприємство працює ефективно там, де потрібне самозабезпечення послугами й товариська допомога. Для заснування кооперативу треба в письмовій формі укласти договір, який називається статутом, мати письмові заяви про вступ до кооперативу перших членів, а також зареєструвати кооператив. Статут визначає умови вступу до кооперативу і називає номінальні суми паїв. Він регламентує також порядок виборів і склад правління, порядок скликання загальних зборів і голосування членів кооперативу.

Керує кооперативом і здійснює його представництво правління, яке обирають, як правило, загальні збори членів кооперативу. Права членів кооперативу реалізують на загальних зборах, які треба проводити не менше одного разу на рік. Рішення загальних зборів приймають, як правило, простою більшістю голосів.

Акціонерне товариство - це товариство, в якому частка кожного учасника-володаря виражена у цінних паперах - акціях, а право голосу в управлінні підприємством пропорційне кількості акцій, які він має.

Акціонерне товариство має статутний фонд, під який випускають акції. Загальна номінальна вартість акцій повинна дорівнювати сумі статутного фонду.

Існує два типи акціонерних товариств: відкриті й закриті.

Закрите акціонерне товариство - це фірма, акції якої розповсюджують серед певного кола осіб шляхом закритої підписки. Акції, що засвідчують право власності, не можна перепродавати. Володарями акцій стають, як правило, члени трудового колективу, а також працівники суміжних підприємств.

Відкрите акціонерне товариство - це фірма, акції якої розповсюджують за відкритою підпискою. Купити акцію і стати акціонером може кожна людина. Це найбільш поширений тип акціонерного товариства.

Вищим органом управління акціонерного товариства є загальні збори акціонерів, до виключної компетенції яких належить: внесення змін до статуту та статутного капіталу, вибори директорів, затвердження річних результатів діяльності.

Протягом часу між загальними зборами вищим органом управління товариством є Рада директорів. Директори обираються на два роки і можуть переобиратися. Серед числа директорів збори призначають генерального (виконавчого) директора, або президента товариства. Рада директорів затверджує склад правління товариства. Правління є виконавчим органом. Воно керує діяльністю товариства протягом часу між зборами акціонерів і засіданнями Ради директорів.

У ряді країн закон передбачає обов'язкове створення спостережної Ради, що контролює роботу правління.

Акціонерному товариству надають перевагу в тих випадках, коли у створенні товариства бере участь велика кількість засновників, і вони хочуть передбачити можливість випуску нових акцій через біржу та більш просту форму передачі акцій з рук у руки.

Акціонерне підприємство - колективна власність. Практика ряду країн дала таку форму підприємства, коли його викупує у власність трудовий колектив. Частка кожного працівника виражена кількістю акцій, які не продають у вільному продажу. При виході з підприємства працівнику виплачують його частку капіталу.

Держава сприяє викупу підприємства членами трудового колективу, надаючи пільгові кредити.

Малі підприємства не є видом підприємництва. Цей термін визначає лише кількісні параметри, а форма підприємництва може бути при цьому будь-якою: індивідуальне підприємство, товариство. У статуті не обов'язково зазначати статус малого підприємства. Пільгами мале підприємство може користуватися, виходячи з його фактичного стану. Якщо укладений вигідний контракт і підприємство за обсягом господарського обороту виходить за межі малого, то необхідно самому собі перерахувати податок за іншими ставками.

Малі підприємства сприяють швидкому насиченню ринку товарами, створюють робочі місця, сприяють швидкому оновленню товарного асортименту. В усіх країнах малі підприємства користуються підтримкою держави: мають пільгові кредити, низькі податки і та ін.

Реєстрація і реєстр фірм. Фірми мають бути зареєстровані і занесені до торгового реєстру. Реєстр фірм - це книга ведення обліку, до якої необхідно заносити дані, що мають правове значення. Реєстри фірм ведуть в одних країнах суди, в інших - адміністративні органи. В Україні фірми реєструють в місцевих органах влади. Кожний має право ознайомитися з реєстрами і одержати за плату виготовлені й засвідчені копії записів реєстру. З торгового реєстру можна дізнатися щодо назви фірми, напрямів діяльності підприємства, його організацію, прізвище членів товариства, які несуть особисту відповідальність, дані відносно основного капіталу фірми, а також повноваження на право підпису директорів або членів правління.

Лекція 8. Основи формування ринкових відносин

Для переходу до ринкових відносин в нашій країні треба запровадити роздержавлення і приватизацію. Під роздержавленням власності розуміють перетворення державних підприємств на підприємства, засновані на інших (недержавних) формах власності, під приватизацією - процес придбання у власність громадянами або їх об'єднаннями усіх або частини акцій (паїв) акціонерних товариств, інших господарських товариств, а також підприємств.

В Україні приватизацією займається Фонд державного майна, міські комітети з управління комунальним (муніципальним) майном.

Використовують такі форми приватизації:

- ліквідація підприємства і реалізація його активів на аукціоні;
- викуп майна, яке здане в оренду;
- купівля-продаж підприємства;
- перетворення підприємства в акціонерне товариство з наступним продажем акцій.

Форма приватизації “купівля-продаж” включає три її можливих способи: за комерційним, за некомерційним конкурсом, з аукціону.

З усіх перелічених способів приватизації варіант купівлі-продажу за конкурсом дає єдину можливість стати повновладним власником підприємства для трудового колективу. Однак ризик бути проданими в чужі руки досить великий, тому профспілці та адміністрації, насамперед, слід зважити свої матеріальні ресурси, відшукати спонсорів або визначитися з кредитом.

Найбільше відповідає інтересам трудового колективу і Україні в цілому той варіант приватизації, за яким трудовий колектив за умови закритої підписки одержує не менше, ніж 51% акцій. Але такий варіант придатний не в усіх випадках. У працівників підприємств, що мають високу вартість виробничих фондів, може просто не вистачити грошей на викуп акцій.

Однак одержати в процесі приватизації контрольний пакет акцій - ще не означає стати власником. Для цього треба ще реально управляти підприємством. Отже, до статуту акціонерного товариства, яке створюють на базі державного підприємства, необхідно внести пункти, які б забезпечили трудовому колективу участь в управлінні підприємством і можливість контролювати діяльність адміністрації.

На сьогодні в Україні мають місце такі організаційно-правові форми підприємства: державні, муніципальні, приватні, товариства, акціонерні товариства, кооперативи. Для всіх їх законом гарантовані рівні права й можливості, що створює нормальне ринкове середовище. Кожне підприємство може самостійно визначити для свого виробництва вид конкурентоспроможної продукції, вибирати постачальників та споживачів, установлювати вільні ціни на продукцію. Підприємства можуть займатися зовнішньоекономічною діяльністю, валютний прибуток від якої, за відрахуванням податків, використовують вони самостійно.

Підприємство як суб'єкт ринкової економіки, реалізує свою продукцію за вільними ринковими цінами. При цьому, вільні оптові ціни встановлює виробник за згодою споживача і посередників (постачальницькі, збутові, торгово-закупівельні організації), роздрібних торгових підприємств, що реалізують товари населенню, та торгово-закупівельних підприємств. Вільні оптові ціни за продукцію виробничо-технічного призначення та товари народного споживання визначають, виходячи з кон'юнктури ринку (попиту та пропозиції), якості продукції, умов поставки.

У цінах за товари враховують собівартість (витрати на виробництво) і податок на додану вартість. Крім того, у вільні відпускні ціни за товари народного споживання, що підлягають оподаткуванню акцизами, включають суми акцизів за встановленими ставками.

Реалізація товарів населенню відбувається за вільними роздрібними цінами. Які формуються, виходячи з вільної відпускної ціни з податком на додану вартість та торговельної надбавки.

Важливим моментом у діяльності підприємства є оплата податків. Основним об'єктом оподаткування в сучасних умовах є прибуток підприємства. Оподатковуваний прибуток являє собою суму прибутку від реалізації продукції, основних фондів, іншого майна підприємства та доходів від позареалізаційних операцій.

Крім податку на прибуток підприємство сплачує інші загальнодержавні й місцеві податки та збори. Загальнодержавні: податок на додану вартість, акцизний збір, плата за землю, державне мито, податок на майно підприємств, відрахування та збори на будівництво, ремонт та утримання автомобільних шляхів, внески до фонду зайнятості, внески до фонду соціального страхування, внески до пенсійного фонду, плата за забруднення довкілля і та ін. Місцеві податки та збори - готельний збір, комунальний податок, збір за парковку автомобілів, ринковий збір, податок на рекламу і та ін.

Після оплати податків підприємство має право використати весь прибуток, що залишився, за своїм розсудом.

У ринкових умовах підприємство може бути оголошене банкрутом. Законодавством України передбачено, що претензії кредиторів можуть бути звернені на основні фонди та будь-яке майно підприємства, яке збанкрутувало.

В умовах переходу до ринкових відносин різко підвищується роль розробок стратегії та тактики поведінки підприємства на ринку. Це потребує зусиль усіх економічних служб, економічної підготовки кадрів.

Лекція 9. Фінанси господарських суб'єктів

У структурі фінансових взаємозв'язків народного господарства України фінанси підприємств (організацій) займають визначене положення.

Фінанси підприємств являють собою сукупність економічних відносин, що виникають у реальному грошовому обігу з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Грошовий обіг складає матеріальну основу фінансів підприємства.

Реальний грошовий обіг — це економічний процес, що викликає рух вартості і супроводжується потоком грошових платежів і розрахунків.

Об'єктом реального грошового обігу виступають фінансові ресурси — власні джерела фінансування розширеного відтворення, що залишаються в розпорядженні підприємства після виконання поточних зобов'язань з платежів і розрахунків.

Фінансово-кредитний механізм — це форма організації грошових відносин в сфері фінансів, кредиту, грошового обігу в умовах соціалістичної економіки. Його основу складає централізована система планування, форм, методів і умов фінансування і кредитування суспільного виробництва.

Функція організації включає бюджетний пристрій, бюджетну класифікацію, припускає необхідність визначення порядку складання, твердження і виконання бюджету, вибір уповноважених кредитних організацій, розмежування повноважень законодавчих і виконавчих органів влади в бюджетному процесі, визначення прав і обов'язків функціональних підрозділів фінансових органів. З цією функцією пов'язаний процес організаційної побудови внутрішньої системи регулювання і контролю бюджетних потоків і фінансових ресурсів підприємства.

Функція стимулювання ґрунтується на діяльності, спрямованій на реалізацію мети. За допомогою цієї функції інтерпретуються фактори, що впливають на фінансову діяльність і враховують її потребу в коштах. Вирішальну роль відіграють фактори, що визначають поведінку людей, включаючи власників, підприємців і фінансових службовців у процесі прийняття ними рішень з тактичних і стратегічних аспектів фінансів.

Функція контролю означає сприяння реалізації поставленої мети. До неї відносять: опрацювання норм і нормативів, що є еталоном, критерієм оцінки результатів: порівняння досягнень з поставленою метою і встановленими критеріями, забезпечення внесення необхідних змін до умови і фактора фінансової діяльності.

Відтворювальна функція фінансів підприємства полягає в забезпеченні збалансованості вартісного вираження матеріальних і трудових засобів і фінансових ресурсів на всіх стадіях кругообігу капіталу в процесі простого і розширеного відтворення.

Розподільна функція тісно пов'язана з відтворювальною функцією, тому що виторг від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг підлягає розподілу і перерозподілу.

Контрольна функція фінансів підприємства полягає в реалізації контролю гривнею за реальним грошовим обігом, формуванням фондів коштів. Контроль гривнею має дві форми:

- контроль за зміною фінансових показників, станом платежів і розрахунків;
- контроль за реалізацією стратегії фінансування.

Складовими фінансових ресурсів підприємства є:

- статутний капітал;
- додатково вкладений капітал;
- резервний капітал;
- нерозподілений прибуток;
- амортизаційні відрахування;
- забезпечення подальших витрат і платежів;
- довготермінові і короткотермінові кредити банків;
- відтерміновані податкові зобов'язання;
- кредиторська заборгованість усіх видів (зі страхування; за авансами одержаними; за векселями виданими; з оплати праці; за розрахунками з учасниками тощо).

За етапами формування фінансові ресурси поділяють:

- на початкові, тобто ті, з якими підприємство розпочинає свою діяльність (статутний капітал);
- набуті (прирощені) — отримані підприємством у результаті його діяльності у формі чистого доходу (прибутку та амортизації), субсидій,

дотацій тощо.

За використанням фінансові ресурси підприємства поділяють:

- на матеріалізовані фінансові ресурси (вкладені до основних засобів, запаси, виробництво, готову продукцію тощо);
- грошові фінансові ресурси (грошові кошти та їх еквіваленти).

За формою реалізації фінансові ресурси підприємства поділяють:

- на матеріальні (вкладені до основних засобів, запаси, незавершене виробництво тощо);
- нематеріальні (вкладені до нематеріальних активів);
- фінансові (вкладені до фінансових активів).

Функціонування фінансів підприємства здійснюється не автоматично, а шляхом цілеспрямованої їх організації.

Під організацією фінансів підприємства розуміють форми, методи, способи формування та використання фінансових ресурсів, контроль за їх кругообігом задля досягнення економічної мети підприємства. Організація фінансів підприємства за умов ринкової економіки ґрунтується на принципах саморегулювання, самоокупності та самофінансування, які на практиці реалізуються через:

а) комерційний розрахунок — метод ведення господарської діяльності, що полягає в постійному порівнянні (у грошовому вимірі) витрат і результатів діяльності. Його метою є одержання максимального прибутку за мінімальних витрат капіталу та мінімального можливого ризику, здійснення господарських операцій;

б) економічні методи (важелі) регулювання діяльності підприємства з боку держави шляхом проведення нею податкової, кредитної, валютної, амортизаційної, інвестиційної, протекціоністської та інших видів економічної та соціальної політики;

в) господарську та фінансову незалежність підприємств, самостійність вибору ним ділових партнерів, форм і методів

розрахунків, обсягів виготовлення та реалізації продукції, її асортименту тощо;

г) фінансову відповідальність підприємства за результати своєї господарської діяльності;

д) матеріальну зацікавленість підприємства у фінансових результатах своєї діяльності;

є) партнерські взаємовідносини підприємств із постачальниками, споживачами, банками, страховими компаніями, бюджетом, державними цільовими фондами й іншими контрагентами.

Організація фінансів підприємства, структура фінансових ресурсів, величина і напрями використання прибутку, взаємовідносини з бюджетом залежать від таких чинників:

- форма власності (приватне, колективне чи державне підприємство);
- організаційно-правова форма господарювання (товариство, одноособове чи сімейне підприємство);
- галузі діяльності підприємства (промисловість, капітальне будівництво, сільське господарство, транспорт, зв'язок, торгівля, фінансово-кредитна сфера тощо);
- обсяг діяльності (мале, середнє чи велике підприємство).

Фінансова діяльність посідає особливе місце в управлінні підприємством. Від неї залежить повнота фінансового забезпечення поточної виробничо-господарської діяльності та розвитку підприємства.

Фінансова діяльність — це діяльність, спрямована на забезпечення підприємства фінансовими ресурсами, досягнення ним визначеної мети економічного й соціального розвитку. Фінансова діяльність зумовлює зміни як величини, так і складу власного та залученого (позикового) капіталів підприємства.

Фінансова діяльність підприємства спрямована на вирішення таких основних завдань:

- забезпечення фінансовими ресурсами поточної операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства;
- пошук резервів збільшення доходів, прибутків і рентабельності підприємства;
- забезпечення виконання фінансових зобов'язань перед діловими партнерами (постачальниками, підрядниками, банками, страховими та інвестиційними компаніями тощо), бюджетом і цільовими фондами;
- фінансове забезпечення виробничого і соціального розвитку підприємства;
- контроль за ефективним розподілом і цільовим використанням фінансових ресурсів.

Ефективність фінансової діяльності забезпечується формуванням оптимального фінансового механізму підприємства.

Фінансовий механізм підприємства — це сукупність форм і методів формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення фінансування діяльності підприємства. Фінансовий механізм підприємства включає систему фінансових методів (фінансове прогнозування, планування, фінансові показники і коефіцієнти, нормативи, ліміти, резерви, система розрахунків, кредитування, інвестування, оподаткування, страхування, стимулювання тощо) та фінансових важелів (дохід, прибуток, ціна, норма амортизації, ставка податку, ставка дисконту, відсотки, нормативи фінансових санкцій тощо). Фінансовий механізм вітчизняних підприємств формують на основі правового (Закони України, постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, накази, розпорядження, листи міністерств і відомств, статутні документи підприємства), нормативного (інструкції, норми, нормативи, методичні вказівки тощо) та інформаційного

(звітні бухгалтерські і статистичні документи, дані вибіркового спостереження тощо) забезпечення.

Фінансову роботу на підприємстві здійснюють за такими основними напрямками:

1) фінансове планування і прогнозування, тобто розробка перспективних, поточних і оперативних фінансових планів підприємства, бізнес-планів реалізації окремих підприємницьких проектів та угод;

2) контроль і аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства з метою діагностики його фінансового стану, виявлення резервів зниження витрат, збільшення доходів і прибутків;

3) оперативна (поточна) фінансово-економічна робота — робота з постачальниками стосовно розрахунків за сировину, матеріали, паливо та з покупцями за розрахунками за реалізовану продукцію, забезпечення своєчасної сплати податків і податкових платежів, погашення банківських кредитів і сплати відсотків, своєчасних виплат заробітної платні тощо.

Фінансова служба на підприємстві виконує такі функції:

а) на основі аналізу резервів зниження витрат і збільшення доходів підприємства розробляє перспективні, поточні та оперативні фінансові плани;

б) організовує оперативний контроль за надходженнями грошових коштів від продажу продукції, товарів, робіт чи послуг;

в) контролює розподіл і цільове використання фінансових ресурсів;

г) забезпечує роботу щодо виконання фінансових зобов'язань підприємства перед державним бюджетом, цільовими фондами;

д) здійснює розрахунки з контрагентами;

є) організовує розрахунки з працівниками підприємства;

ж) разом з економічним, виробничим і технічним підрозділами комплексно аналізує фінансову діяльність підприємства;

з) вивчає стан фінансового ринку країни і регіону, приймає рішення та здійснює планування в інвестиційній сфері.

Фінанси підприємства — це складна економічна категорія. У вітчизняній економічній літературі прийнято вважати, що фінанси підприємства — це економічні грошові відносини, які виникають у процесі формування, розподілу та використання грошових фондів і доходів підприємств. Деякі сучасні вітчизняні і зарубіжні вчені вважають, що фінанси підприємства — це різноманітні фонди фінансових ресурсів, які створюють і використовують задля здійснення виробництва і реалізації продукції, робіт, послуг. Фінанси підприємства посідають основоположне місце у фінансовій системі держави. Вони обслуговують процес створення нової вартості, яка знаходить своє відображення у вартості валового внутрішнього продукту, і забезпечують формування фінансових ресурсів країни через бюджет і позабюджетні фонди.

Фінансові ресурси необхідні підприємству для фінансування виробничого процесу. Їх формують під час організації підприємства і поповнюють протягом періоду його функціонування.

Фінансову роботу на підприємстві здійснює фінансова служба. Завдання фінансиста — раціонально організувати фінансову роботу на підприємстві, обираючи оптимальні форми фінансування поточної, фінансової та інвестиційної діяльності; ефективно управляти наявними фінансовими ресурсами для забезпечення зростання доходів, прибутків і рентабельності підприємства.

Лекція 10. Організація грошових розрахунків підприємства

Сукупність усіх грошових розрахунків і платежів підприємства називають його грошовим обігом (оборотом). Розрізняють готівковий та безготівковий грошові обороти.

Порядок ведення касових операцій регулює Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, яке затверджене постановою Правління Національного банку України від 19 лютого 2001 року. Переважно готівкову форму розрахунків застосовують:

- для розрахунків із працівниками (виплата заробітної плати грошових компенсацій, премій і допомог, дивідендів, пенсій тощо);
- забезпечення нагальних господарських потреб (на придбання канцелярських товарів, оплату витрат на відрядження тощо);
- розрахунків із бюджетом і державними цільовими фондами;
- розрахунків між підприємствами — діловими партнерами (за матеріали, паливо тощо, але не більше 3 тис. грн. на день), за умови відсутності у них податкової заборгованості.

Суть безготівкових розрахунків полягає в тому, що платежі здійснюються шляхом списання коштів із банківського рахунку платника на банківський рахунок одержувача, тобто проведенням відповідних записів на банківських рахунках учасників розрахунків. Підставою для здійснення безготівкових розрахунків є подання до банку спеціальних розрахункових документів (платіжного доручення, платіжної вимоги-доручення, реєстру документів за акредитивом, реєстру чеків тощо) на паперових носіях або в електронному вигляді, використовуючи програмно-технічний комплекс «Клієнт — Банк». Застосування системи «Клієнт — Банк» забезпечує автоматичне ведення поточного рахунку клієнта в банку і дозволяє економити час на здійснення розрахункових операцій.

Безготівкові грошові розрахунки класифікують на підставі таких основних ознак:

а) за видами господарських операцій:

- грошові розрахунки за товарними операціями (за продажу продукцію, надані послуги);
- грошові розрахунки за нетоварними операціями (із кредитними установами, бюджетом);

б) за місцем розташування банківських установ, що обслуговують розрахунки:

- місцеві — грошові розрахунки, коли банк, через який перераховують гроші, і банк, який їх отримує, розміщені в одному місті;
- міжміські — грошові розрахунки, коли зазначені банки розміщені в різних містах;
- міжнародні — грошові розрахунки, коли ці банки розміщені в різних державах;

в) за фактом здійснення оплати:

- попередня чи авансова оплата продукції, товарів, робіт чи послуг;
- оплата після реалізації продукції (післяплата);

г) за умовою оплати угоди:

- акцептна форма розрахунків;
- безакцептна форма розрахунків;

д) за джерелами фінансування:

- грошові розрахунки власними коштами підприємства;
- грошові розрахунки за рахунок кредитів та інших позичених коштів;
- грошові розрахунки за кошти клієнта (у разі посередницької діяльності).

Для здійснення безготівкових розрахунків підприємства відкривають поточні (розрахункові) рахунки в установах банків. Порядок відкриття банківських рахунків регулює Інструкція про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валютах, яку затверджено постановою Правління Національного банку України від 18 грудня 1998 року. Підприємство може відкрити один і більше поточних рахунків у національній та інших валютах.

Крім поточних, підприємства та їхні відокремлені підрозділи можуть відкривати такі рахунки в національній валюті:

бюджетні — їх відкривають для підприємств, яким із державного чи місцевого бюджету виділено кошти для цільового використання;

кредитні — призначені для обліку кредитів, наданих підприємству установою банку шляхом оплати розрахункових документів чи переказу коштів на поточний рахунок позичальника відповідно до умов кредитної угоди;

депозитні — призначені для розміщення тимчасово вільних коштів підприємства на депозити банку з нарахуванням відсотків за депозит відповідно до депозитної угоди.

Для здійснення грошових розрахунків у іноземній валюті, підприємство може відкрити валютні рахунки. Для відкриття рахунку в іноземній валюті, потрібно подати ті ж самі документи, що й для відкриття рахунків у національній валюті.

Підприємства самостійно обирають форми розрахунків, які відрізняються одна від одної особливостями фінансових відносин, способами платежу та організацією документообігу.

Безготівкові розрахунки підприємства мають діяти за такими основними принципами:

- обов'язковість збереження підприємствами грошових коштів в установах банків;

- самостійність вибору підприємством установи банку;
- самостійність вибору підприємством виду і форми розрахунків;
- самостійність розпорядження підприємства своїми коштами в межах чинного законодавства;
- максимальне наближення моменту грошових розрахунків до моменту реалізації продукції;
- здійснення грошових розрахунків у межах коштів на рахунках підприємства.

Організацію безготівкових розрахунків підприємства регулює Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, що затверджена постановою Правління Національного банку України від 29 березня 2001 року. Підприємства можуть здійснювати безготівкові розрахунки з допомогою таких розрахункових документів:

- платіжні доручення;
- платіжні вимоги-доручення;
- розрахункові чеки;
- акредитиви;
- векселі;
- інкасові доручення.

Розрахунковий чек — це документ стандартної форми з дорученням чекодавця (платника) своєму банкові (банкові-емітенту) перерахувати кошти з рахунку чекодавця на рахунок пред'явника чека (отримувача коштів). Розрахунковий чек заповнює платник і передає його отримувачеві платежу в момент здійснення господарської операції купівлі-продажу.

Акредитивна форма розрахунків між покупцями та постачальниками передбачає використання акредитивів. Акредитив — це розрахунковий документ, за яким одна кредитна установа (банк) доручає іншій здійснити за рахунок спеціально задепонованих (заброньованих) для цього коштів оплату товарно-транспортних документів за відвантажені товари чи надані послуги або виплатити пред'явникові акредитива певну суму коштів.

За своєю суттю акредитив є договором, що відокремлений від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися. Тобто акредитив — це договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара (особи, якій призначений платіж) або доручає іншому {виконуючому} банку здійснити цей платіж.

Суть вексельної форми розрахунків полягає в тому, що розрахунки між постачальником (отримувачем коштів) і покупцем (платником) здійснюються з відстроченням платежу (до 90 днів), яка оформляється векселем. Вексель — це цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити у певний термін зазначену суму грошей власникові векселя (векселетримачеві). Розрізняють вексель простий і переказний.

Простий вексель містить просту і нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити власникові векселя після вказаного терміну певну суму. Переказний вексель (тратта) містить письмовий наказ векселетримача (трасанти), адресований платникові (трасатові), сплатити третій особі (ремітентові) певну суму грошей у певний термін. Трасат стає боржником за векселем тільки після того, як акцептує вексель, тобто дасть згоду на його оплату, поставивши на ньому свій підпис. Акцептант переказного векселя, як і векселедавець простого векселя, є головним вексельним боржником і несе відповідальність за оплату векселя у визначений у ньому термін.

У процесі обігу вексель передають від одного тримача до іншого через індосамент — спеціальний передавальний напис на зворотному боці документа або на додатковому аркуші до нього. Особу, яка здійснює індосамент, називають індосантом. Кожний індосант, як і векселедавець, несе відповідальність за акцепт і виплату за векселем. Особу, на користь якої робиться індосамент, називають індосатом.

Виділяють такі види індосаменту.

Індосамент безповоротний — є такою формою індосаменту, за якої векселедавець перед своїм підписом робить запис «Без обороту на мене». Виконання такого запису дозволяє уникнути пред'явлення претензій до векселедавця в разі не оплати векселя зобов'язаною за ним особою. Такі векселі враховуються (обліковуються) банками за підвищеними ставками.

Індосамент бланковий — форма передання векселя, за якої особа, що передає вексель, ставить підпис без вказання особи, що стає власником векселя. Такий вексель стає цінним папером на пред'явника.

Індосамент іменний, за якого особа, що передає вексель, вказує перед своїм підписом прізвище особи, котрій належатимуть усі права за векселем.

Індосамент обмежувальний, за яким забороняється подальше передавання векселя або вексель передають на інкасування.

Індосамент ордерний — форма індосаменту, за якої в передавальному написі вказують конкретну особу (індосата), за чиїм наказом вексель підлягає оплаті і котра повинна згодом здійснити індосамент.

Індосамент цільовий, за якого вказують мету передавання векселя іншій особі (наприклад, «Для депонування»). Новий власник векселя може його індосувати тільки за вказаною метою.

Вексельні зобов'язання платника, векселедавця та індосанта можуть бути додатково гарантовані за допомогою авалю — вексельного гарантування.

Векселі класифікують за певними ознаками.

За емітентом векселі поділяють на такі:

- казначейські — один із видів державних цінних паперів, які випускають з метою покриття видатків державного бюджету і можуть застосовуватись для здійснення розрахунків, зарахування сплати податків до державного бюджету, як застава для забезпечення інших платежів та кредитів. Емітує та погашає казначейські (скарбничі) векселі центральний банк за дорученням державної скарбниці (казначейства) чи міністерства фінансів. Такі векселі видають на

пред'явника зі строком платежу не більше, ніж один рік;

- приватні — які емітують корпорації, фінансові групи, банківські установи.

За угодою, яку вони обслуговують, векселі є:

- фінансові — це векселі, емітовані банком. Фінансовий вексель є цінним папером, що вільно обертається на ринку цінних паперів. В основному його використовують для мобілізації грошових ресурсів;

- товарні (комерційні) — векселі, які видані позичальником під заставу товарів. У товарному векселі зазначають умови погашення векселедавцем — боржником своїх обов'язків перед постачальником.

За суб'єктом, що здійснює оплату, векселі є:

- прості (соло-векселі);
- переказні(тратта).

За наявністю застави векселі бувають:

- забезпечені — це векселі, гарантовані заставою, які надають кредиторіві, доки борг не буде сплачено;
- незабезпечені — не гарантовані заставою.

У векселі може бути застережено, що він підлягає сплаті третьою особою — доміцилянтom за місцем проживання платника (або в іншому місці). Такий вексель називають доміцильованим.

Конкретне місце платежу вказує на векселі векселедавець і пред'являє вексель до оплати доміцилянтові, який не є відповідальною особою за векселем, тобто не несе відповідальності, якщо платіж не буде здійснено.

Векселі можуть існувати в паперовій або беспаперовій формах (як записи на електронних рахунках).

При невиконанні договірних умов платник (трасат) може відмовитися від платежу за векселем. У такому разі вексель подають на опротестування і оформляють нотаріальну вимогу щодо сплати за векселем.

Основними перевагами вексельної форми розрахунків є зменшення витрат на здійснення грошового обігу, прискорення грошового обігу, скорочення потреб у готівці.

Інкасову форму розрахунків найчастіше застосовують при укладенні зовнішньоекономічних договорів (документарне інкасо з гарантією). Інкасо — це банківська розрахункова операція, за допомогою якої банк за дорученням свого клієнта отримує на підставі розрахункових документів гроші, перераховує їх клієнтові за відвантажені товарно-матеріальні цінності чи надані послуги і зараховує ці кошти на банківський рахунок клієнта. Розрізняють чисте інкасо (інкасо простих і переказних векселів, чеків та інших платіжних документів) і документарне інкасо (інкасо комерційних документів). За виконання інкасо банки стягують комісійну плату.

У сучасних умовах зростає обсяг грошових розрахунків фізичних і юридичних осіб із використанням пластикових карток. Так, 24 лютого 1997 року постановою № 37 Правління Національного банку України затверджене Положення про впровадження пластикових карток міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги і при видачі готівки.

Корпоративні картки — це платіжні картки, які дають можливість їх власникам здійснювати платіжні операції за рахунок коштів, що враховуються на картковому рахунку юридичної особи.

Існує ще один вид банківських платіжних карток — зарплатні, які використовують для виплати заробітної платні.

За схемою використання картки поділяють на дебетові і кредитові.

Дебетові платіжні картки дозволяють використовувати лише ту суму коштів, яку зберігають на картковому рахунку.

У разі використання кредитних платіжних карток можна користуватися коштами банку (у певних межах і за певний відсоток) згідно з угодою.

Національний банк України веде роботу зі створення необхідної інфраструктури для обслуговування в Україні карток міжнародної платіжної системи Уіза, Ейгорау, МазієгСага та інших.

Лекція 11. Формування і розподіл прибутку підприємства

Як економічна категорія прибуток відображає чистий дохід, створений у сфері матеріального виробництва. На рівні підприємства прибуток є частиною його чистого доходу, що залишається після вирахування із суми доходів підприємства суми пов'язаних з ними витрат. Прибуток розглядають як частину чистого доходу підприємства, отриманого на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик підприємницької діяльності.

Сума прибутку підприємства залежить від таких основних факторів, як:

- обсяг виробництва і реалізації продукції;
- ефективність виробничо-господарської діяльності підприємства (ефективність використання основних засобів, виробничих запасів, нематеріальних активів, грошових коштів тощо, які впливають на рівень витрат підприємства).

Податковий прибуток (об'єкт оподаткування) — це сума прибутку підприємства, визначена за податковим законодавством (згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств»), який є об'єктом оподаткування за звітний період.

Обліковий прибуток — це сума прибутку до оподаткування, визначена в бухгалтерському (фінансовому) обліку, яку записують у Звіті про фінансові результати підприємства за звітний період. Сума облікового прибутку відрізняється від суми податкового прибутку підприємства через відмінності в методиках їх обчислення.

Можна виділити такі види облікового прибутку підприємства:

- валовий прибуток від реалізації продукції, робіт, послуг;
- прибуток від операційної діяльності;
- прибуток від звичайної діяльності до оподаткування;
- прибуток від надзвичайних подій;

У процесі розподілу облікового прибутку розраховують прибуток від звичайної діяльності, чистий прибуток та нерозподілений прибуток підприємства.

Валовий прибуток від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - це перевищення чистого доходу підприємства від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) над їх собівартістю.

Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) обчислюють вирахуванням із доходу (виторгу) від продажу продукції суми акцизного збору, податку на додану вартість та інших вирахувань (отриманих від страховиків страхової суми, а також суми наданих підприємством знижок, вартості повернених товарів тощо). Собівартість реалізованої продукції включає прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі виробничі витрати, загальновиробничі витрати.

Прибуток від операційної діяльності визначають як алгебраїчну суму валового прибутку (основної діяльності), іншого операційного доходу та операційних витрат підприємства за звітний період.

До інших операційних доходів належать доходи від операційної оренди активів, від операційних курсових різниць, відшкодування раніше списаної на збитки безнадійної дебіторської заборгованості, доходи від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій) тощо.

До операційних витрат належать адміністративні витрати (витрати на обслуговування та управління підприємством), витрати на збут (витрати, пов'язані з реалізацією продукції) та інші операційні витрати (собівартість реалізованих підприємством виробничих запасів, суми сумнівних (безнадійних) боргів, втрати від знецінення запасів, втрати від операційних курсових різниць, визнані підприємством економічні санкції, відрахування для забезпечення наступних операційних витрат, що виникають у процесі операційної діяльності підприємства, окрім витрат, які включають до собівартості продукції, товарів, робіт, послуг).

Різниця між іншими операційними доходами та операційними витратами характеризує прибуток підприємства від іншої операційної діяльності.

Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування розраховують як алгебраїчну суму прибутку від операційної діяльності підприємства, його доходу від участі в капіталі, суми інших фінансових доходів та суми інших доходів підприємства і суми втрат підприємства від участі в капіталі, а також його фінансових та інших витрат.

Дохід від участі в капіталі включає дохід підприємства, отриманий від його інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведуть методом участі в капіталі.

Втрати від участі в капіталі — це сума збитків, спричинених інвестиціями в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких здійснюють методом участі в капіталі.

Метод участі в капіталі — це метод обліку інвестицій, згідно з яким балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на суму збільшення чи зменшення частки інвестора у власному капіталі об'єкта інвестування.

До інших фінансових доходів підприємства належать доходи, отримані ним у формі дивідендів, відсотків та інших доходів від фінансових інвестицій (крім доходів, які обліковуються за методом участі в капіталі). До фінансових витрат підприємства належать витрати на сплату відсотків та інших витрат підприємства, пов'язаних із залученням позикового капіталу.

До інших доходів підприємства належать доходи: від реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів і майнових комплексів, доходи від неопераційних курсових різниць та інші доходи, що виникають у процесі звичайної діяльності та не пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

До інших витрат підприємства належать: собівартість реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів; втрати від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів, інші витрати, які

виникають у процесі звичайної діяльності (крім фінансових витрат), але не пов'язані з операційною діяльністю.

Прибуток від надзвичайних подій — це прибуток від подій, що підлягають визначенню надзвичайних в операційній, фінансовій та інвестиційній діяльності.

Прибуток від надзвичайних подій розраховують як різницю між надзвичайними доходами (відшкодування збитків від надзвичайних подій, відшкодування витрат і запобігання втратам від надзвичайних подій тощо) та надзвичайними витратами (втрати від стихійного лиха, пожеж, техногенних аварій, включаючи витрати на здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням та ліквідацією наслідків таких подій).

Прибуток від звичайної діяльності визначають як різницю між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування та сумою податку з прибутку, який розраховують згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 17 «Податок на прибуток».

Чистий прибуток підприємства — розраховують як алгебраїчну суму прибутку від звичайної діяльності, надзвичайного прибутку та податку з надзвичайного прибутку. Тобто, чистий прибуток — це сума прибутку підприємства після сплати податку на прибуток.

Прибуток нерозподілений — це частина чистого прибутку підприємства, що залишається після його розподілу та використання на інвестиційні потреби, формування внутрішніх цільових грошових фондів чи безпосередньо на фінансування поточних витрат.

Розподіл прибутку підприємства здійснюють у два етапи. Спочатку розподіляють прибуток між підприємством і державою у формі сплати податку з прибутку. Слід зазначити, що окремо оподатковують прибуток від звичайної діяльності і окремо — прибуток від надзвичайних подій.

Якщо в результаті настання надзвичайних подій у діяльності підприємства виникли втрати, то їх суму (згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати») записують у Звіті про

фінансові результати зменшеною на суму податку на прибуток унаслідок збитків від надзвичайних подій. На цю ж суму зменшують податок на прибуток від звичайної діяльності підприємства. На другому етапі розподіляють прибуток, що залишається після сплати податків, — чистий прибуток. Цей прибуток підприємство може використовувати для: створення фонду виплати дивідендів та виплат учасникам; поповнення резервного фонду; поповнення статутного капіталу; здійснення інвестицій; формування інших цільових фондів; для покриття поточних витрат тощо.

Напрями використання чистого прибутку підприємство переважно визначає самостійно. Суму прибутку підприємства, що залишається після його розподілу, називають нерозподіленим прибутком. Нерозподілений прибуток обліковують на окремому бухгалтерському рахунку і його суму записують до бухгалтерського балансу.

В економічній літературі виділяють поняття „балансового прибутку підприємства”.

Балансовий прибуток — це загальна сума прибутку від усіх видів діяльності підприємства за звітний період.

Суму балансового прибутку раніше записували до бухгалтерського балансу. Однак після затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку № 2 «Баланс» у бухгалтерському балансі підприємства записують суму нерозподіленого прибутку.

Собівартість продукції, робіт, послуг — це виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства на їх виробництво (виконання). Склад і порядок калькулювання витрат, які включають до собівартості продукції (робіт, послуг), регулює Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати» і Методичними рекомендаціями з формування собівартості продукції (робіт, послуг), що затверджені наказом № 47 Державного комітету промислової політики України від 2 лютого 2001 року.

До виробничої собівартості продукції включають прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати, загально-

виробничі витрати (змінні), загальновиробничі витрати та постійні розподілені загальновиробничі витрати.

Детальний перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) установлює підприємство самостійно.

До прямих матеріальних витрат належить вартість сировини та основних матеріалів, купованих напівфабрикатів і комплектувальних виробів, допоміжних та інших матеріалів, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат.

Оцінку прямих матеріальних витрат здійснюють одним із таких методів:

- ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів;
- середньозваженої собівартості;
- собівартості перших за часом надходжень запасів (ФІФО);
- собівартості останніх за часом надходжень запасів (ЛІФО);
- нормативних затрат;
- ціни продажу.

До складу прямих витрат на оплату праці включають заробітну плату та інші виплати працівникам, що зайняті у виробленні продукції, виконанні робіт або наданні послуг, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат.

До складу інших прямих витрат належать усі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат, зокрема відрахування на соціальні заходи з прямої заробітної плати, плати за оренду земельних і майнових паїв, втрати від браку, що відповідають вартості остаточно забракованої продукції, та витрати на виправлення браку з конкретної продукції.

До складу загальновиробничих включають витрати: на управління виробництвом (оплата праці апарату управління цехами і дільницями, витрати на оплату службових відряджень персоналу цехів тощо); амортизацію основних засобів і нематеріальних активів загальновиробничого

призначення; утримання, експлуатацію і ремонт, страхування та операційну оренду основних засобів, інших необоротних активів загальновиробничого призначення; вдосконалення технології та організації виробництва; витрати на опалення, освітлення, водопостачання та інше утримання виробничих приміщень; витрати на обслуговування виробничого процесу (оплата праці загальновиробничого персоналу, технологічний контроль за виробничими процесами та якістю продукції тощо); витрати на охорону праці, техніку безпеки, охорону навколишнього природного середовища; інші витрати (на внутрішньозаводське переміщення вантажів, нестачі і втрати від псування цінностей, оплата простоїв) тощо.

Розрахунок планового прибутку за порівняльною продукцією здійснюють у такій послідовності:

- визначають базовий рівень витрат і прибуток на одиницю продукції в базовому періоді;
- обчислюють собівартість продукції і прибуток планового періоду за рівнем рентабельності базового періоду;
- розраховують відсоток і суму зниження собівартості продукції та приріст прибутку від зменшення витрат на одиницю продукції, передбаченої для реалізації у плановому періоді порівняно з базовим періодом;
- оцінюють вплив окремих чинників на загальну зміну прибутку підприємства в плановому періоді порівняно з базовим періодом.

Прибуток від реалізації непорівняльної продукції розраховують за наявності необхідних даних методом прямого розрахунку або шляхом використання показника середньої рентабельності продукції загалом по підприємству.

Прибуток характеризує загальний фінансовий результат діяльності підприємства. Однак на основі показника прибутку не можна комплексно

оцінити ефективність виконання господарських операцій. Для цього суму прибутку порівнюють і сумою витрат, пов'язаних із його отриманням, тобто розраховують показники рентабельності. Рентабельність — це відносний показник прибутковості, який характеризує ефективність витрат підприємства загалом або ефективність виробництва окремих видів продукції. Рівень рентабельності розраховують як відношення величини прибутку, отриманого за певний період (місяць, квартал, рік), до поточних витрат або авансованої вартості (капіталу). Рентабельність вимірюють у відсотках.

Лекція 12. Фінансування та організація обігових коштів підприємства

Обігові кошти (обіговий капітал) — це кошти, витрачені на придбання чи виготовлення обігових активів підприємства, які необхідні для забезпечення на підприємстві безперервності процесу виробництва і реалізації продукції та отримання прибутку.

Оборотні (обігові) активи — це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи підприємства, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців із дати складання балансу підприємства.

До оборотних активів підприємства належать: запаси сировини, матеріалів, напівфабрикатів; залишки незавершеного виробництва; запаси готової продукції; поточна дебіторська заборгованість; поточні фінансові інвестиції; грошові кошти та їх еквіваленти; витрати майбутніх періодів; інші види оборотних активів.

Оборотні активи використовують в основній, операційній, іншій звичайній та надзвичайній діяльності суб'єктів господарювання.

Обігові кошти підприємства класифікують за такими основними ознаками:

а) за джерелами формування -

- власні обігові кошти, що сформовані підприємством із власних джерел фінансування;
- залучені обігові кошти — сформовані підприємством зі залучених джерел фінансування;

б) за участю в процесі виробництва і реалізації продукції -

- оборотні фонди, до яких належить частина обігових коштів, що обслуговують процес виробництва продукції, тобто обігові кошти, вкладені у виробничі запаси (сировину, матеріали, напівфабрикати, МШП) та у виробництво (незавершене виробництво, напівфабрикати власного виробництва, витрати майбутніх періодів);
- фонди обігу, які включають ту частину обігових коштів, що обслуговує процес реалізації продукції, тобто обігові кошти, вкладені в готову продукцію, грошові кошти та їх еквіваленти, дебіторську заборгованість;

в) за способом обґрунтування потреби -

- нормовані обігові кошти, до яких належать виробничі запаси, незавершене виробництво, готова продукція на складах;
- ненормовані обігові кошти — грошові кошти та їх еквіваленти, дебіторська заборгованість тощо.

Питома вага вартості окремих складових обігових коштів підприємства у загальній їх вартості характеризує їхню структуру. Структура обігових коштів має свої особливості на підприємствах різних галузей економіки держави. Для забезпечення ефективності функціонування кожного підприємства важливо визначити і встановити оптимальний склад та структуру його обігових коштів.

У період створення підприємства обігові кошти формуються за рахунок частки коштів його статутного (пайового, акціонерного) капіталу.

У процесі експлуатації обігові кошти підприємства поповнюються з таких власних джерел фінансування, як: нерозподілений прибуток, дотації, субсидії тощо, а також коштів, які можна прирівнювати до власних, — цільове фінансування, сталі пасиви.

Сталі пасиви — це залучені підприємством кошти, що формально йому не належать, але за прийнятою системою розрахунків постійно перебувають у розпорядженні підприємства. До сталих пасивів належать: перехідна заборгованість із заробітної плати, відрахувань у страхові фонди, до бюджету (у межах встановлених термінів їх сплати), забезпечення майбутніх витрат і платежів тощо.

Із власних джерел формують мінімальну частину обігових коштів підприємства.

У процесі виробничо-господарської діяльності підприємства виникає потреба в залученні додаткових фінансових ресурсів для фінансування його тимчасових витрат у зв'язку сезонністю виробництва, збільшенням обсягу виробництва і реалізації продукції, розширенням її асортименту, зміною умов розрахунків із постачальниками і покупцями тощо. У таких випадках підприємство поповнює обігові кошти за рахунок залучених джерел фінансування, до яких належать короткотермінові кредити банків (строком до одного року), комерційні кредити, інші види кредиторської заборгованості, в тому числі й оформлені виданими векселями.

Застосування різних джерел фінансування обігових коштів впливає на швидкість їх обертання, на витрати підприємства та його фінансові результати.

Нормальне функціонування підприємства можливе тільки за умови оптимального співвідношення складових його оборотного капіталу. Ефективне функціонування обігових коштів забезпечується через їх нормування.

Нормування обігових коштів — це визначення мінімальної їх потреби для створення запасів оборотних активів, необхідних для забезпечення нормальної і безперебійної діяльності підприємства.

У практиці використовують два методи визначення потреби в обігових коштах: прямий та економічний. Суть прямого методу полягає в тому, що норматив потреби за кожним видом обігових коштів визначають з урахуванням усіх особливостей діяльності підприємства (умов і термінів постачання запасів, кількості постачальників, організації процесу виробництва продукції, умов її реалізації тощо).

У разі застосування економічного методу потребу в обігових коштах розраховують шляхом коригування нормативів обігових коштів, обчислених раніше прямим методом.

Нормування обігових коштів прямим методом виконують так:

1) визначають норму запасів за видами нормованих обігових коштів (у днях, відсотках або в гривнях);

2) розраховують одноденне витрачання виробничих запасів на основі кошторису витрат на виробництво (для несезонних галузей використовують дані кошторису за четвертий квартал планового року; у сезонних галузях — на підставі кварталу з найменшим обсягом виробництва); для нормування незавершеного виробництва використовують дані щодо планових витрат на виробництво валової чи товарної продукції підприємства; для визначення одноденного витрачання готової продукції використовують показник виробничої собівартості товарної продукції, яку передбачають виготовляти в четвертому кварталі планового року;

3) обчислюють норматив обігових коштів за кожною їх статтею в грошовому еквіваленті як добуток одноденних витрат окремого виду запасів на норму його запасу в днях;

4) розраховують сукупний норматив обігових коштів підприємства підсумовуванням нормативів за окремими їх статтями;

5) визначають норму і нормативи запасів за окремими їх видами

для окремих підрозділів підприємства.

Міністерством фінансів України встановлений Типовий порядок обчислення норми запасів товарно-матеріальних цінностей для державних підприємств та організацій, який передбачає нормування обігових коштів: для створення виробничих запасів; у незавершеному виробництві; у витратах майбутніх періодів; для створення запасів готової продукції.

Нормування обігових коштів для створення виробничих запасів. До складу виробничих запасів належать: сировина, основні матеріали, паливо, куповані напівфабрикати, комплектуючі частини тощо.

Норматив виробничих запасів (Нвз) розраховують за формулою:

$$\text{Нвз} = \text{Овз} \times \text{Твз}, \quad (12.1)$$

де Овз — одноденне витрачання виробничих запасів за окремими їх видами (статтями) у грн;

Твз — норма запасу обігових коштів за окремими їх видами у днях.

Розмір одноденного витрачання виробничих запасів (Овз) обчислюють діленням обсягу їх витрачання в четвертому кварталі планового року згідно з кошторисом виробництва на 90 (90 — середня кількість днів у кварталі):

$$\text{Овз} = 3/90, \quad (12.2)$$

де 3 — обсяг витрачання виробничих запасів у четвертому кварталі планового року, грн.

Норма запасу обігових коштів (Твз) складається з таких елементів: транспортний запас, підготовчий запас, технологічний запас, поточний (складський) запас, гарантійний (страховий) запас.

Транспортний запас (Тз) — це різниця між часом перебування вантажу в дорозі від постачальника до споживача та часом поштового пробігу розрахункових документів, їх оформлення вантажовідправником та опрацювання банком. Наприклад, якщо час транспортування вантажу від

постачальника до споживача — 15 днів, час опрацювання документів у вантажовідправника — 3 дні і в банку — 5 днів, то транспортний запас становить: $15 - 3 - 5 = 7$ (днів).

Якщо запаси надходять від різних постачальників, то розраховують середньозважену величину запасу. За умови одночасного надходження товарних документів і виробничих запасів транспортний запас не визначають.

Норматив обігових коштів у запасних частинах для ремонту машин та обладнання визначають множенням норми вартості запасних частин на 1000грн. діючого обладнання на загальну вартість діючих машин і обладнання підприємства у плановому періоді.

Нормування обігових коштів у незавершеному виробництві. Норматив обігових коштів для фінансування витрат у незавершеному виробництві розраховують за показниками одноденних витрат у незавершеному виробництві, тривалості виробничого циклу та коефіцієнта наростання витрат у незавершеному виробництві за формулою:

$$Н_{нв} = О_{нв} \times Т_{вц} \times К_{зв}, \quad (12.3)$$

де $О_{нв}$ — одноденні витрати в незавершеному виробництві за планом, грн.;

$Т_{вц}$ — тривалість виробничого циклу в днях; $К_{зв}$ — коефіцієнт зростання витрат у незавершеному виробництві.

Планові одноденні витрати в незавершеному виробництві ($О_{нв}$) обчислюють діленням виробничої собівартості валової продукції підприємства ($С_v$) у четвертому кварталі планового року на 90:

$$О_{нв} = С_v / 90. \quad (12.4)$$

Тривалість виробничого циклу ($Т_{вц}$) визначають на основі аналізу технологічних карт на виконання виробничих процесів, необхідних для виготовлення продукції. Тривалість виробничого циклу включає тривалість оброблення деталей, їх транспортування, перерви між окремими операціями, передавання готової продукції на склад. Часто середньозважений показник

тривалості виробничого циклу обчислюють за певною кількістю однорідних виробів.

Коефіцієнт зростання витрат (Кзв) характеризує ступінь готовності виробів у незавершеному виробництві. За рівномірного розподілу витрат Кзв розраховують за формулою:

$$Кзв = (B_1 + 0,5B_2) / (B_1 + B_2), \quad (12.5),$$

де B_1 — одноразові витрати на початку виробничого циклу, грн;

B_2 — наступні витрати в незавершеному виробництві, які включають до собівартості продукції, грн.

Нормування обігових коштів у витратах майбутніх періодів. Цей норматив обігових коштів у витратах майбутніх періодів (Нмп) обчислюють як алгебраїчну суму витрат майбутніх періодів на початок планового періоду, витрат майбутніх періодів у плановому році та витрат майбутніх періодів, які будуть включені до собівартості продукції планового року, за формулою:

$$Нмп = Вп + Вк - Вс, \quad (12.6)$$

де $Вп$ — сума коштів, які вкладені у витрати майбутніх періодів на початок планового року, грн.;

$Вк$ — витрати майбутніх періодів, передбачені кошторисом у плановому році, грн.;

$Вс$ — витрати майбутніх періодів, які (згідно з кошторисом) будуть включені до собівартості продукції в плановому році, грн.

Нормування обігових коштів для створення запасів готової продукції (Нгп).

Норматив обчислюють за формулою:

$$Нгп = Огп \times Тгп, \quad (12.7)$$

де $Огп$ — одноденний випуск товарної продукції в четвертому кварталі планового року за виробничою собівартістю, грн.;

$Тгп$ — норма запасу обігових коштів для готової продукції у днях.

Норма запасу обігових коштів для готової продукції ($T_{гп}$) становить суму витрат часу на комплектування готової продукції для поставки (T_k), часу на упакування продукції (T_y), часу на оформлення і подання платіжних документів до банку (T_c).

$$T_{гп} = T_k + T_y + T_c. \quad (12.8)$$

Сукупний норматив обігових коштів підприємства (T_c) на плановий рік визначають підсумовуванням нормативів за кожною статтею нормованих обігових коштів.

Визначення нормативу обігових коштів економічним методом здійснюють у такій послідовності:

1) нормативи обігових коштів, що обчислені методом прямого розрахунку, розподіляють на дві частини. До першої частини відносять нормативи обігових коштів за статтями, розмір яких пропорційно залежить від обсягу виробництва. До них належать нормативи: обігових коштів у запасах сировини, основних матеріалів, купованих напівфабрикатів, допоміжних матеріалів, готової продукції. Суму нормативу обігових коштів за цими статтями називають виробничим нормативом. До другої частини належать нормативи обігових коштів за статтями, розмір яких прямо не залежить від обсягу виробництва; суму нормативу за цими статтями нормованих обігових коштів називають невиробничим нормативом. До невиробничих належать нормативи: обігових коштів до запасних частин для ремонту обладнання; нормативи малоцінних та швидкозношуваних предметів, витрат майбутніх періодів тощо;

2) на плановий рік виробничий норматив збільшують пропорційно до темпу зростання виробничої програми в плановому періоді порівняно з базовим, а невиробничий норматив — лише на 50% цього темпу;

3) отриману загальну суму обігових коштів зменшують на суму коштів, що вивільняють унаслідок прискорення їх обігу у плановому періоді порівняно зі звітним.

Економічний метод розрахунку нормативу обігових коштів підприємства є простим, не вимагає значних витрат праці, однак його можна застосувати лише на вже діючих підприємствах.

Фінансові результати і фінансовий стан підприємства залежать від обсягу, структури та ефективності використання його обігових коштів. Ефективність використання обігових коштів підприємства оцінюють за показниками, суть яких буде розкрита нижче.

Загальна сума обігових коштів (сума оборотного капіталу) підприємства (З), дорівнює сумі значень другого та третього розділів активу бухгалтерського балансу підприємства.

Суму власних обігових коштів (власний оборотний капітал) підприємства (Зел), розраховують за даними бухгалтерського балансу підприємства як різницю між його поточними (оборотними) активами (р. II активу + р. III активу) і поточними (короткостроковими) зобов'язаннями (р. IV пасиву + р. V пасиву). Суму власних обігових коштів підприємства характеризує їх обсяг, що сформований за рахунок власних фінансових ресурсів підприємства.

Швидкість обертання обігових коштів (О) у днях характеризує тривалість одного оборту. Швидкість обертання обігових коштів обчислюють за формулою:

$$O = (Зс \times Д) / Р, \quad (12.9)$$

де Зс — середні залишки обігових коштів підприємства, грн;

Д — тривалість періоду, за яким обчислюють швидкість обертання обігових коштів, днів;

Р — обсяг реалізованої підприємством продукції протягом періоду, за який визначають швидкість обертання обігових коштів, грн.

Коефіцієнт обертання обігових коштів (Кр) розраховують за формулою:

$$K_o = Р / Зс. \quad (12.10)$$

Коефіцієнт обертання характеризує кількість обертів обігових коштів підприємства за звітний період.

Суму вивільнення обігових коштів за рахунок прискорення їх обертання ($A3c$) визначають за формулою:

$$A3c = AO \times Po, \quad (12.11)$$

де AO — зміна швидкості обертання обігових коштів (у днях) у періоді, який аналізують, порівняно з базовим або звітним періодом, дні;

Po — одноденний обсяг реалізації продукції у періоді, який аналізують, грн.

Коефіцієнт завантаження обігових коштів ($Kз$) визначають відношенням середніх залишків обігових коштів підприємства за певний період часу до обсягу реалізованої за цей період часу продукції.

Коефіцієнт завантаження характеризує суму обігових коштів на 1 грн. реалізованої підприємством продукції.

Коефіцієнт ефективності обігових коштів обчислюють відношенням прибутку підприємства від реалізації продукції за певний період часу до середнього залишку його обігових коштів за цей же період:

$$Kc = \Pi / Zc, \quad (12.12)$$

де Π — прибуток підприємства від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг за період, який аналізують, грн.

Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами ($Kвл$) розраховують діленням суми власних обігових коштів ($Зел$) на загальну суму обігових коштів підприємства ($З$):

$$Kвл = Зел / З. \quad (12.13)$$

Коефіцієнт покриття (загальний коефіцієнт ліквідності підприємства) обчислюють як відношення суми всіх поточних (оборотних) активів до суми всіх поточних (короткострокових) зобов'язань підприємства. Коефіцієнт

покриття розраховують за даними бухгалтерського балансу підприємства за формулою:

$$Kп = (p. II активу + p. III активу) / (p. IV пасиву + p. V пасиву). \quad (12.14)$$

Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Кл), визначають діленням суми залишків грошових коштів та їх еквівалентів на суму поточних (короткострокових) зобов'язань підприємства.

За даними бухгалтерського балансу, коефіцієнт абсолютної ліквідності обчислюють за формулою:

$$Kл = (ряд. 230 + ряд. 240) p. II активу / p. IV пасиву + p. V пасиву. \quad (12.15)$$

Розрахунок показників ефективності використання обігових коштів дозволяє виявити наявні резерви зниження витрат виробництва та обігу, підвищення рентабельності діяльності підприємства та його економічного зростання.

Лекція 13. Оподаткування підприємств

Особливе місце у фінансових відносинах підприємства належить взаємовідносинам із державним бюджетом та цільовими бюджетними і позабюджетними грошовими фондами з приводу нарахування і сплати податків і зборів. Ці відносини виникають із моменту створення підприємства і тривають упродовж усього періоду його функціонування. Визначення суми податків і зборів, які має сплачувати підприємство за результатами своєї діяльності, забезпечення своєчасності і повноти податкових розрахунків, оптимізація податкового навантаження (податкове планування) є важливими напрямками роботи фінансової служби підприємства.

Податки — це система обов'язкових платежів підприємства, організації, установи та населення, що є одним з основних джерел формування доходів державного бюджету на всіх його рівнях.

За економічною суттю податки є відносинами, які виникають між державою і юридичними та фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення і перерозподілу для фінансування державних видатків.

Податки впливають на такі показники фінансово-господарської діяльності, як: ціна продажу продукції, дохід від реалізації продукції, собівартість продукції, операційний прибуток, чистий прибуток підприємства, швидкість обертання обігових коштів, платоспроможність, напрями використання прибутку тощо.

В Україні принципи побудови системи оподаткування, види податків, зборів та обов'язкових платежів, напрями їх зарахування, платників податків і об'єкти оподаткування та відповідальність за порушення законодавства про податки визначає Закон України «Про систему оподаткування» № 77/97 — ВР від 8 лютого 1997 року. Право встановлювати нові та замінювати чинні податки має тільки Верховна Рада України.

Необхідно зазначити, що сучасна податкова система України відповідає перехідному стану економіки і практично перебуває на стадії формування. На сьогодні державою встановлено більше чотирьох десятків різного роду податків, збору та обов'язкових платежів.

Оптимальна система оподаткування діяльності підприємств повинна відповідати таким вимогам:

- вона повинна мати антициклічний характер, сприяти стабілізації, оздоровленню економіки країни загалом, її пропорційному та збалансованому розвитку;
- кожен податок мусить мати цільове призначення, тобто конкретний вид видатків у бюджеті, на покриття яких цей податок стягується. Наприклад, податки, які стягують з працівників, повинні фінансувати соціальні програми, рентні платежі, податки на майно, природні ресурси тощо, спрямовувати на структурну перебудову економіки.

- Знеособлений що зумовлює його непродуктивне використання з боку уряду;

умови оподаткування мають бути простими й зрозумілими платникам податків, не допускати довільного тлумачення;

обов'язкове інформування платників податків, з якою метою використовують кошти, стягнені з них у формі податків;

нові податки можуть вводити тільки для покриття відповідних витрат, а не для ліквідації бюджетного дефіциту;

система оподаткування повинна мати мінімум обґрунтованих пільг, бути ув'язаною із загальною політикою ціноутворення та оплати праці;

витрати на утримання податкових служб та реалізацію податкового законодавства, (зокрема у стягненні податків), мусять бути мінімальними;

податки слід стягувати в зручний для платників час і прийнятними для них методами;

ставки податків мають не перевищувати аналогічних ставок у сусідніх країнах; у протилежному разі відбуватиметься «переливання» капіталу в ці країни;

система оподаткування повинна бути рівною та справедливою для всіх платників податків, тобто передбачити захист економічних інтересів підприємств, які працюють успішно, та диференціацію ставок оподаткування для тих, хто створює національне багатство країни, і тих, хто його перерозподіляє;

система оподаткування має бути і відносно стабільною, і водночас гнучкою. Гнучкість системи оподаткування полягає в тому, що вона повинна адекватно відповідати економічному та соціальному стану країни. Разом з тим, необхідно виключити часті перегляди законодавчих актів, бо це дезорганізує підприємницькі структури, перешкоджає планувати їх фінансово-економічну діяльність.

Податкам властиві дві основні функції — фіскальна та економічна.

Суть фіскальної функції податків полягає в тому, що з її допомогою держава акумулює частину національного доходу, формуючи при цьому державні грошові фонди і створюючи таким чином матеріальні умови для функціонування держави.

Економічна функція податків зумовлена тим, що податки, як одна з форм перерозподілу національного доходу, значною мірою впливають на процес відтворення, стимулюючи його темпи, посилюючи чи послаблюючи накопичення грошових фондів підприємств, розширюючи або зменшуючи платоспроможний попит населення.

Використовуючи ті чи інші податкові пільги, держава регулює пропорції в економічній структурі виробництва й обміну, пропорції в розвитку продуктивних сил. Податки справляють значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу й технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Фіскальна та економічна функції податків міцно пов'язані одна з одною. Очевидно, що зростання податкових ставок скорочує перспективи розгортання господарської діяльності та зацікавленості у збільшенні доходів, що зумовлює згортання виробництва, надходжень до бюджетних фондів. Великі податки нічим не можуть бути виправдані.

Податки, що їх сплачують суб'єкти підприємницької діяльності, класифікують за такими ознаками:

1. За спрямуванням:

- податки, що їх сплачують до державного бюджету;
- податки, що їх сплачують до місцевих бюджетів;
- змішані податки (одну частину таких податків сплачують до державного бюджету, а іншу — до місцевих бюджетів);
- податки, з яких формують спеціальні позабюджетні фонди.

2. За складовими ціни, на яку відносять податки:

- податки, що сплачуються з прибутку;
- податки, що відносяться на витрати виробництва (на собівартість

продукції, робіт, послуг);

- акцизи - податки, що включають до ціни реалізації понад відпускну ціну підприємства.

3. За формою оподаткування (способом стягнення):

- прямі податки — податки, що стягують безпосередньо з доходів чи майна юридичних осіб і громадян;
- непрямі податки — податки, суми яких долучають до ціни продукції, робіт чи послуг.

4. За рівнем державних структур, що встановлюють податки:

- загальнодержавні податки — податки, встановлені органами законодавчої влади й обов'язкові для справляння на всій території держави;
- місцеві податки й збір — обов'язкові платежі юридичних осіб (а також громадян) до місцевих бюджетів; їхня особливість полягає в тому, що, на відміну від загальнодержавних податків, чинним законодавством визначені тільки види місцевих податків і зборів, їх граничні розміри, платників та порядок обчислення. Конкретні ж види податків для кожної місцевості (населеного пункту), їхні ставки, порядок сплати встановлюють і визначають органи місцевого самоврядування відповідно до переліку і в межах установлених граничних розмірів.

5. За співвідношенням між ставкою податку та величиною об'єкта оподаткування:

- прогресивні податки — податки, середня ставка яких зростає зі зростанням суми об'єкта оподаткування (доходу). Такі податки передбачають не тільки більшу абсолютну суму, а й більш значну частину податку внаслідок зростання суми доходу. Прикладом такого податку є прибутковий податок із громадян, який розраховується за прогресивною шкалою;

- пропорційні — податок, ставка якого не залежить від розміру об'єкта оподаткування;

- регресивні податки — податки, середня ставка яких знижується зі зростанням об'єкта оподаткування.

6. За об'єктом оподаткування:

- податки на доходи підприємств, організацій та громадян;
- податки на майно, землю, транспортні засоби тощо;
- податок на додану (новостворену) вартість;
- податки на використання природних ресурсів;
- інші податки.

7. За суб'єктом оподаткування:

- податки, які сплачують підприємства та організації (юридичні особи);
- податки, які сплачують громадяни (фізичні особи) — суб'єкти підприємницької діяльності.

Податкова система — це сукупність урегульованих правовими нормами податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів, що стягуються з юридичних і фізичних осіб на території певної держави, а також форми та методи побудови такої системи.

Кожній країні властива своя система оподаткування. Становлення податкової системи України відбувалося в непростий час розбудови державності та реформування економіки держави на ринкових засадах, за умов економічної нестабільності та гіперінфляції, хронічного дефіциту державного бюджету. Податкове законодавство формувалось на основі нормативної бази, успадкованої від адміністративно-командної системи, а засади національної податкової політики розроблялися під тиском не тільки об'єктивних економічних, а й політичних чинників без належного наукового обґрунтування та аналізу мікро- і макроекономічних наслідків запровадження різних податків та величини їх ставок.

Проте до 1995 року податкова система нашої держави як сукупність податків, зборів, інших платежів і внесків до бюджету і державних цільових фондів, платників податків та органів, що здійснюють контроль за правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю їх сплати, в основному була сформована. Недоліки цієї системи оподаткування, про які йтиметься далі, зумовили необхідність проведення податкової реформи. Ця реформа розпочалася 1996 року на засадах нової податкової політики, підвалини якої були закладені постановами Верховної Ради України: «Про основні положення податкової політики та податкової реформи в Україні» № 466/95 — ВР від 13 грудня 1995 року; «Про основні положення податкової політики в Україні» № 561/96 — ВР від 4 грудня 1996-го, а також Указом Президента України «Про заходи по реформуванню податкової політики» № 621/96 від 31 липня 1996 року. Податкова реформа має завершитися прийняттям Податкового кодексу України.

Усі податки, збори та обов'язкові платежі, які справляють на території України, поділяють на дві групи — загальнодержавні й місцеві. Загальнодержавні податки відповідно до Закону України «Про систему оподаткування» встановлює Верховна Рада України, їх стягують в обов'язковому порядку на всій території України незалежно від того, до якого бюджету вони надходять. Ні уряд, ні місцеві органи влади не мають права скасовувати ці податки або запроваджувати інші, встановлювати ставки оподаткування чи надавати пільги (за винятком тих, що передбачені чинним законодавством України).

Крім загальнодержавних податків у системі оподаткування України є два податки, які використовуються в спрощених системах оподаткування. Це — єдиний податок із суб'єктів малого підприємництва та фіксований сільськогосподарський податок.

В Україні існує два місцевих податки та чотирнадцять місцевих зборів. Їх перелік та порядок справляння регламентують Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» № 56-93 від 20 травня 1993

року та Закон України « Про систему оподаткування» № 77/97—ВР в редакції від 18 лютого 1997-го року.

Податки впливають на платоспроможність та фінансову стійкість підприємства, формування його фінансових ресурсів та інвестиційну діяльність, конкурентоспроможність продукції і загалом на поведінку підприємців щодо будь-якої діяльності — операційної, інвестиційної чи фінансової. Рівень цього впливу залежить від системи оподаткування — самих податків, рівня їх фіскальності, методів їх справляння, стабільності та досконалості системи.

Від сумарної величини податків, які сплачує підприємство за певний календарний період, залежить, по-перше, чистий прибуток підприємства і, по-друге, його потреба в обігових коштах для обслуговування процесу виробництва та реалізації.

Податкова система значною мірою визначає платоспроможність підприємства. З одного боку, правильна побудова цієї системи, її адекватність фінансовому стану більшості платників податків спроможні хоча б не збільшувати їхню заборгованість перед бюджетом; з іншого — застосування до підприємств з нестійким фінансовим станом норм податкового законодавства, а також тих, які регламентують штрафні санкції за недоїмки та протермінування платежів, може дуже швидко спричинити їхнє банкрутство. Проте неплатоспроможність багатьох українських підприємств зумовлена неподатковою системою.

Податкова система також може суттєво впливати на формування підприємствами власних фінансових ресурсів, основними джерелами яких є прибуток та амортизаційні відрахування. Проте якщо стосовно прибутку цей вплив є прямий і реалізується через прямі податки, що їх підприємство сплачує з прибутку, то на амортизацію податки впливають опосередковано — через вимоги податкового обліку, який регламентує норми амортизаційних відрахувань та можливості використання прискорених норм амортизації.

Послабити негативний вплив чинної системи оподаткування на фінансово-господарську діяльність суб'єктів підприємництва можна, на нашу думку, двома шляхами:

- зовнішній — зменшення податкового навантаження на підприємства та стабілізація системи оподаткування на тривалий час шляхом прийняття Податкового кодексу;
- внутрішній — зменшення суми сплачуваних підприємством податків, збору та обов'язкових платежів податкового характеру шляхом реалізації на підприємстві системи податкового планування, під яким розуміють вибір між різними варіантами здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства і розміщення його активів з метою досягнення найнижчого рівня податкових зобов'язань, що виникають при цьому.

Податковий кодекс є зведенням в єдиному цілісному документі всіх законодавчих актів щодо оподаткування. У ньому має бути закладено правовий фундамент системи податкових відносин, визначено основні засади процесу оподаткування в Україні, а також вміщені положення, які регламентують:

- основні засади правового регулювання податкових правовідносин;
- склад податкового законодавства України, його дію в часі та співвідношення з міжнародними договорами;
- систему податків та зборів, їх перелік і сутність елементів податку (збору);
- компетенцію органів щодо встановлення і скасування податку та збору;
- коло суб'єктів податкових правовідносин і права та обов'язки кожного з них;
- підстави виникнення (зміни, припинення) та порядок виконання обов'язків щодо сплати податку (збору);
- склад і порядок подання податкової звітності та форми і методи

проведення податкового контролю;

- види податкових правопорушень і відповідальності за їх вчинення (фінансова, кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова), давність притягнення до такої відповідальності, а також розмір податкових санкцій;
- процесуальні моменти податкового провадження під час вирішення справ щодо належного виконання обов'язку платником податку (збору) та про податкові правопорушення;
- порядок оскарження дій (бездіяльності) податкових органів та їх посадових осіб.

Основні функції, які має виконувати Податковий кодекс, полягають в :

- стабілізації податкового права і створенні таким чином прогнозованого, визначеного економічного середовища;
- забезпеченні єдиної термінології, уніфікації підходів до оподаткування, відповідальності за податкові правопорушення, з одного боку, податкового адміністрування - з іншого, що створює умови для спрощення податкового законодавства, робить його більш зрозумілим для платників податків;
- узгодженні податкових законів, ліквідації суперечностей між ними, встановленні механізмів взаємодії всіх елементів податкової системи в межах єдиного податкового правового простору, що забезпечує перетворення податкових законів на цілісну систему;
- створенні уявлення щодо загального податкового тягара у країні.

Лекція 14. Фінансові аспекти використання основних засобів та інших необоротних активів

Ефективність виробничо-господарської діяльності підприємства залежить від структури та інтенсивності використання його основних засобів. Тому важливим напрямом фінансової роботи на підприємстві є обґрунтування і вибір оптимальних джерел фінансування придбання та експлуатації основних засобів підприємства, оцінювання показників ефективності їх використання, формування ефективної амортизаційної та інвестиційної політики.

Капітал підприємства характеризує загальну вартість коштів (у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах), інвестованих у формування його активів.

Ефективність функціонування підприємства значною мірою залежить від структури його капіталу.

Оборотний капітал — частина капіталу підприємства, що інвестована в його оборотні активи (грошові кошти та їх еквіваленти, інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом періоду, що не перевищує один рік).

Основний капітал — частина капіталу, що інвестована в усі види його необоротних активів.

Необоротні активи — це активи підприємства, термін експлуатації або погашення яких перевищує один рік (365 днів). До необоротних активів належать основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, нематеріальні активи, довгострокові фінансові інвестиції, інші необоротні активи.

Основні засоби — це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення

адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більший ніж один рік (або ніж один операційний цикл) і вартість одиниці яких перевищує певну (встановлену на підприємстві) суму.

До інших необоротних матеріальних активів належать: бібліотечні фонди, малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові нетитульні споруди, природні ресурси, інвентарна тара, предмети прокату, інші необоротні матеріальні активи.

Нематеріальні активи підприємства — це права користування природними ресурсами, права користування майном, права на знаки для товарів і послуг, права на об'єкти промислової власності, авторські та суміжні з ними права, гудвіл, інші нематеріальні активи.

Довгострокові фінансові інвестиції — це фінансові інвестиції підприємства на період понад один рік, а також усі фінансові інвестиції, які не можуть бути вільно реалізовані підприємством у будь-який момент часу.

До інших необоротних активів належать:

- капітальні інвестиції в будівництво, в придбання (виготовлення) основних засобів, інших необоротних активів, а також нематеріальних активів;
- довгострокова дебіторська заборгованість (за майно, що передане у фінансову оренду, одержані довгострокові векселі, інша дебіторська заборгованість);
- відстрочені податкові активи; негативний гудвіл, інші не оборотні активи.

Основні засоби та інші необоротні активи зараховують на баланс (записують до бухгалтерського балансу) за їх початковою вартістю (собівартістю). У процесі експлуатації основні засоби та інші необоротні активи оцінюють за їх справедливою (ринковою або переоціненою), залишковою (балансовою) і ліквідаційною вартістю.

Початкова вартість — це історична (фактична) собівартість необоротних активів, що дорівнює сумі грошових коштів або справедливій вартості інших активів, сплачених (переданих), витрачених для придбання (створення) необоротних активів.

Початкова вартість об'єкта основних засобів та інших необоротних матеріальних активів складається із:

- суми, яку сплачує підприємство постачальникові активів або підрядникові за виконання будівельно-монтажних робіт, пов'язаних зі створенням необоротного активу, без непрямих податків;
- суми реєстраційних зборів, державного мита та екологічних платежів, які необхідно сплатити в зв'язку з придбанням (отриманням) прав на об'єкт основних засобів та інших необоротних матеріальних активів;
- суми ввізного мита (при імпорті необоротних активів);
- суми непрямих податків у зв'язку з придбанням (створенням) основних засобів та інших необоротних матеріальних активів (якщо їх не відшкодовують підприємству);
- витрат, пов'язаних зі страхуванням ризиків доставки основних засобів та інших необоротних матеріальних активів;
- витрат на установку, монтаж, налагодження і та ін., безпосередньо пов'язаних із доведенням основних засобів та інших необоротних матеріальних активів до стану, що придатний для використання.

Початкова вартість нематеріального активу, придбаного підприємством, складається з ціни (вартості) придбання (окрім отриманих торговельних знижок), мита, непрямих податків, що не підлягають відшкодуванню, та інших витрат, безпосередньо пов'язаних із його придбанням і доведенням до стану, придатного для використання за призначенням.

Собівартість фінансової інвестиції включає ціну її придбання, комісійні винагороди, мито, податки, збір, обов'язкові платежі та інші витрати, безпосередньо пов'язані з придбанням фінансової інвестиції.

Справедлива вартість необоротного активу — це сума, за якою може бути здійснений обмін активу в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами. Визначення справедливої вартості активів регулює Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 19 «Об'єднання підприємств». Справедлива вартість необоротного активу становить його ринкову або відновлювальну (переоцінену) вартість на певну дату.

Переоцінену вартість необоротних активів обчислюють множенням їх балансової вартості на коефіцієнт індексації.

Залишкова {балансова} вартість необоротних активів — це різниця між початковою або переоціненою вартістю необоротних активів і сумою їх зношення.

Ліквідаційна вартість необоротних активів — це сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення терміну їх корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з їх продажем чи ліквідацією.

Необоротні активи використовують в основній (основне і допоміжне виробництво), операційній, фінансовій та інвестиційній діяльності підприємства. Найважливішою складовою необоротних активів виробничого підприємства є основні засоби.

Основні засоби класифікують за такими ознаками:

а) щодо участі у виробничому процесі:

- виробничі основні засоби (основні засоби, які використовують в основній діяльності) — основні засоби, які беруть безпосередню участь у виробництві продукції, виконанні робіт і наданні послуг;

- невиробничі основні засоби — які не беруть безпосередньої участі у виробництві продукції, виконанні робіт чи наданні послуг (об'єкти соціально-культурного і побутового призначення, житлові будинки, гуртожитки);

б) щодо призначення:

- земельні ділянки;
- капітальні витрати на поліпшення земель;
- будинки, споруди та передавальні пристрої;
- машини та обладнання;
- транспортні засоби;
- інструменти, прилади, інвентар (меблі);
- робоча і продуктивна худоба;
- багаторічні насадження;
- інші основні засоби;

в) щодо ставок нарахування амортизації з метою оподаткування:

- основні засоби першої групи — будівлі, споруди, передавальні пристрої;

- основні засоби другої групи — автомобільний транспорт, меблі, офісне обладнання, електронно-обчислювальні машини та інше обладнання для автоматизованої обробки інформації, побутові прилади, інструменти, телефони, мікрофони, рації;

- основні засоби третьої групи — робочі машини, устаткування і всі інші основні засоби, які не входять до перших двох груп;

г) щодо належності підприємству:

- власні основні засоби;
- залучені основні засоби (наприклад, орендовані);

д) щодо форми участі в підприємницькій діяльності:

- активна частина основних засобів (машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади);

- пасивна частина основних засобів (будинки, споруди,

господарський інвентар, земельні ділянки).

Частка вартості окремих груп основних засобів у загальній вартості основних засобів підприємства характеризує їх структуру.

Амортизація — це системний розподіл вартості необоротних активів, яка амортизується, протягом терміну їх корисного використання. Вартість необоротних активів, яка амортизується, обчислюють як різницю між їх початковою (переоціненою) та ліквідаційною вартістю.

Амортизаційні відрахування — це специфічний вид фінансових ресурсів. З одного боку, амортизаційні відрахування — це витрати підприємства, оскільки їх суму, нараховану на виробничі необоротні активи, включають до собівартості продукції, робіт, послуг. Водночас, у складі виторгу (доходу) від реалізації продукції суму амортизаційних відрахувань розглядають як цільовий фонд, складову фінансових ресурсів, що призначені для відтворення зношених у процесі виробництва необоротних матеріальних і нематеріальних активів.

Амортизація основних засобів. Згідно з чинним законодавством виділяють дві групи методів обчислення амортизації основних засобів підприємства. До першої групи належать фінансові методи нарахування амортизації, які використовують у фінансовому обліку та фінансовій звітності. До другої групи належать методи нарахування амортизації основних засобів, які застосовують у податковому обліку під час обчислення об'єкта оподаткування податком на прибуток і заповнення декларації щодо прибутку підприємства. Порядок нарахування амортизації основних засобів у фінансовому обліку регулює Полуження (стандарт) бухгалтерського обліку № 7 «Основні засоби». Нарухування ж амортизації у податковому обліку регламентує Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» (№ 283/97 — ВР) від 22 травня 1997 року. Підприємство має право у фінансовому обліку та у фінансовій звітності застосовувати норми і методи нарахування амортизації, що передбачені податковим законодавством.

Амортизацію основних засобів підприємства у фінансовому обліку нараховують за такими методами:

- прямолінійний;
- зменшення залишкової вартості;
- прискореного зменшення залишкової вартості;
- кумулятивний;
- виробничий.

Амортизацію основних засобів (згідно з податковим законодавством) можна нараховувати:

- звичайним (податковим) методом за встановленими ставками для кожної групи основних засобів;
- методом прискореної амортизації.

У фінансовому обліку амортизації підлягають усі основні засоби, крім землі.

Термін корисного використання (експлуатації) об'єкта основних засобів переглядають у випадках зміни очікуваних економічних вигід від його використання. При цьому амортизацію об'єкта основних засобів нараховують, виходячи з нового терміну корисного використання, починаючи з місяця, наступного за місяцем зміни терміну його корисного використання.

Амортизацію основних засобів нараховують із застосуванням таких методів:

1) прямолінійного, за яким річну суму амортизації обчислюють поділом вартості, яку амортизують на очікуваний період корисного використання об'єкта основних засобів;

2) зменшення залишкової вартості, за яким річну суму амортизації визначають як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітної періоду (або початкової вартості на дату початку нарахування амортизації) на річну норму амортизації;

3) прискореного зменшення залишкової вартості. За цим методом річну суму амортизації визначають як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або початкової вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Річну норму амортизації при застосуванні методу прискореного зменшення залишкової вартості обчислюють, виходячи з терміну корисного використання об'єкта і подвоюють;

4) кумулятивного, за яким річну суму амортизації визначають як добуток вартості, яку амортизують, та кумулятивного коефіцієнта.

Кумулятивний коефіцієнт розраховують поділом кількості років, що залишаються до кінця очікуваного терміну використання об'єкта основних засобів, на суму кількості років його корисного використання:

5) виробничого, за яким річну (місячну) суму амортизації розраховують як добуток фактичного річного (місячного) обсягу виготовлення продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації.

Виробничу ставку амортизації обчислюють поділом вартості, що підлягає амортизації, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) із використанням об'єкта основних засобів.

Метод амортизації підприємство обирає самостійно з урахуванням очікуваного способу отримання економічних вигід від використання об'єкта основних засобів.

Нарахування амортизації за новим методом розпочинають із місяця, наступного за місяцем прийняття рішення щодо зміни методу амортизації. Амортизацію нараховують щомісяця шляхом поділом річної суми амортизації на 12.

Нарахування амортизації починають з місяця, наступного за місяцем, в якому об'єкт основних засобів став придатним для корисного використання і припиняють, починаючи з місяця, наступного за місяцем вибуття об'єкта основних засобів з експлуатації.

Підприємство може індексувати початкову вартість та суму зношеності (амортизації) основних засобів.

У фінансовому обліку переоцінку здійснюють у тих випадках, коли залишкова вартість об'єкта основних засобів більше ніж на 10 відсотків відрізняється від їх справедливої вартості на дату складання балансу. Індекс переоцінки (дооцінки чи уцінки) визначають поділом справедливої вартості об'єкта основних засобів на його залишкову вартість.

Підприємство може застосовувати норми і методи нарахування амортизації основних засобів, що передбачені податковим законодавством.

Згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» обчислюють суму амортизації основних засобів, на яку зменшують об'єкт оподаткування податку на прибуток підприємства.

Суму амортизаційних відрахувань розраховують щокварталу за формулою:

$$A_p = B_i \times H_a / 100, \quad (14.1)$$

де B_i — балансова вартість окремого i -го об'єкта основних засобів першої групи або балансова вартість i -тої (другої та третьої) групи основних засобів на початок звітного кварталу.

У податковому обліку амортизацію нараховують за кожним окремим об'єктом основних засобів першої групи до досягнення балансовою вартістю такого об'єкта розміру 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Залишкову вартість такого об'єкта відносять до валових витрат відповідного податкового періоду. Амортизацію основних засобів другої і третьої груп нараховують доти, доки балансова вартість групи основних засобів загалом не буде дорівнювати нулю.

Використаємо дані наведеного вище прикладу для обчислення суми амортизаційних відрахувань звичайним методом згідно з податковим

законодавством. Припустімо, що під час експлуатації капітального ремонту і модернізації верстата не проводили.

Підприємства мають право приймати рішення щодо застосування (для податкових розрахунків) прискореної амортизації основних засобів третьої групи (крім тих випадків, коли підприємства випускають продукцію, ціну на яку регулює держава або яка є монопольною). Застосовуючи метод прискореної амортизації основних засобів, річну суму амортизаційних відрахувань (A_p) обчислюють за нормами амортизації (H_a) до початкової вартості об'єкта основних засобів (B_p) за формулою:

$$A_p = B_p \times H_a / 100 \quad (14.2)$$

Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» установлені такі норми прискореної амортизації основних засобів за роками експлуатації:

перший рік — 15%;

другий рік - 30%;

третій рік — 20%;

четвертий рік — 15%;

п'ятий рік — 10%;

шостий рік - 5%;

сьомий рік — 5%.

Згідно з податковим законодавством підприємства мають право здійснювати щорічну індексацію балансової вартості груп основних засобів та нематеріальних активів.

У разі застосування коефіцієнта індексації необхідно обчислити капітальний дохід підприємства, що дорівнює різниці між балансовою вартістю відповідної групи основних засобів (нематеріальних активів), визначеною на початок звітного року із застосуванням коефіцієнта індексації, і балансовою вартістю цієї ж групи основних засобів (нематеріальних активів) до такої індексації.

За методом прискореної амортизації для основних засобів третьої групи коефіцієнт індексації не застосовують.

Амортизацію інших необоротних матеріальних активів нараховують за такими ж методами, які застосовуються для нарахування амортизації об'єктів основних засобів.

Амортизацію малоцінних необоротних матеріальних активів і бібліотечних фондів можна нараховувати одним із двох методів:

- 1) 50% вартості у перший місяць їх експлуатації і 50% у місяці списання активів із балансу;
- 2) 100% вартості у перший місяць експлуатації.

Зношеність (амортизацію) нематеріальних активів нараховують протягом терміну їх корисного використання, який встановлює підприємство самостійно, але не більше ніж 20 років.

Обчислення суми амортизаційних відрахувань здійснюють за методами, які використовують для основних засобів.

Метод амортизації нематеріального активу підприємство обирає самостійно, виходячи з умов отримання майбутніх економічних вигід. Якщо такі умови визначити неможливо, то амортизацію нараховують із застосуванням прямолінійного методу.

Для розрахунку суми амортизації нематеріальних активів їх ліквідаційну вартість зазвичай прирівнюють до 0.

Згідно з податковим законодавством зношеність (амортизацію) нематеріальних активів нараховують за прямолінійним методом, виходячи з терміну їх корисного використання, але не більше 10-и років безперервної експлуатації.

Коштом амортизаційних відрахувань фінансують витрати на придбання основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, їх самостійне виготовлення для власних потреб, витрати на їх оновлення, реконструкцію, дообладнання тощо.

Первинною основою створення необоротних активів підприємства є його статутний капітал. Статутний капітал (фонд) формують засновники (держава або фізичні чи юридичні особи), вкладаючи в підприємство грошові кошти або передаючи йому нематеріальні і матеріальні активи. Це дає змогу сформувати початкові основні засоби та інші необоротні активи підприємства. У процесі функціонування й розвитку підприємство оновлює і збільшує обсяги своїх необоротних активів.

Відтворення необоротних активів — це процес постійного їх оновлення. Розрізняють просте (у тому самому обсязі) і розширене (кількісне та якісне збільшення) відтворення необоротних активів.

Відтворення необоротних активів відбувається внаслідок інвестиційної діяльності підприємства.

Інвестиції — це грошові, майнові та інтелектуальні цінності, які вкладають в об'єкти підприємницької діяльності, а також в об'єкти інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

У процесі інвестиційної діяльності відбувається створення і придбання основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, корпоративних прав і цінних паперів в обмін на кошти або майно підприємства.

Інвестиції можуть здійснювати у формі:

- грошових коштів та їх еквівалентів (цільові вклади, паї, акції та інші цінні папери);
- майна (будівлі, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності);
- майнових прав, що впливають з авторського права, ноу-хау, досвіду та інших інтелектуальних цінностей, права користування землею, іншими природними ресурсами тощо.

За видами інвестиції розрізняють на капітальні, фінансові, інтелектуальні та реінвестиції.

Капітальні {реальні} інвестиції — це вкладення коштів у придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів та необоротних матеріальних активів, що підлягають амортизації.

Фінансові інвестиції — це придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів, інших фінансових інструментів (активів), які утримує підприємство з метою збільшення прибутку (відсотків, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу або інших вигід для інвестора. Фінансові інвестиції підприємства поділяють на прямі та портфельні.

Прямі фінансові інвестиції — це внесення коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, пайові свідоцтва), емітовані такою юридичною особою.

Портфельні фінансові інвестиції — це кошти, вкладені в цінні папери, деривативи та інші фінансові активи на біржовому ринку (за винятком операцій із купівлі акцій як безпосередньо платником податку, так і пов'язаними з ним особами, в обсягах, що перевищують 50% загальної суми акцій, емітованих іншою юридичною особою, які належать до прямих інвестицій).

Інтелектуальні інвестиції — це вкладення коштів у підготовку фахівців, наукові розробки, патенти, ноу-хау, запозичення досвіду.

Реінвестиції — це здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок фонду (прибутку), отриманого від інвестиційних операцій.

Для забезпечення відтворення основних засобів, інших матеріальних необоротних активів та нематеріальних активів здійснюють капітальні (реальні) інвестиції.

Реалізація капітальних інвестицій відбувається шляхом нового будівництва (створення), модернізації, реконструкції, технічного переозброєння, добудови і дообладнання діючих необоротних матеріальних і нематеріальних активів.

Для визначення обсягів і джерел фінансування капітальних інвестицій фахівці фінансової служби підприємства розробляють їх бюджет.

Бюджет капітальних інвестицій розробляють строком на один рік. Він має бути узгоджений із загальною стратегією розвитку підприємства.

Бюджет капітальних інвестицій включає такі показники:

- початкову вартість необоротних матеріальних активів на початок планового періоду;
- вартість устаткування, інших необоротних матеріальних активів, які підлягають заміні або продажу протягом планового періоду;
- суму невикористаних амортизаційних відрахувань на початок планового періоду;
- суму амортизаційних відрахувань, яку буде нараховано протягом планового періоду;
- орієнтовну суму амортизаційних відрахувань, які нараховують на необоротні активи, заплановані для придбання протягом планового періоду;
- очікувану вартість необоротних активів і суму амортизаційного фонду на кінець планового періоду тощо.

На підставі бюджету приймають рішення щодо обсягу капітальних інвестицій підприємства. Під час складання бюджету капітальних інвестицій слід обирати найефективніші для підприємства напрями їх здійснення, тобто слід оптимізувати структуру капітальних інвестицій. Виділяють технологічну і відтворювальну структуру.

Технологічна структура характеризує співвідношення інвестицій в:

- науково-дослідні і проектні роботи;
- будівельні роботи;
- придбання устаткування, інструментів, обладнання;
- монтаж устаткування;
- інші капітальні роботи.

Відтворювальна структура характеризує співвідношення капітальних інвестицій у:

- нове будівництво;
- технічне переозброєння і реконструкцію;
- розширення діючих підприємств;
- витрати на капітальний ремонт об'єктів основних засобів

Підприємства можуть здійснювати капітальні інвестиції двома способами: підрядним і господарським. У разі застосування підрядного способу, створення (будівництво) і монтаж обладнання об'єктів необоротних активів здійснюють спеціальні підрядні організації. За господарського способу підприємство виконує будівельно-монтажні роботи самостійно, власними силами. Господарський спосіб застосовують при зведенні і реконструкції невеликих, простих із технологічного погляду об'єктів необоротних матеріальних активів.

Порядок фінансування капітальних інвестицій залежить від способу ведення капітальних робіт. Підприємства можуть фінансувати процес відтворення необоротних активів із власних і довгостроково залучених фінансових ресурсів, а також із централізованих фінансових ресурсів.

До власних фінансових ресурсів належать: кошти засновників (учасників) підприємства; фонди підприємства, створені за рахунок прибутку; резервні фонди; амортизаційний фонд; кошти від продажу власного майна; кошти від здачі власного майна в оренду; кошти, отримані внаслідок використання внутрішніх ресурсів у будівництві господарським способом ведення будівельно-монтажних робіт (у результаті мобілізації внутрішніх ресурсів через скорочення потреби в обігових коштах на плановий рік; оптимізації запасів, витрат майбутніх періодів, незавершеного виробництва, зниження собівартості будівельно-монтажних робіт) тощо.

До залучених ресурсів фінансування процесу відтворення необоротних матеріальних активів належать: довгострокові кредити банків; кошти від емісії облігацій та інших довгострокових боргових зобов'язань тощо.

До централізованих фінансових ресурсів належать кошти: Державного та місцевих бюджетів; державних і міжнародних цільових фондів; інших благодійних фондів.

Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 7 «Основні засоби», витрати, які здійснюються для підтримання об'єкта активів у робочому стані та одержання початково визначеної суми майбутніх економічних вигід від його використання, включаються до фінансового обліку поточних витрат підприємства. Суму витрат на проведення модернізації, модифікації, добудови, дообладнання, реконструкції і капітального ремонту, що приводить до зростання обсягу майбутніх економічних вигід, відносять на збільшення початкової вартості об'єктів основних засобів.

При обчисленні податку на прибуток (у податковому обліку) платники податку мають право протягом звітного року віднести до валових витрат будь-які витрати, пов'язані з поліпшенням основних засобів, у сумі, що не перевищує десяти відсотків сукупної балансової вартості груп основних засобів на початок звітного періоду. Витрати, що перевищують зазначену суму, відносять на збільшення балансової вартості окремого об'єкта основних засобів першої групи чи балансової вартості основних засобів другої і третьої груп, вони підлягають амортизації за нормами, передбаченими для відповідних основних засобів.

Важливо визначити оптимальну структуру джерел фінансування капітальних інвестицій, яка залежить від таких основних факторів: рівня оподаткування доходів підприємства; темпів зростання обсягів реалізації продукції; структури активів підприємства; стану ринку капіталу; відсоткової політики банків; рівня управління фінансовими ресурсами та фінансової стратегії підприємства тощо. При цьому спочатку слід максимально використати власні джерела фінансування капітальних інвестицій, а після цього — визначити обсяг і способи залучення інших фінансових ресурсів.

У процесі виробничої і фінансової діяльності підприємства зацікавлені в збереженні й ефективному використанні основних засобів та інших необоротних активів. Для оцінки та аналізу цих процесів використовують систему, яка включає показники:

- забезпечення підприємства основними засобами;
- стану основних засобів;
- ефективності використання основних засобів.

Рівень забезпечення підприємства основними засобами характеризує:

- а) показник фондомісткості виробництва, який розраховують як відношення середньої балансової вартості основних засобів до обсягу виготовленої за цей же період (рік, квартал) продукції;
- б) показник фондоозброєності праці, що визначають як відношення вартості основних засобів до чисельності працівників підприємства;
- в) коефіцієнт реальної вартості основних виробничих засобів у вартості майна підприємства, який обчислюють як відношення балансової (залишкової) вартості основних виробничих засобів до вартості всього майна підприємства.

Для оцінки стану основних засобів підприємства використовують такі показники:

- а) коефіцієнт зношеності основних засобів; обчислюють його як відношення суми нарахованої зношеності основних засобів до їх початкової вартості;
- б) коефіцієнт придатності основних засобів, який визначають діленням залишкової вартості основних засобів на їх початкову вартість;
- в) коефіцієнт оновлення основних засобів, який розраховують як частку від ділення вартості придбаних у звітному періоді основних засобів до вартості основних засобів на кінець звітного періоду;

г) коефіцієнт вибуття основних засобів — обчислюють діленням вартості вибулих у звітному періоді основних засобів на вартість основних засобів на початок звітного періоду.

Оцінку ефективності використання основних засобів здійснюють за такими основними показниками:

а) фондівдача основних засобів, яку розраховують як відношення обсягу виготовленої продукції за звітний період до середньої вартості основних засобів за цей же період;

б) рентабельність основних засобів, яку обчислюють (у відсотках) діленням прибутку підприємства за звітний період на середню вартість основних засобів за цей же період.

Ефективність функціонування підприємства забезпечують при високому рівні оновлення основних засобів, підвищенні коефіцієнта їх придатності, зростанні показників фондівдачі та рентабельності основних засобів і зниженні показника фондомісткості виробництва.

Лекція 15. Кредитування підприємства

У процесі функціонування підприємства можуть виникнути ситуації, коли його власних фінансових ресурсів починає не вистачати для фінансового забезпечення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, що зумовлює потребу залучення зовнішніх фінансових ресурсів. Основною формою залучення фінансових ресурсів із зовнішніх джерел є кредитування. Підприємства можуть тимчасово поповнювати свої фінансові ресурси, оформляючи банківські або комерційні кредити, залучаючи кошти інших кредиторів тощо. Від форми та умов кредитування підприємницької діяльності залежить швидкість обертання обігових коштів підприємства, його витрати і прибуток. Працівникам фінансової служби підприємства слід обирати такі способи кредитування, які могли б забезпечувати найефективнішу його господарську діяльність.

Кредит — це позичка в грошовій або товарній формі, яку надає банк юридичній або фізичній особі (кредитором) іншій особі (позичальникові) на умовах терміновості, повернення, платності, цільового характеру і забезпечення. Кредит є формою вияву кредитних відносин між тим, хто надає кредит, і тим, хто його отримує, і водночас є формою позичкового капіталу (у грошовій або товарній формі). За користування кредитом позичальники сплачують відсотки, суму яких не включають до собівартості продукції (робіт, послуг), а відносять до витрат фінансової діяльності підприємства. У податковому обліку витрати підприємства на сплату відсотків за користування кредитними ресурсами відносять до складу валових витрат підприємства, унаслідок чого зменшується сума об'єкта оподаткування податку на прибуток.

Основними чинниками, які зумовлюють виникнення кредитних відносин, є:

а) загальноекономічні чинники (товарне виробництво, товарообмін, комерційний розрахунок у діяльності підприємства);

б) специфічні чинники (сезонний характер виробництва, різниця між обсягом нагромадження коштів та їх витрачанням на підприємстві, різниця між наявними та необхідними обіговими коштами тощо).

Одні з цих чинників мають об'єктивний характер (товарообмін, сезонність виробництва, нерівномірність кругообігу коштів тощо), а інші — суб'єктивний (організація виробництва, постачання і збуту, розвиток товарного ринку).

Об'єктами кредитних відносин є грошові та товарно-матеріальні цінності, витрати на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, платіжні та розрахункові операції підприємства, щодо яких укладають кредитний договір.

Суб'єктами кредитних відносин можуть бути будь-які самостійні суб'єкти підприємництва.

Підприємства залучають кредитні ресурси для того, щоб поповнити обігові кошти, необхідні для фінансування своєї поточної діяльності (збільшення виробничих запасів, обсягу незавершеного виробництва, витрат майбутніх періодів), а також для реалізації інвестиційних проектів. Визначаючи обсяг кредитування, зіставляють потребу підприємства у фінансових ресурсах (як загалом, так і за окремими напрямками його діяльності) із сумою наявних фінансових ресурсів підприємства.

Необхідний обсяг залучення підприємством кредитних ресурсів обчислюють за формулою:

$$K_{\text{зал}} = K_{\text{з}} - K_{\text{вл}} - K_{\text{п}} + K_{\text{кр}}, \quad (15.1)$$

де $K_{\text{зал}}$ — необхідний обсяг залучення кредитних ресурсів у плановому періоді, грн.;

$K_{\text{з}}$ — загальна потреба в обігових коштах підприємства у плановому періоді, грн.;

$K_{\text{вл}}$ — обсяг власних обігових коштів підприємства на початок планового періоду, грн.;

$K_{\text{п}}$ — обсяг поповнення власних обігових коштів за рахунок прибутку підприємства у плановому періоді, грн.;

$K_{\text{кр}}$ — обсяг зменшення кредиторської заборгованості підприємства у плановому періоді порівняно зі звітним, грн.

Після обчислення суми залучення підприємством кредитних ресурсів визначають термін їх залучення — час від моменту надання кредиту до моменту його повного погашення та сплати відсотків.

Кредити, які можуть отримувати підприємства, класифікують за кредиторами, формами та видами, метою використання, терміном надання, забезпеченням, порядком надання.

Кредиторами підприємства можуть бути банки, банківські установи, інші підприємства, держава, міжнародні фінансово-кредитні установи тощо, а формами кредитування — товарна і грошова.

За видами кредити поділяють на такі:

- банківські, що є економічними відносинами між кредиторами (банками) і позичальниками з приводу надання коштів на умовах терміновості, платності, повернення, цільового характеру, матеріального забезпечення;
- комерційні — короткотермінові кредити, які надають продавці (виробники) покупцям у формі відтермінування оплати за продані товари, виконані роботи чи надані послуги;
- державні — це сукупність кредитних відносин між державою і суб'єктами господарювання;
- лізингові — кредитні відносини, що відображають стосунки між юридичними особами, які виникають унаслідок оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

За метою використання розрізняють кредити:

- для фінансування обігових коштів;
- для фінансування необоротних активів.

За терміном надання кредити поділяють на такі:

- короткострокові (терміном до 1 року);
- середньострокові (терміном від 1 до 5 років);
- довгострокові (терміном понад 5 років).

За порядком надання виділяють кредити:

- прями, за яких кредитування підприємства здійснює один кредитор;
- консорціумні, за яких кредитування підприємства (або групи підприємств) здійснює група кредиторів на чолі з головним банком (банківським консорціумом);
- позики участі, за яких банки передають (уступають) частину позики іншим кредиторам (навіть без відома підприємства-позичальника).

Банківський кредит — це основна форма кредиту, за якої банк надає клієнтові у тимчасове використання частину власного або залученого капіталу

на умовах повернення зі сплатою банківського відсотка.

Банківське кредитування підприємства здійснюють на основі таких принципів, як терміновість, повернення, забезпечення, платність, цільове використання.

Окрім того, банківський кредит класифікують за такими ознаками:

- за цільовим призначенням: для поповнення основного капіталу підприємства; кредит для поповнення оборотного капіталу підприємства; для викупу майна при приватизації. Забороняється надання банківських кредитів для покриття збитків, сплати податків до бюджету і позабюджетних фондів, для збільшення статутного капіталу, за наявності в підприємства простроченої заборгованості, підприємствам-банкрутам тощо;
- за відсотковою ставкою: кредити з плаваючою відсотковою ставкою; кредити з фіксованою відсотковою ставкою;
- за валютою: кредит у національній валюті; кредит в іноземній валюті;
- за забезпеченням: забезпечені (гарантовані нерухомістю, цінними паперами, товарно-матеріальними цінностями, нематеріальними активами, поручительством тощо); бланкові — незабезпечені кредити, які надають тільки фінансово - стійким підприємствам на короткий термін (від одного до десяти днів);
- за терміном погашення: онкольний (погашають на першу вимогу банку); короткостроковий (до одного року); середньостроковий (від одного до п'яти років); довгостроковий (понад п'ять років);
- за характером погашення: кредит погашають одноразовим внеском; дисконтний кредит погашають на виплату (поступово, частинами);
- за методом стягнення банківського відсотка: його сплачують під час надання кредиту; відсоток сплачують рівними

частинами впродовж терміну кредиту; відсоток сплачують у момент повернення кредиту;

- за видами обслуговування: кредит (позика) на строк; кредитна лінія; контокорентний кредит (овердрафт); кредит під урахування векселів; кредитно-гарантійні послуги (акцептний кредит, авальований кредит); послуги кредитного характеру (факторинг).

Строковий кредит — це кредит, який надають повністю відразу ж після укладення кредитної угоди. Його погашають періодичними внесками або одноразово після закінчення терміну надання кредиту.

Кредитна лінія — це оформлена договором згода банку надати позичальникові кредит протягом певного часу (як правило, одного року) у розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовленої суми (ліміту кредиту).

Контокорентний кредит (овердрафт) — це вид банківського кредиту в національній або іноземній валюті, яку надають потенційному клієнтові понад залишок його коштів на поточному рахунку в банку. Суму і термін контокорентного кредиту визначають господарськими потребами підприємства, але в межах ліміту, визначеного кредитним договором. З оформленням контокорентного кредиту обороти на поточному рахунку клієнта сальдують, а в разі появи на рахунку від'ємного (дебетового) сальдо, що має назву овердрафт, клієнтові оформляють позику.

Контокорентний кредит надають на підставі попередньо укладеного на певний термін договору за контокорентом (як бланковий, так і під забезпечення). Відсотки за користування контокорентним рахунком є найвищими в банківській практиці, однак їх нараховують лише за фактичні дні користування кредитом.

Кредит під урахування векселів (обліковий кредит) — це короткостроковий кредит (терміном до 90 днів), який банківська установа надає пред'явникові векселів, обліковуючи (скуповуючи) їх до настання

терміну оплати зобов'язань за ними і сплачуючи пред'явникові векселів їх номінальну вартість мінус дисконт.

Дисконт — це сума знижки (відсотка), яку утримують банки при здійсненні операцій з урахування (обліку) векселів. Величина дисконту (Д) прямо пропорційна числу днів, що залишаються від дня врахування (обліку) векселів до терміну оплати за ними (Т), номіналові векселя (Не) та розмірові банківської відсоткової ставки (Со). Суму дисконту векселів обчислюють за формулою:

$$Д=(Т \times Нe \times Со) / 360 \times 100. \quad (15.2)$$

Акцептний кредит — це один із видів короткострокових кредитів банків, що пов'язаний із вексельним обігом. На відміну від облікового кредиту, який надають векселетримачеві (одержувачеві коштів за векселем), акцептний кредит надають векселедавцеві (платникові за векселем) і є гарантійною послугою. Зазвичай кредитну угоду оформляють із використанням переказного векселя, в якому одержувач коштів указує платника, який повинен акцептувати вексель (дати згоду здійснити платіж). Підприємство-векселедавець (платник) виставляє вексель на банк, який при цьому стає трасатом. Банк акцептує вексель за умови, що до настання терміну платежу за векселем підприємство-векселедавець внесе до банку суму, що потрібна для його погашення. Для підприємства акцептний кредит є дешевим, оскільки за нього слід сплачувати лише комісійні (за акцепт векселя).

Авальний кредит — це кредит, що призначений для сплати банком за зобов'язаннями клієнта в тому разі, коли сам клієнт не зможе цього зробити у формі поручительства або гарантії. Авальний кредит здійснюють у формі авалю векселя. Банківська гарантія має компенсувати ризик господарської діяльності ділових партнерів клієнта. За авальний кредит сплачують комісійні, величина яких залежить від виду вимоги, що впливає з гарантії, а також від терміну дії гарантії.

Крім того, за наданий кредит сплачують відсоток відповідно до чинних ставок (за умови, що банк-аваліст погашає суму векселя за платника).

Принципова відмінність між авальним і акцептним кредитами полягає у характері відповідальності банку. При авальному кредиті — це додаткова відповідальність, при акцептному — це первинна відповідальність (банк і боржник несуть солідарну відповідальність за кредитом).

Часто застосовують позику під заставу векселів. У цьому разі банк депонує векселі за певний відсоток (60—90%) від їх номіналу як заставу платежу. При погашенні боргу векселі повертають заставодавцеві.

До банківських послуг кредитного характеру належить факторинг. Факторинг — це система фінансування, за умовами якої банк (чи фактор-фірма) скуповує права вимоги щодо виплат за фінансовими зобов'язаннями, придбаними у різних осіб. Здебільшого банк купує дебіторські рахунки (рахунки-фактури) на поставлені товари чи надані послуги.

Факторингова угода передбачає, що підприємство-постачальник поступається банкові-посереднику правом отримання платежів від платників за поставлені товари чи надані послуги. Банк-посередник у день подання на інкасо платіжних вимог оплачує їх постачальникові і сам завершує розрахунки з покупцями.

Таким чином, надходження виторгу від реалізації продукції за виконані роботи чи надані послуги не залежить від платоспроможності платників, терміну оборотності коштів у розрахунках та інших чинниках. Банк може оплатити постачальникові і платіжні вимоги, відправлені в банки платників раніше й акцептовані платниками, але не оплачені через брак коштів на їх рахунках.

Клієнт (постачальник), продавши дебіторський борг, отримує від банку кошти в розмірі 80—90% від суми боргу. Решту 10—20% від суми боргу банк тимчасово стягує як компенсацію ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає сплачену суму клієнтові (мінус комісійні та відсотки за

факторинговий кредит). Факторингова операція дає змогу підприємству-продавцеві в короткі терміни рефінансувати дебіторську заборгованість.

Плата за здійснення факторингової операції включає суму відсотків за користування факторинговим кредитом та комісійну винагороду. Виділяють такі види факторингових операцій :

1) за місцезнаходженням суб'єктів факторингової операції:

- внутрішній факторинг, за якого постачальник, покупець і банк перебувають в одній країні;
- зовнішній факторинг, за якого суб'єкти факторингової операції перебувають у різних державах;

2) за ступенем охоплення факторингом розрахунків за реалізовану продукцію:

- оплата всієї реалізованої продукції;
- оплата частини реалізованої продукції;

3) за способом повідомлення дебіторів підприємства:

- конвенційний (відкритий) факторинг, за якого підприємство-постачальник повідомляє підприємство-покупця про те, що право на одержання оплати переуступлено банкові або факторинговій компанії;
- конфіденційний (закритий) факторинг, за якого контрагентів постачальника не повідомляють про переуступку прав на одержання оплати банкові чи факторинговій компанії;

4) за формою взаємовідносин підприємства та банку:

- факторинг із правом регресу, який дозволяє банкові (факторинговій компанії) повернути постачальникові розрахункові документи, від оплати яких відмовився покупець;
- факторинг без права регресу, за якого банк (факторингова компанія) бере на себе всі ризики щодо платежу;

5) за повнотою надання послуг:

- повний факторинг, який передбачає факторингове кредитування, а також бухгалтерське, інформаційне, рекламне, збутове та юридичне обслуговування клієнта; частковий факторинг, за якого здійснюють тільки кредитне факторингове обслуговування;

б) за порядком оплати розрахункових документів постачальника:

- факторинг із попередньою оплатою, за якого оплату розрахункових документів постачальника здійснюють негайно після подання їх до банку (до факторингової компанії);

- факторинг без попередньої оплати, за якого банк (факторингова компанія) зобов'язаний оплатити розрахункові документи в день їх оплати боржником.

Процедура отримання банківського кредиту складається з таких основних етапів:

а) попередні переговори щодо можливості укладення кредитної угоди;

б) подання до банку заявки та інших документів на отримання кредиту (клопотання, копія засновницьких документів; бізнес-план проекту або техніко-економічне обґрунтування; баланси та звіти щодо фінансових результатів підприємства за три останні роки діяльності; перелік та розрахунок вартості майна, яке передають під заставу; копію контрактів, які підтверджують, що виторг від них забезпечує окупність проекту; розшифрування дебіторської і кредиторської заборгованості тощо);

в) оцінка банком кредитоспроможності позичальника та ефективності комерційної угоди;

г) згода банку на надання кредиту й підписання кредитного договору між підприємством і банком;

д) надання кредиту та контроль банку за виконанням підприємством умов кредитування.

Перед укладенням кредитного договору банк здійснює оцінку кредитоспроможності підприємства, тобто наявності передумов для отримання підприємством кредиту і спроможності повернути його в повному обсязі та в установлений термін.

Кредитоспроможність підприємства оцінюють за трьома групами показників:

- за значенням фінансових коефіцієнтів (коефіцієнти заборгованості, платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, оборотності активів, прибутковості тощо);
- за показниками руху грошових коштів від основної операційної, фінансової та інвестиційної діяльності;
- за показниками оцінки ділового середовища підприємства (форма власності, вид діяльності, ринки збуту, ділові партнери, виробничі потужності, керівництво та організація тощо).

Основним документом, який регулює кредитні відносини між підприємством і банком, є кредитний договір.

Кредитний договір — це юридичний документ, що визначає взаємні зобов'язання і відповідальність між банком і клієнтом із приводу одержання останнім банківського кредиту.

Кредитний договір повинен включати такі основні складові:

- преамбулу, в якій зазначають найменування сторін та їх організаційно-правову форму;
- предмет і суму договору (уточнюють мету кредиту, його суму, строк надання позики, величина річних відсотків; указують номер і дату договору);
- умови забезпечення кредиту (договір застави, договір поруки (гарантія), договір-поручительство, цінні папери або інші документи; зазначають, що кредит, наданий банком, забезпечують всім належним позичальникові майном і

коштами тощо);

- порядок надання і погашення позики (розкривають конкретний механізм видачі і погашення позики із зазначенням термінів розрахунків);
- зобов'язання банку і позичальника (банк зобов'язується відкрити позичальникові певний (вказує номер) позичковий рахунок для видачі кредиту; позичальник зобов'язується використати кредит на зазначену в договорі мету та забезпечити повернення одержаного кредиту і сплату нарахованих відсотків зі свого поточного рахунку в установлені строки відповідно до строкових зобов'язань);
- права банку і позичальника (банк має право в разі недотримання позичальником умов договору розірвати його і достроково стягнути кредит зі сплатою штрафу; вказують розмір штрафу у відсотках до суми позики; позичальник має право достроково розірвати договір, повністю повернувши одержаний кредит, включаючи відсотки за його користування, попередньо повідомивши про це банк);
- санкції в разі невиконання умов договору (порядок розгляду спірних питань, які вирішують згідно з чинним законодавством; особливі умови, наприклад, порядок внесення змін до договору; зміни в договорі оформляють додатковою угодою сторін; строк дії договору, який встановлюють від дня надання кредиту і до повного його погашення та відсотків за нього; юридичні адреси та реквізити сторін; підписи сторін).
- основними видами небанківського кредитування підприємств є комерційне, лізингове і державне кредитування, кредитування за рахунок коштів міжнародних фінансово-кредитних інститутів.

Комерційний кредит — це короткостроковий кредит, який надає продавцеві (виробник) продукції покупцеві у формі відтермінування

оплати за продані товари, виконані роботи чи надані послуги. Звичайно його оформляють переказним векселем.

Призначенням комерційного кредиту є прискорення реалізації товарів та одержання прибутку. Відсоток за комерційний кредит, як правило, є нижчим, аніж за банківський кредит.

Погашення комерційного кредиту може здійснюватися через оплату боржником векселя, передаванням векселя іншій особі, переоформленням комерційного кредиту на банківський. Комерційний кредит надають у товарній формі.

На практиці застосовують три види комерційного кредиту:

- кредит із фіксованим терміном погашення;
- консигнація — форма комерційного кредитування, за якої погашення кредиту здійснюють після фактичної реалізації товарів, отриманих позичальником від їх власника. Якщо товари не продаються, позичальник (консигнатор) має право повернути його власникові;
- кредитування за відкритим рахунком через простий запис вартості проданих у кредит товарів. За цієї форми комерційного кредитування постачання наступної партії товарів можливе до моменту погашення попередньої заборгованості.

Комерційний кредит дешевший від банківського, однак така форма кредитування підприємства обмежена в обсягах і термінах надання.

Лізинговий кредит — це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем (кредитором) лізингоотримувачеві (позичальнику).

Лізинг — це довготермінова оренда машин, обладнання, споруд виробничого призначення. Згідно з чиним законодавством лізинг — це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи фінансових ресурсів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачеві майна, що є його

власністю (або набувається ним у власність за дорученням і погодженням із лізингоодержувачем у відповідного продавця) за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів. Здійснюючи лізингові операції, орендодавець купує машини, обладнання, транспортні засоби, виробничі споруди, ЕОМ, інші основні засоби і передає їх за угодою орендареві для використання з виробничою метою, зберігаючи при цьому право власності на них до кінця угоди.

Лізинг є специфічною формою фінансування капітальних інвестицій, альтернативною традиційному банківському кредитуванню чи використанню для придбання основних засобів власних фінансових ресурсів. Він дає змогу підприємствам та організаціям отримати необхідні виробничі засоби без значних одноразових витрат, а також уникнути втрат, пов'язаних із моральним старінням засобів виробництва.

У лізингових операціях звичайно беруть участь три сторони: виробник (постачальник) машин і обладнання, організація, що фінансує лізингову угоду (орендодавець), і організація, яка використовує орендоване майно в своїх інтересах (орендар). Організаціями, що фінансують лізингові операції, виступають спеціальні лізингові компанії або банки.

Розрізняють два основних види лізингових операцій — фінансовий і оперативний.

Фінансовий лізинг — це договір лізингу, в результаті укладення якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший від строку, за який амортизують 60 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору.

Сума відшкодування вартості об'єкта лізингу в складі лізингових платежів за період дії договору фінансового лізингу повинна включати не менше 60 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору. Після закінчення строку договору фінансового лізингу об'єкт

лізингу, переданий лізингоодержувачеві згідно з договором, стає у власність лізингоодержувача або викупується ним за залишковою вартістю.

Оперативний лізинг — це договір лізингу, в результаті укладення якого лізингоодержувач отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт на строк, менший від строку, за який амортизує 90 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної на день укладення договору. Після закінчення строку договору він може бути поновлений на нових умовах. У протилежному разі майно повертають власникові або його викупує орендар за договірною ціною.

Крім того, у практиці лізингових операцій використовують:

1) зворотний лізинг, тобто договір лізингу, який передбачає придбання лізингодавцем майна у власника і передачу цього майна йому в лізинг;

2) пайовий лізинг — здійснення лізингу на основі багатовідстороннього договору суб'єктів лізингу та залучення одного або кількох кредиторів. Сума інвестованих кредиторами коштів не може становити більше 80% вартості набутого для лізингу майна;

3) міжнародний лізинг — договір лізингу, який здійснюють суб'єкти лізингу, що перебувають під юрисдикцією різних держав, або в разі, якщо майно чи платежі перетинають державні кордони.

Перелік об'єктів, які фінансуються з коштів державного бюджету, визначає Міністерство економіки України за погодженням із Міністерством фінансів України. Визначений перелік подають на затвердження Кабінету Міністрів України в складі Державної програми економічного і соціального розвитку України на плановий рік.

Лекція 16. Організація та методи фінансового планування

Ефективність формування і використання фінансових ресурсів підприємства залежить від організації та методів фінансового планування. Фінансовий план, як складова загальної системи планування фінансово-господарської діяльності підприємства, має узгоджуватися зі стратегією його економічного розвитку, сприяти досягненню поставлених господарських завдань. Хибно визначені мета і завдання фінансової діяльності, ігнорування особливостей і реальних умов виробничо-господарської діяльності та некваліфіковане розроблення фінансових планів може стати причиною погіршення фінансового стану і фінансових результатів діяльності підприємства

Фінансова стратегія підприємства — складова його загальної економічної стратегії, яка охоплює систему довготермінових завдань фінансової діяльності підприємства та шляхів їх досягнення. Мета фінансової стратегії підпорядковується загальній меті економічного розвитку підприємства. Виділяють два основних завдання функціонування та економічного розвитку підприємства: 1) максимізація його прибутку або 2) максимізація ринкової вартості підприємства. Розроблення фінансової стратегії підприємства пов'язане з вирішенням таких основних завдань:

- визначення перспективних напрямів розвитку фінансових взаємовідносин підприємства з діловими партнерами;
- обґрунтування основних джерел фінансового забезпечення діяльності підприємства;
- вибір оптимальних способів інвестиційної діяльності підприємства;
- зведення до мінімуму фінансових ризиків підприємства;
- забезпечення фінансової стійкості і рентабельності діяльності підприємства;
- визначення способів і методів виходу підприємства з фінансової кризи.

Фінансова стратегія підприємства є основою для розроблення його фінансової політики. *Фінансова політика підприємства* — це форма реалізації фінансової ідеології та стратегії підприємства в розрізі окремих аспектів його фінансової діяльності. Фінансова політика формується лише за окремими напрямками фінансової діяльності підприємства, що потребують найефективнішого управління для досягнення головної стратегічної мети цієї діяльності.

Цінова політика — це політика формування цін на продукцію підприємства з урахуванням динаміки кон'юнктури ринку (попиту та пропозиції) та рівня витрат на виготовлення і реалізацію продукції. *Податкова політика* ґрунтується на виборі оптимального способу здійснення податкових платежів за наявності альтернативних варіантів господарської діяльності підприємства.

Амортизаційна політика — це політика управління амортизаційними відрахуваннями з метою інвестування їх у виробничу діяльність підприємства.

Дивідендна політика підприємства ґрунтується на оптимізації пропорцій між частиною прибутку підприємства, що використовується на споживання (виплату дивідендів), і тією частиною прибутку, яку капіталізують.

Важливою складовою фінансової політики підприємства є його *інвестиційна політика*, яка полягає у виборі та реалізації найвигідніших шляхів розширення і оновлення активів підприємства задля забезпечення основних напрямів його економічного розвитку.

Фінансова стратегія підприємства втілюється в його стратегічному перспективному плані розвитку, в якому визначають основні альтернативні фінансові показники діяльності підприємства, відповідно до передбачуваних варіантів розвитку ринкового середовища. Розальтернативних фінансових планів, які дають змогу прогнозувати ймовірні зміни фінансового стану і

фінансових результатів діяльності підприємства, здійснюється на основі моделювання, факторного аналізу і нормування.

Фінансове планування — це розроблення системи фінансових планів за окремими напрямками фінансової діяльності підприємства, які забезпечують реалізацію його фінансової стратегії в плановому періоді. Мета фінансового планування — забезпечення поточної діяльності підприємства необхідними фінансовими ресурсами.

Основними завданнями фінансового планування є:

- оптимізація фінансових відносин підприємства з діловими партнерами у плановому періоді;
- фінансове забезпечення основної, операційної та іншої звичайної діяльності підприємства;
- визначення способів ефективного інвестування капіталу підприємства в плановому періоді;
- забезпечення раціонального використання матеріально-технічних і фінансових ресурсів підприємства в плановому періоді;
- контроль за організацією поточних розрахунків і використанням платіжних засобів підприємства.

Фінансовий план розробляють на основі загальної фінансової стратегії підприємства, основних напрямів його фінансової політики;

Для розробки фінансових планів застосовують такі методи:

- балансовий, згідно з яким балансують не тільки підсумкові показники доходів і витрат, а й для кожної статті витрат визначають конкретні джерела їх покриття;
- нормативний, за яким необхідність у фінансових ресурсах визначають на основі фінансових норм і нормативів (ставки податків, норми амортизації тощо);
- розрахунково-аналітичний, відповідно до якого планові

показники розраховують на основі фактичних даних за базовий період та індексів їх зміни у плановому періоді;

- методи економіко-математичного моделювання для прогнозування значення показників та оптимізації планових рішень.

Поточний фінансовий план — це план формування та розподілу фінансових ресурсів підприємства на плановий рік із розбивкою показників за кварталами. Річний фінансовий план відображає обсяг надходжень і витрачання грошових коштів підприємства у плановому році на забезпечення потреб його поточної діяльності та розвиток і виконання фінансових зобов'язань, включаючи зобов'язання щодо сплати податків та обов'язкових платежів, розрахунків із діловими партнерами тощо. Основою для розрахунку річного фінансового плану державних підприємств є Положення про порядок складання річного фінансового плану державних підприємств, затверджене наказом № 277 Міністерства економіки України від 25 грудня 2000 року. Затверджено типову форму фінансового плану державного підприємства та форму розрахунку формування фінансових результатів діяльності підприємств, показники яких узгоджені з показниками фінансової звітності підприємства.

Під поточним фінансовим планом також розуміють розділ бізнес-плану, який розробляють як підтвердження окупності та прибутковості інвестицій у підприємницький проект і який містить такі складові: план доходів і витрат, план грошових надходжень і виплат, план активів і пасивів (балансовий план), план формування і використання фінансових ресурсів. Річний фінансовий план державного підприємства складається з п'яти розділів. У першому розділі річного фінансового плану записують дані щодо обсягу джерел формування та надходження коштів на підприємство. Другий розділ фінансового плану містить дані про приріст активів підприємства. У третьому розділі записують дані про плановий обсяг повернення підприємством залучених коштів, а в четвертому - про планові витрати підприємства, пов'язані зі сплатою

обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових фондів. У п'ятому розділі відображають планові суми витрачання фінансових ресурсів підприємства на покриття збитків попередніх періодів.

Показники фінансового плану підприємства визначають на основі:

- оцінки платоспроможного попиту споживачів на основні види продукції (товарів, робіт, послуг) підприємства на плановий рік; оптимізації номенклатури продукції, що випускається підприємством; визначення нових ринків збуту продукції та розробки заходів щодо підвищення ефективності збутової діяльності підприємства;
- визначення обсягу виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) підприємства на плановий рік;
- розроблених заходів щодо підвищення технічного, технологічного та організаційного рівня виробництва на підприємстві у плановому періоді; його модернізації та реконструкції (освоєння нових видів продукції і нових технологій, технічне переобладнання підприємства, удосконалення системи управління, планування та організації виробництва і матеріального постачання, заходи щодо зниження матеріаломісткості та енергомісткості виробництва);
- удосконалення організаційної структури підприємства, його реорганізації та реструктуризації;
- удосконалення менеджменту персоналу на підприємстві (підвищення кваліфікації працівників, удосконалення системи оплати праці і матеріального стимулювання працівників, соціальний розвиток підприємства тощо);
- визначення необхідності та обсягу проведення природоохоронних заходів на підприємстві;
- оцінки основних показників фінансової та інвестиційної діяльності підприємства на плановий рік (оцінки загальної

потреби та обсягів і джерел залучення фінансових ресурсів, методів управління дебіторською і кредиторською заборгованістю, способів забезпечення своєчасності розрахунків підприємства за спожиті матеріали, з оплати праці, сплати податків та обов'язкових платежів тощо);

- оцінки можливих ризиків діяльності підприємства, включаючи техногенні (майнові) та фінансові ризики, дії інших факторів ризику та розробки заходів, спрямованих на їх запобігання та усунення, включаючи створення резервних фондів, укладення договорів страхування тощо.

На відміну від державних, підприємства недержавної форми власності не зобов'язані складати фінансові плани або можуть розробляти їх у довільній формі.

Сьогодні найпоширенішою формою фінансових планів на недержавних підприємствах є: баланс доходів і видатків, який, як правило, містить такі розділи: доходи і надходження коштів підприємства; витрати і відрахування; взаємовідносини з бюджетом та позабюджетними фондами, взаємовідносини з кредитною системою тощо.

Платіжний календар — це оперативний фінансовий план, який розробляють зазвичай на місяць із розбивкою на декади або тижні. У ньому визначають очікувані грошові потоки (у національній і іноземній валюті) за всіма напрямками і термінами їх надходження і використання, а також порівнюють залишки грошових коштів, їх надходження і вибуття та оцінюють спроможність підприємства своєчасно виконувати всі свої поточні фінансові зобов'язання.

Лекція 17. Фінансовий аналіз діяльності підприємств

Функціонування підприємства за умов конкурентного ринкового середовища зумовлює потребу систематичного аналізу фінансового стану та оцінки фінансових результатів його діяльності. Фінансовий аналіз здійснюють за системою спеціальних показників, які обчислюють на основі даних

фінансового обліку та фінансової звітності підприємства. За результатами фінансового аналізу визначають наявні резерви підприємства щодо поліпшення його фінансового стану. Інформацію, отриману в процесі фінансового аналізу, використовують під час розроблення фінансового плану підприємства, а також для прийняття багатьох управлінських рішень.

Система аналізу господарської діяльності підприємства складається з підсистем — управлінського та фінансового аналізу. Управлінський аналіз здійснюють на основі даних управлінського обліку. Це — внутрішньогосподарський аналіз, основне завдання якого — оцінювання облікової інформації для забезпечення обґрунтованого прийняття управлінських рішень менеджерами різних рівнів управління підприємством.

Фінансовий аналіз — це спосіб оцінювання фінансового стану і фінансових результатів діяльності підприємства на основі даних поточного фінансового обліку і фінансової звітності. Оцінка фінансового стану підприємства потрібна як для його ділових партнерів (постачальників, покупців, банків, інвесторів, контролюючих фінансових органів, фінансових аналітиків), так і для працівників фінансової служби на самому підприємстві.

Основним завданням фінансового аналізу є інформаційне забезпечення прийняття рішень за такими напрямками діяльності підприємства:

1) фінансова діяльність (управління пасивами, забезпечення підприємства фінансовими ресурсами, визначення оптимального розміру, складу і структури джерел фінансування);

2) інвестиційна діяльність (управління активами, розподіл фінансових ресурсів, визначення оптимального розміру, складу і структури активів підприємства, вибір і реалізація інвестиційних проектів);

3) операційна діяльність (управління поточними витратами і фінансовими результатами, основної та операційної діяльності).

Методи фінансового аналізу — це комплекс науково-методичних прийомів дослідження фінансового стану підприємства. Виділяють неформалізовані та формалізовані методи фінансового аналізу.

Неформалізовані методи ґрунтуються на логічних і морфологічних дослідженнях. До неформалізованих методів належать: метод експертних оцінок, психологічні методи, морфологічні методи, метод порівнянь тощо. Для них характерний певний суб'єктивізм під час оцінювання результатів аналізу.

Формалізовані методи базуються на аналітичних розрахунках. До них належать такі методи: ланцюгових підстановок, арифметичних різниць, балансовий, факторного аналізу, відсоткових чисел, диференціальний і логарифмічний, інтегральний, дисконтування, кореляційного й дисперсійного аналізу тощо. Можна виділити такі основні групи формалізованих методів фінансового аналізу:

- горизонтальний (часовий) аналіз, який здійснюють шляхом порівняння даних звітності одного періоду з даними звітності за інший звітний період;
- вертикальний (структурний) аналіз на основі обчислення структури фінансових показників та оцінки впливу на неї певних чинників;
- трендовий аналіз, що ґрунтується на порівнянні значення показників звітності підприємства за певний період часу з рядом аналогічних даних за попередні звітні періоди та побудові на цій основі тренду (прогнозу);
- аналіз відносних показників (коефіцієнтів) на основі обчислення відношення між окремими позиціями однієї форми звітності або позиціями різних форм звітності підприємства;
- порівняльний аналіз зведених показників звітності різних підрозділів підприємства чи дочірніх підприємств (внутрішньогосподарський аналіз) або порівняння даних підприємства з

аналогічними даними підприємств-конкурентів чи середніми показниками в галузі тощо (міжгосподарський аналіз);

- факторний аналіз на основі визначення впливу певних факторів на значення конкретного показника (без урахування фактора невизначеності — детермінований факторний аналіз або з урахуванням фактора невизначеності — стохастичний факторний аналіз).

Виділяють такі основні типи моделей фінансового аналізу діяльності підприємства:

- дескриптивні моделі, що ґрунтуються на використанні фактичних даних бухгалтерського обліку і звітності (горизонтальний і вертикальний аналіз статей фінансової звітності, розрахунок фінансових коефіцієнтів тощо);

- предикативні моделі, які мають передбачувальний, прогностичний характер (аналіз і прогнозування доходів, витраті прибутків підприємства, прогнозування точки беззбитковості підприємства тощо);

- нормативні моделі — це моделі, які ґрунтуються на порівнянні значення фактичних результатів діяльності підприємства з нормативними та аналізі відхилень.

Результати фінансового аналізу використовують при розроблянні фінансових прогнозів і планів підприємства.

Фінансовий стан підприємства — це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства; визначають сукупністю виробничо-господарських чинників і характеризують системою показників, що відображають наявність, розміщення й використання фінансових ресурсів підприємства.

Основними інформаційними джерелами для оцінювання фінансового стану підприємства є:

- показники фінансової звітності підприємства, зокрема балансу (форма № 1); звіту про фінансові результати (форма № 2); звіту про рух грошових коштів (форма № 3); звіту про власний

капітал (форма № 4); приміток до річної фінансової звітності (форма № 5).

- показники статистичної звітності підприємства;
- дані поточного бухгалтерського обліку.

Фінансовий стан підприємства аналізують за такими групами показників:

- показники оцінки майнового стану;
- показники оцінки прибутковості та рентабельності;
- показники ліквідності та платоспроможності;
- показники фінансової стійкості та стабільності підприємства;
- показники оцінки ділової активності і руху грошових коштів підприємства;
- показники оцінки акціонерного капіталу.

Таблиця 17.1 Основні показники оцінки фінансового стану підприємства

N	Назва показників	Порядок обчислення показників	Нормативне (рекомендоване) значення
1	2	3	4
1. Показники оцінки майнового стану			
1.	Вартість господарських засобів, які є в розпорядженні підприємства	Валюта нетто активу бухгалтерського балансу	
2.	Питома вага активної частини основних засобів у загальній їх вартості	Вартість активної частини основних засобів / Вартість основних засобів підприємства	
3.	Коефіцієнт зношеності основних засобів	Сума зношеності основних засобів / Початкова вартість основних засобів	
4.	Коефіцієнт придатності основних засобів	Залишкова вартість основних засобів / Початкова вартість основних засобів	

Продовження табл.17.1

1	2	3	4
5.	Коефіцієнт оновлення основних засобів	Балансова вартість придбаних за звітний період основних засобів / Вартість основних засобів на кінець звітного періоду	
6.	Коефіцієнт вибуття основних засобів	Балансова вартість тих, що вибули за звітний період основних засобів / Балансова вартість основних засобів на початок звітного періоду	
2. Показники рентабельності та прибутковості			
1.	Рентабельність продажу	(Прибуток від продажу продукції, товарів, робіт, послуг/ Чистий дохід від продажу продукції, товарів, робіт, послуг) x 100	
2.	Рентабельність продукції	(Прибуток від продажу продукції, товарів, робіт, послуг/ Собівартість реалізованої продукції, товарів, робіт, послуг) x 100	
3.	Рентабельність операційної діяльності	[Прибуток від операційної діяльності / (Собівартість реалізованої продукції + +Операційні витрати)] x 100	
4.	Рентабельність власного капіталу	(Чистий прибуток /Середня величина власного капіталу) x 100	
5.	Рентабельність активів підприємства	[Прибуток після сплати податків і дивідендів на привілейовані акції / (Усього Активи — Нематеріальні активи)] x 100	
6.	Прибутковість інвестицій у фірму	Прибуток від звичайної діяльності після оподаткування / Сума інвестицій у фірму	
7.	Головний показник прибутковості	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування / (Всього Активи — Нематеріальні активи)	
3. Показники ліквідності та платоспроможності			
1.	Величина власних обігових коштів (функціонуючий капітал)	Поточні активи — (Поточні зобов'язання + Доходи майбутніх періодів) або (Власний капітал + Забезпечення наступних витрат пасивів + Довгострокові зобов'язання — Необоротні активи)	
2.	Коефіцієнт покриття загальний	Поточні активи / Поточні зобов'язання	2,0 і більше
3.	Коефіцієнт швидкої ліквідності	(Грошові кошти та їх еквіваленти + +Дебіторська заборгованість) / Поточні зобов'язання	0,7: 1,0

Продовження табл.17.1

1	2	3	4
4.	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспромож.)	Грошові кошти та їх еквіваленти / Поточні зобов'язання	0,2 і більше
5.	Частка власних обігових коштів у покритті запасів	(Власні обігові кошти / Вартість запасів) x 100	Не менше ніж 50%
4. Показники фінансової стійкості та стабільності			
1.	Коефіцієнт автономії (незалежності)	Власний капітал / Вартість майна підприємства	0,5 і більше
2.	Коефіцієнт співвідношення залученого та власного капіталів	Залучений капітал / Власний капітал	0,5 і менше
3.	Коефіцієнт фінансової залежності	Залучений капітал / Вартість майна підприємства	0,5 і менше
4.	Коефіцієнт фінансової стабільності	Власний капітал / Залучений капітал	0,5 і більше
5.	Маневреність власних обігових коштів	Грошові кошти та їх еквіваленти / Функціонуючий капітал	
6.	Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	Довгострокові зобов'язання / (Власний капітал + Довгострокові зобов'язання)	
5. Показники ділової активності і руху грошових коштів підприємства			
1.	Коефіцієнт оборотності всього капіталу підприємства	Дохід (виторг) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг та інших доходів від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства / Середнє значення суми власного і залученого капіталів підприємства (підсумок нетто валюти балансу)	
2.	Коефіцієнт оборотності оборотних активів	Дохід (виторг) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг / Середні залишки оборотних активів	

Продовження табл.17.1

1	2	3	4
3.	Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Дохід (виторг) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг та інших доходів від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності / Середнє значення власного капіталу	
4.	Коефіцієнт оборотності власних обігових коштів	Дохід (виторг) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг / Середні залишки власних обігових коштів	
5.	Коефіцієнт оборотності дебіторської	Дохід (виторг) від реалізації продукції, робіт, послуг / Середнє значення дебіторської заборгованості	
6.	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Дохід (виторг) від реалізації продукції, робіт, послуг / Середнє значення кредиторської заборгованості	
7.	Обсяг грошового потоку підприємства (кеш флоу)	Чистий прибуток + Амортизаційні відрахування	
8.	Коефіцієнт співвідношення кеш флоу нетто заборгованості підприємства	Кеш флоу 1 (Кредиторська заборгованість — Залишки грошових коштів та їх еквівалентів — Короткострокові фінансові вкладення)	
6. Показники оцінки акціонерного капіталу			
1.	Прибутковість акції	Дивіденд на одну акцію / Ринкова ціна акції	
2.	Чистий прибуток, що припадає на одну просту акцію	Прибуток після сплати податків та дивідендів на привілейовані акції / Кількість простих акцій	
3.	Цінність акції	Ринкова ціна акції / Дохід, що припадає на одну акцію	
4.	Дивіденди на одну акцію	Сума оголошених дивідендів / Кількість простих акцій	
5.	Коефіцієнт котирування акції	Ринкова ціна акції/ Номінальна ціна акції	

Під ліквідністю підприємства розуміють його здатність розрахуватися за своїми поточними фінансовими зобов'язаннями за рахунок своїх поточних активів, які можуть бути використані для погашення боргів. Такі активи називають ліквідними. Ліквідними є оборотні активи, які можна порівняно швидко і без фінансових втрат реалізувати й отримати готівку:

виробничі запаси, запаси готової продукції на складах, дебіторська заборгованість (крім безнадійної), ліквідні цінні папери тощо. У практиці фінансового аналізу виділяють три рівні ліквідності. Загальний коефіцієнт ліквідності (загальний коефіцієнт покриття), який характеризує платіжні можливості підприємства не тільки а умови своєчасних розрахунків з дебіторами, а й продажу (у разі потреби) інших елементів оборотних матеріальних активів. Коефіцієнт швидкої ліквідності показує, чи достатньо грошових коштів, ліквідних цінних паперів та дебіторської заборгованості для погашення поточних зобов'язань а платежів за умови своєчасного проведення розрахунків із дебіторами. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможності) характеризує, яку частину своїх поточних зобов'язань підприємство здатне негайно погасити.

Важливими показниками оцінки фінансового стану є показники фінансової стійкості, які визначають на основі зіставлення суми власного і залученого капіталів підприємства.

Найпоширенішим серед них є коефіцієнт автономії. Зменшення цього показника до одиниці вказує на зниження фінансової стабільності підприємства і посилення залежності від залученого капіталу, що може спричинити до негативних наслідків виробничо-господарської діяльності підприємства.

Узагальненими показниками оцінки фінансового стану підприємства є показники дохідності й рентабельності його діяльності. Організація фінансового аналізу — одна з важливих ланок фінансової роботи на підприємстві. Оцінювання фінансового стану підприємства здійснюють за системою показників, основними з яких є показники майнового стану, рентабельності, ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості і стабільності, ділової активності тощо. Інформаційною основою для фінансового аналізу є дані фінансової звітності підприємства. Результати фінансового аналізу використовують для поточного управління підприємством, виявлення можливих резервів поліпшення його фінансового

стану, планування та прогнозування діяльності підприємства на майбутні періоди. Низький рівень фінансового менеджменту, вибір помилкової економічної і фінансової стратегії, нехтування зовнішніми факторами ризику можуть стати причиною появи кризових явищ на підприємстві і виникнення загрози його банкрутства. Щоб вивести підприємство з кризового стану, відновити його платоспроможність і рентабельність діяльності, слід провести комплекс спеціальних заходів щодо фінансового оздоровлення підприємства. Ефективне вирішення проблем банкрутства і санації підприємств є обов'язковою умовою оздоровлення вітчизняної фінансової системи.

Під фінансовою кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей його впливу на фінансові відносини (нездатність задовольнити вимоги кредиторів, сплатити податки і збори тощо). Фактори, які спричиняють виникнення фінансової кризи, поділяють на зовнішні і внутрішні.

Зовнішні (стосовно підприємства) фактори — це інфляція, нестабільність законодавства і податкової системи, нестабільність валютного і фінансового ринків, посилення конкуренції, політична нестабільність тощо. Внутрішні стосовно підприємства фактори охоплюють брак фінансової стратегії, низький рівень менеджменту, втрату ринків збуту, незадовільне використання виробничих ресурсів підприємства тощо.

Кризовий стан підприємства оцінюють за такими основними ознаками:

- а) за причиною виникнення:
 - стратегічна криза, за якої на підприємстві зруйнований виробничий потенціал, бракує можливостей виходу з кризи власними фінансовими ресурсами;
 - криза прибутковості, коли збитки підприємства зменшують його власний капітал, що спричиняє незадовільну структуру балансу підприємства;
 - криза ліквідності, за якої підприємство є неплатоспроможним або

існує потенційна небезпека втрати його платоспроможності;

б) за глибиною кризових явищ:

- фаза кризи, яка безпосередньо не загрожує функціонуванню підприємства;

- фаза, яка загрожує подальшому існуванню підприємства, тобто існує потреба негайної фінансової санації;

- кризовий стан, за якого підприємство не спроможне функціонувати і його слід ліквідувати.

Для швидкого виявлення потенційної загрози банкрутства підприємства та своєчасного розроблення запобіжних заходів, використовують спеціальні методи його прогнозування — тестування та дискримінантний аналіз.

Дискримінантний аналіз здійснюють на основі розроблення і обчислення значення спеціальних дискримінантних функцій (моделей).

У зарубіжній практиці використовують моделі прогнозування банкрутства, найвідомішими серед яких є модель Альтмана та модель Спрінгейта.

Санація — це комплекс послідовних, взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного й соціального характеру, спрямованих на виведення суб'єкта господарювання з кризи і відновлення або досягнення його прибутковості та конкурентоспроможності в довгостроковому періоді.

Фінансова санація включає комплекс заходів, спрямованих на мобілізацію та використання внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел оздоровлення підприємства.

Мета фінансової санації — покриття поточних збитків і усунення причин їх виникнення, поповнення або збереження ліквідності та платоспроможності підприємства, скорочення всіх видів його заборгованості, поліпшення структури оборотного капіталу, формування

фондів фінансових ресурсів, необхідних для проведення санаційних заходів виробничо-технічного характеру.

Рішення щодо проведення санації приймають з ініціативи:

- суб'єкта господарювання, що перебуває в кризі (перед зверненням кредиторів до арбітражного суду. У такому разі право вибору умов санації залишається за боржником);
- фінансово-кредитної установи (банк може передати оперативне управління підприємством адміністрації, за участю представника банку, реорганізовувати боржника, змінити порядок платежів, направити на погашення кредиторської заборгованості виторг від реалізації продукції підприємства тощо);
- заставотримувача цілісного майнового комплексу;
- державного органу з питань банкрутства (для державних підприємств або підприємств, у яких частка державної власності - більше 25%);
- Національного банку України, якщо мова йде про фінансове оздоровлення іншого банку.

Фінансову санацію підприємства у країнах із розвинутою ринковою економікою здійснюють за класичною моделлю, згідно з якою підприємства поділяють на такі основні етапи:

- 1) виявлення (ідентифікація) фінансової кризи;
- 2) аналіз виду, глибини і причини фінансової кризи, діагностика фінансового стану підприємства на основі результатів санаційного аудиту;
- 3) прийняття рішення щодо ліквідації (добровільної чи примусової) або санації підприємства;
- 4) визначення мети і тактики проведення санації (визначення можливої сфери діяльності, нового асортименту продукції, переліку споживачів, обґрунтування основних вартісних показників діяльності підприємства тощо);

- 5) формування стратегії санації щодо варіантів розвитку фірми та оптимізації політики капіталовкладень;
- 6) розроблення програми санації — переліку основних етапів і заходів, які передбачають провести в ході фінансового оздоровлення підприємства;
- 7) розроблення проекту санації, який містить техніко-економічне обґрунтування санації, розрахунок обсягів фінансових ресурсів, що необхідні для досягнення стратегічної мети, графіки та методи мобілізації фінансового капіталу (скорочення витрат, додаткове залучення капіталу тощо), терміни освоєння інвестицій та їх окупність, очікувані результати виконання проекту;
- 8) реалізація, координація та нагляд за якістю реалізації запланованих заходів (санаційний контролінг).

Для фінансової санації підприємств розробляють дві основні групи заходів:

- заходи, спрямовані на рефінансування боргу підприємства — державне субсидування; державне пільгове кредитування; надання державних гарантій для одержання кредитів; цільове банківське кредитування; реструктуризація короткострокової заборгованості в довгострокову; випуск облігацій; інших боргових цінних паперів під гарантію санатора; перетворення боргу у власність; продаж зайвого майна тощо);
- заходи, спрямовані на реструктуризацію (реорганізацію) підприємства (злиття, поглинання, розділення), перетворення в акціонерне товариство, в орендне підприємство тощо.

Фінансова санація може бути спрямована як на реструктуризацію активів, так і реструктуризацію пасивів підприємства.

Фінансування санаційних заходів можна здійснювати з таких основних джерел:

- власні кошти підприємства (самофінансування);
- фінансові кошти власників;
- кошти кредиторів;
- кошти персоналу суб'єкта підприємництва;
- шляхом одержання державної фінансової підтримки.

Власними джерелами фінансування санації підприємства є кошти, що отримані внаслідок таких заходів:

а) реструктуризації його активів (продаж окремих об'єктів основних засобів, зайвих матеріальних запасів, пакетів цінних паперів; індексація балансової вартості майна; використання зворотного лізингу; передавання в лізинг основних засобів; зменшення частини низьколіквідних оборотних активів; продаж окремих структурних підрозділів підприємства; рефінансування дебіторської заборгованості шляхом переведення її в інші форми через факторинг, урахування векселів, форфейтинг тощо);

б) зменшення операційних, фінансових та інвестиційних витрат підприємства (економія матеріальних витрат; скорочення витрат на оплату праці персоналу; запровадження неповного робочого дня, неоплачуваних відпусток, звільнення персоналу, скорочення невиробничих витрат тощо);

в) збільшення виторгу від реалізації продукції через активізацію маркетингових досліджень ринку збуту, рекламування товарів, використання гнучкої системи знижок тощо.

Санацію із залученням коштів власників здійснюють шляхом збільшення статутного капіталу підприємства за рахунок додаткових внесків засновників та реінвестування прибутку, а також надання підприємству позик, цільових внесків на безповоротній основі від їх власників тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Законодавчі та нормативні акти

1. Конституція України // Закони України: В 11т. – Верховна Рада України: Ін-т законодавства. – К., 1997.- Т 10. – С.3-41..
2. Бюджетний Кодекс України 22.03.2001 р.// Відомості Верховної Ради. – 2001. N 37 - 38, ст. 189
3. Закон України „Про Державний бюджет України” на відповідний рік. Закони України // Відомості Верховної Ради України або, Офіційний вісник України.
4. Закон України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 р. № 887-XII.
5. Закон України «Про відновлення платоспроможності підприємства або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 р. № 784—XIV.
6. Закон України „Про туризм” від 15.09.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - №31. – ст.241.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджене наказом Мінфіну України 31.03.99 №87.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс». Затверджене наказом Мінфіну України 31.03.99 № 87.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати». Затверджене наказом Мінфіну України 31.03.99 № 87.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів». Затверджене наказом Мінфіну України 31.03.99 №87.
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 5 «Звіт про власний капітал». Затверджене наказом Мінфіну України 31.03.99 № 87.

Підручники (навчальні посібники)

11. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финансы: Учебник. – М.: ИД, ФБК-Пресс, 2000.
12. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки/ За наук. ред. проф. В.М. Федосова – К.: Либідь, 2000.
13. Бюджетна система: Навч.-метод. пос. для сам. вивч. дисц.– 2-е вид., перероб. і доп./ В.М. Опарін, В.І.Малько, С.Я.Кондратюк, Г.Б.Коломієць. – К.:КНЕУ, 2002.
14. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар/ О.В.Турчинов, Ц.Г.Огня.- К.: Парламентське вид-во, 2002.
15. Василик О. Д. Теорія фінансів. Підручник. - К.: НІОС, 2000.

16. Єпіфанов А. О., Сало І. В., Д'яконова І.І. Бюджет і фінансова політика України: Навч. посібник. — К.: Наук. думка, 1997. — 227 с.
17. Зюнькін А.Г. Фінансове право: Опорний конспект лекцій. — К.: МАУП, 2001.—172 с.
18. Іщенко Є. П. Фінансове право України. Конспект лекцій- Херсон, 1997. — 154 с.
19. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навч. посібник.- К.: Знання, 1999. — 243с.
20. Опарін В. М. Фінанси: Навч. пос., - К.: КНЕУ, 2001. — 185 с.
21. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. — К.:Знання-Прес, 2002. — 176 с.
22. Сафонова Л.Д. Бюджетний менеджмент: Навч.-метод. пос. для сам. вивч. дисц. — КНЕУ, 2001. — 232 с.
23. Федосов В. М., Опарін В. М. П'ятаченко Г. О. та ін. Податкова система України: Підручник / За ред. В. М. Федосова. - К.: Либідь, 1994. — 324 с.
24. Финансы: Учебник / Под ред. Л. А. Дробозиной. - М.: ЮНИТИ: Финансы, 1999. — 221 с.
25. Финансы: Учебник / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской, Б. М. Сабанти. — М.: Перспектива: Юрайт, 2001. — 322 с.
- 26.Финансы: Учебник / Под ред. В.М.Родионовой - М.: Финансы и статистика, 1995.
27. Федорченко В.К. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. Під загальною редакцією професора В.К. Федорченка. — К.:Юрінком Інтер, 2002. — 640 с.
28. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник.: М.:Финансы и статистика, 2000. — 296с.
29. Банько В.Г. Туристська логістика.: Навчальний посібник. — К.: Дакор,КНТ, 2008.— 204с.
30. Фінанси підприємств: Підручник / А.М.Поддєрьогін, М.Д.Білик, Л.Д.Буряк та ін.; Кер.кол.авт. і наук. ред. проф.. А.А. Поддєрьогін — 6-те вид. Перероб. та допов. — К.: КНЕУ, 2006. — 552с.
31. Р.С. Ладиженська. Економіка туризму: Навч. посіб. для студентів економічних спеціальностей. — Харків: ХДАМГ, 2002. — 224с.
32. Конспект лекцій з курсу „Фінанси” (для студентів 4 курсу спец. 6.050106 „Облік і аудит”, 6.0500107 - „Економіка підприємства”, 6.050201 - „Менеджмент організації”: Укл. Лелюк Н.Е. — Харків: ХНАМГ, 2006. — 164 с.
33. Конспект лекцій з курсу „Фінанси підприємств” (для студентів 4 курсу спец. 6.050106 - „Облік і аудит”, 6.0500107 — „Економіка підприємства”: Укл. Гордієнко Н.І. — Харків: ХНАМГ, 2005. — 85 с.

Навчальне видання

ДИМЧЕНКО Владислав Володимирович

Конспект лекції з дисципліни **„Фінанси та фінанси підприємств”**
(для студентів 3 курсу денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки
0504 спец. 6020107 „Туризм”, 6.140101 „Готельно-ресторанна справа”).

Редактор *Д. Ф. Курильченко*

Комп’ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

План 2009, поз.156 Л

Підп. до друку 25.12.09
Друк на ризографі.
Зам.№

Формат 60x84/1/16
Ум. друк. арк. 7,5
Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи: ДК №731

від 19.12.2001